T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELAGATİ BİLİM DALI

BİR MİZAH KAYNAĞI OLARAK İBNÜ'L-CEVZÎ'NİN AHBÂRU'L-HAMKÂ' VE'L MUGAFFELÎN ADLI ESERİNİN TAHLİLİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Nilüfer ÇOBAN

BURSA – 2025

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

BİR MİZAH KAYNAĞI OLARAK İBNÜ'L-CEVZÎ'NİN AHBÂRU'L-HAMKÂ VE'L MUGAFFELÎN ADLI ESERİNİN TAHLİLİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Nilüfer ÇOBAN

Danışman:
Prof. Dr. Şener ŞAHİN

BURSA – 2025

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim, Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı'nda 702123004 numaralı Nilüfer ÇOBAN'ın hazırladığı "**Bir Mizah Kaynağı Olarak İbnü'l-Cevzî'nin Ahbâru'l-Hamkâ Ve'l Mugaffelîn Adlı Eserinin Tahlili**" konulu Yüksek Lisans tezi ile ilgili savunma sınavı, 14/03/2025 günü 14:30 – 15:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye
Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı
Prof. Dr. Şener ŞAHİN
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof.Dr. Hüseyin GÜNDAY (Asil)
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Muhammed Efil (Asil)
Bandırma 17 Eylül Üniversitesi

Tarih: 14/03/2025

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 13/02/2025

Tez Başlığı: Bir Mizah Kaynağı Olarak İbnü'l-Cevzî'nin Ahbârü'l-Hamkâsı

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 96 sayfalık kısmına ilişkin, 12.02.2025 tarihinde şahsım tarafından "Turnitin" adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı 12%'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kaynakça hariç

2- Alıntılar dâhil

3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

13 /02/2025

Adı Soyadı : Nilüfer ÇOBAN

Öğrenci No : 702123004

Anabilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri

Programı : Arap Dili ve Belagati

Statüsü : Yüksek Lisans

Danışman

Prof. Dr. Şener ŞAHİN

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "**Bir Mizah Kaynağı Olarak İbnü'l-Cevzî'nin Ahbâru'l-Hamkâ Ve'l Mugaffelîn Adlı Eserinin Tahlili**" başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

10.01.2025

Adı Soyadı : Nilüfer ÇOBAN
Öğrenci No : 702123004
Anabilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri
Programı : Arap Dili ve Belagatı
Tezin Türü: : Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Nilüfer ÇOBAN
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Temel İslâm Bilimleri
Bilim Dalı	: Arap Dili ve Belagatı
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Şener ŞAHİN

BİR MİZAH KAYNAĞI OLARAK İBNÜ'L-CEVZÎ'NİN AHBÂRU'L-HAMKÂ' VE'L-MUGAFFELÎN ADLI ESERİNİN TAHLİLİ

Klasik Arap Edebiyatında ayrıcalıklı bir yeri olan mizah disiplini, hicri III. yüzyıldan itibaren hem müstakil eserler şeklinde, hem de makâme, fabl, tarihsel anekdot, mesel vb. türlerdeki pasajlar şeklinde çok çeşitli edebiyat kaynaklarında yerini almıştır. Bu çalışmada muhtelif alanlarda çok sayıda eserler ortaya koyan İbnü'l-Cevzî'nin "*Ahbaru'l-hamka ve'l-mugaffelîn* adlı çalışmasında genel olarak ahmak ve dalgın kişilere ait anekdot malzemesinin geniş bir tasnif ve tahlili yapılmaktadır. Çalışma Arap mizahının pintiden sonra belki de en ziyade öne çıkartılan figürü "ahmak"ın *Ahbâru'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*'deki anekdotlar özelinde irdelenmesini konu almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Arap Edebiyatı, Mizah, Ahmak

ABSTRACT

Name and Surname	: Nilüfer ÇOBAN
University	: Bursa Uludag University
Institution	: Social Science Institution
Field	: Basic Islamic Sciences
Branch	: Arabic Language and Rhetoric
Degree Awarded	: Master's degree
Supervisor	: Prof. Dr. Şener ŞAHİN

ANALYSIS OF IBN AL-JAWZI'S WORK AHBÂRU'L-HAMKÂ VE'L-MUGAFFELÎN AS A SOURCE OF HUMOR

The discipline of humor, which has a privileged place in Classical Arabic Literature, has taken its place in a wide variety of literary sources since the 3rd century of the Hijra, both in the form of independent works and in the form of passages in the genres of maqama, fable, historical anecdote, proverb, etc. In this study, a wide classification and analysis of anecdotal material belonging to foolish and absent-minded people is made in the work of Ibn al-Jawzi, who produced many works in various fields, titled "Ahbar al-hamkâ wa'l-mugaffalîn. The study is about the examination of the "fool", perhaps the most highlighted figure of Arabic humor after the stingy, in the context of the anecdotes in Ahbar al-hamkâ wa'l-mugaffalîn.

Keywords: Classical Arabic Literature, Humor, Wit, Idiot

ÖNSÖZ

Klasik Arap edebiyatının önemli unsurlarından mizah; yazar, şair, edebiyatçı, sanatçı pek çok kimsenin bigâne kalamayacağı bir uğraşı alanıdır. Zira gülme aktivitesi ruhuyla bedeniyle insanoğlunu rahatlatan, onsuz yapamadığı önemli bir etkinlik kabul edilir. Ancak edebiyatta mizah sadece psikolojik rahatlama ve güldürü amacı taşımaz, yanı sıra toplumun ahlaki olumsuz davranışlarını düzeltme, olumlu olanlarını pekiştirme gibi işlevler de görür. Bu maksatla üretilen mizahi anlatıların bir bölümü hazırcevaplılık, kıvrak zekâ, kelime oyunları, söz canbazlıkları, şaşırtmaca vb. yöntemleri kullanırken, diğer bir bölümü bunun karşıtı temalardan yararlanır: ahmaklık, safdillik, dalgınlık, gaflet, cehalet, unutkanlık, kendiyle alay vb.

İşte Arap edebiyatının iddialı olduğu alanlardan biri de zihinsel kusurları ve akli meleke yetersizliğini bir güldürü malzemesine dönüştürecek şekilde değerlendirmesidir. Bu manada budalalık üzerine çok eski tarihlerden itibaren bir anlatı geleneği oluşmuş ve buna dair müstakil kitaplar dahi kaleme alınmıştır. Tezimizin konusunu teşkil eden İbnü'l-Cevzî'nin ahmak hikâyeleri bu alanda telif olunmuş en eski müstakil çalışma olup temsilci karakterinden ötürü incelenmeye alınmıştır.

Çalışmamız İbnü'l-Cevzî künyesiyle tanınan Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî el-Bagdâdî'nin mizah alanında ahmaklığa dair tek eseri olan *Ahbâru'l-hamkâ ve'l-Mugaffelîn*'ini merkeze almaktadır ve nüsha olarak da Abdülemîr Mehennâ'ya ait tahkikli eseri esas alınmıştır.

Bir Giriş ve üç ana Bölüm'den oluşan tezimizin "Giriş" bölümünde hem araştırmanın metodik yapısı, tezin amacı, önemi, yöntemi, kapsam ve sınırlılıkları ortaya konulmaya çalışılmış, hem de ahmak edebiyatında muhtevaca zenginliğiyle öne çıkan eserlerin kısa bir tanıtımı yapılmıştır.

Tezin I. Bölüm'ü İbnü'l-Cevzî ve Ahmak Edebiyatının İlk Nüveleri başlığını taşımakta olup bu bölümde müellifin hayatı, yetiştiği ortam, vaizliği, eserleri, ahmaklığın tanımı, ahmaklığa konu bitki ve hayvanlar, emsal kültüründe ahmaklar ve tescilli ahmaklar gibi çeşitli konu başlıkları üzerinde durulmuştur.

II. Bölüm *Ahbâru'l-hamkâ*'da Ahmak Tipleri başlığını taşımakta olup burada da dalgınlar, safdil muallimler, budala imam ve müezzinler, aklı kıt rolü oynayan akil insanlar, bunların üstadı olarak Cuhâ, ahmak hekimler, hastalar, bedeviler ve dini konularda derin cehalet sergileyenlerin hikâyelerine yer verilmiştir.

Tezin III. ve son Bölüm'ü ise Dil Meselelerinde Ahmaklık Olgusu başlığını taşımakta olup burada da irap düşkünlerinin içine düştüğü komik haller, mahreç ve imladan kaynaklı tashif hataları ve benzeri komik durumlar ele alınmıştır.

Sonuç bölümünde ise Arap edebiyatında genel olarak zengin ahmak edebiyatının durumu ve temsilcilerinin ortaya koyduğu ahmaklık biçimleriyle ilgili olarak ulaşılan sonuçlar kaleme özetlenmiştir.

Ve nihayet, yüksek lisans çalışmam boyunca tez konumun belirlenmesi, verilerin tespit ve gruplandırması hususunda çalışmanın her aşamasında desteğini ve rehberliğini hiçbir zaman esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Şener ŞAHİN'e teşekkürlerimi sunarım. Arapçayı öğrenme yolunda büyük katkıları olan hocam Doç. Dr. Mehmet YILMAZ'a ve üzerimde emeği olan tüm hocalarıma müteşekkirim.

Son olarak tez aşamasında manevi desteğini esirgemeyen kıymetli eşime, annelerinin yoğun çalışmalarına anlayış ve destekleri için varlıklarıyla bana anlam katan göz aydınlığı sevgili çocuklarım Malik İslam ve Saliha'ya, özellikle benim bu -güne ulaşmamda haklarını asla ödeyemeyeceğim anne ve babama gönülden teşekkür ederim.

Nilüfer ÇOBAN
Bursa, 2025

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ..... **iii**
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU ..... **iv**
YEMİN METNİ ..... **v**
ÖZET ..... **vi**
ÖNSÖZ ..... **viii**
İÇİNDEKİLER ..... **ix**
KISALTMALAR ..... **xii**
GİRİŞ **1**
A. ARAŞTIRMANIN METODİK YAPISI 1
1. Araştırmanın Amacı 1
2. Araştırmanın Önemi 1
3. Araştırmanın Yöntemi, Kapsamı ve Sınırları 2
B. Ahmak Edebiyatını Konu Alan Klasik Kaynaklar 2
1. Ahbâru'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn 2
2. Nesrü'd-dür 2
3. Muhâdarâtü'l-üdebâ 3
4. Rebîʿu'l-ebrâr ve nusûsu'l-ahyâr 3
5. el-Besâir ve'z-zehâir 4
6. et-Tezkiretü'l-hamdûniyye 4
7. Hadâʾiku'l-ezâhir 4

BİRİNCİ BÖLÜM
İBNÜ'L CEVZÎ VE AHMAK EDEBİYATININ İLK NÜVELERİ

A. Hayatı ve Yetişmesi 6
B. Vaizlik Kariyeri 6
C. Eserleri 8
1. el-Müdhiş 8
2. Bahrü'd-dümû' 8
3. et-Tebşira 8
4. Ru'ûsü'l-kavârîr 8
5. Makâmât 8
6. Kitâbü'l-Ezkiyâ 9
7. Ahbâru'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn 9
8. Ahbâru'z-zırâf ve'l-mütemâcinîn 9

9. Birru'l-vâlideyn 9
10. el-Muklik 9
11. el-Mevâ'iz ve'l-mecâlis 9
12. Tenbîhü'n-nâimi'l-gumr' alâ mevâsimi'l-'umr 9
13. Bustânü'l-vâ'izîn ve riyazü's-sâmi'în 9
14. Uyûnü'l-hikâyât min kısasi's-sâlihîn ve nevâdiri'z-zâhidîn 10
15. Mehâsinü'l-âsâr ve garâibü'l-ahbâr 10
16. Leftetü'l-kebed fî (ilâ) nasîhati'l-veled 10
17. Nüzhetü'l-edîb 10
D. Ahmaklık ve Anlamı 11
E. Ahmaklık ve Delilik Arasındaki Fark 11
F. Ahmaklık Doğuştandır 12
G. Emsal Kültüründe Ahmaklar 13
1. Hakkında Benzetme Yapılan Ahmaklar 14
2. Haklarında Benzetme Yapılan Hayvanlar 15
3. Benzetme Yapılan Kuşlar 15
4. Benzetme Yapılan Bitkiler 16
H. Ahmaklık Düzeylerinin Farklılığı 16
İ. Ahmaklarla Dostluk 18
J. Tescilli Ahmaklar 20

İKİNCİ BÖLÜM
AHBÂRU'L-HAMKÂ'DA AHMAK TİPLERİ

A. Dalgın ve Safdil Muallimler 22
B. Sözde Zahidler 27
C. Ahmak Kadılar 32
D. Safdil İmam ve Müzezzinler 35
E. Ahmaklık Sergiyelen Akıllı Zevat 38
F. Ahmak Cuhâ 42
G. Ahmak Hekimler 45
H. Ahmak Hastalar 47
İ. Hasta Ziyaretinde Bulunan Ahmak Figürleri 49
J. Ahmak Bedeviler 52
K. Dinî Konularda Derin Cehalet Sergileyenler 58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİL MESELELERİNDE AHMAKLIK OLGUSU

A. İRAP DÜŞKÜNLERİ 61
1. Tashif Temalı Nükteler 67
SONUÇ 72
KAYNAKÇA 75

KISALTMALAR

b.y.	Basım Yeri Yok
bkz.	Bakınız
çoğ.	Çoğulu
çev.	Çeviren
ed.	Editör
H.	Hicri
Hz.	Hazreti
nşr.	Neşreden
M.	Milâdî
M	Milattan önce
ö.	Ölümü
s.	Sayfa
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik eden
ts.	Tarihsiz
vd.	Ve diğerleri
vb.	Ve benzeri
y.y.	Yayıncı yok

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN METODİK YAPISI

1. Araştırmanın Amacı

Klasik Arap edebiyatının mizah branşı diğerleriyle kıyaslandığında daha zengin ve renkli bir muhtevaya karşılık gelir. Arap kültürünün uzun geçmişinde üretilmiş olan nevâdir malzemesi aynı zamanda tarihsel mirasın da önemli unsurlarını bünyesinde taşımakta olup mizahi figürler de bu unsurlar içerisinde önemli bir yer tutarlar. İşte bu tez çalışmasının amacı, klasik Arap mizahının çeşitlilik arz eden güldürü kahramanlarından "ahmak" figürünü islami ilimlerin hemen her dalında yazdığı eserlerle ün yapmış olan Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin *Ahbâru'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn* adlı eseri çerçevesinde tahlil etmektir. Tezimiz, eserdeki yaklaşık 700 ahmak anlatısını çeşitli başlıklar altında incelemeyi hedeflemekte olup, harekelenip çevirisi yapılan metinler sayesinde de Türk akademisine sunacağı katkının yanı sıra popüler kültürün ilgileneceği anekdotlar vesilesiyle genel mizah kültürüne de destek olmayı ummaktadır.

2. Araştırmanın Önemi

Türk akademiyasında son 10-15 yılda klasik Arap edebiyatının mizah branşında ciddi bir mesai sarf edilmiş, mizahi figür ve temaların incelenmesine dair epeyce bir yol alınmış olmakla birlikte "ahmak" tipolojisi üzerinde durulmamıştır. İşte bu çalışma, klasik eserler içerisinde ahmaklara dair telif olunmuş yegâne müstakil mizah derlemesi *Ahbâru'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*'i temel alarak Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin bu eserindeki budalalık anlatılarına dikkat çekmektir. Araştırmanın bir diğer önemi ise, klasik kültürdeki safdil ve budala figürlerine ilişkin anlatılar üzerinden modern fıkra kültürünü modern çağa tanıtmak, keza bu suretle mizahın evrenselliği düşüncesinin somut bir örneğini de ortaya koymaktır.

3. Araştırmanın Yöntemi, Kapsamı ve Sınırları

Üzerinde çalışma yaptığımız eser baştan sona dikkatlice okunmuş, kullanılacak anekdotik malzeme tespit edilerek harekelenmiş, sonra da mizah alanının kaldıracağı bir serbestlikle tercüme edilip yorumlanmıştır. Metinlerin yazımında kolaylaştırıcı olması açısından şamile programından istifade edilmiş, kütüphanede yer alan klasik Arap edebiyatı teliflerinden yaralanılmış ayrıca bazı anlatılarda -varsa- farklı varyantları da Arapça ve Türkçe olarak takdim edilmiştir.

Çalışma mizah sahasındaki eserleriyle de tanınan İbnü'l-Cevzî'nin ahmaklığa tahsis olunmuş yegâne eseriyle, *Ahbâru'l-hamkâ ve'l-Mugaffelîn* ile ve ondaki rivayetlerle sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla hikâye ve rivayetlerde modern ahmak hikâyelerine yer verilmeyip sadece klasik rivayetlerle yetinilmiştir.

B. Ahmak Edebiyatını Konu Alan Klasik Kaynaklar

1. *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*

İbnü'l-Cevzî künyesiyle bilinen, İslami ilimlerin hemen her sahasındaki telifleriyle ün yapmış Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî el-Bağdâdî'nin (öl. 597/1201) mizah alanında kaleme aldığı temel eserlerden en meşhuru *Ahbâru'l-hamkâ*'dır. Pek çok sosyal tabakaya ait ahmaklık, safdillik ve budalalık hikâyeleri ihtiva etmesi yönünden müellifin diğer ahbâr kitaplarından ayrılan bu küçük hacimli eser, 24 bap halinde tasnif olunmuştur. Tespitlerimize göre, adında ahmak terimi geçen tek anekdot derlemesi de budur.

2. *Nesrü'd-dür*

Abbasiler dönemi meşhur ediplerinden Ebû Sa'd Mansûr b. el-Hüseyin el-Âbî'nin (öl.422/1030) *Nesrü'd-dür* adlı hacimli çalışması Arap edebiyatının zengin nevadir kaynaklarının başında gelir. Âbî, ilgili eserinin özellikle iki bap başlığı altında konuyla alakalı merviyyata yer vermiştir:

3.Cildin 13. Babı

اَلْعِيُّ وَمُكَاتَبَاتُ (مُخَاطَبَاتُ) الْحَمْقَى

İfade-i meram kusurları ve ahmakların yazışmaları (diyalogları)

7.Cildin 12. Babı

نَوَادِرُ الْحَمْقَى وَالْمُغَفَّلِينَ

Ahmak ve Safdil Nükteleri

Bu iki başlığın dışında, müellif eserinin birçok farklı bap başlığı altında da yüzlerce ahmak hikâyesine yer vermektedir.

3. *Muhâdarâtü'l-üdebâ*

Meşhur Arap dili ve edebiyatçısı Râgıb el-İsfahânî'nin (öl. 410/1019) muhâdarâta dair telif olunmuş en önemli çalışmalardan biri olan *Muhâdarâtü'l-üdebâʾ ve muhâverâtü'ş-şuʿarâʾ ve'l-büleğâ* adlı eseri, çağının dini, mezhebi, ahlaki, tarihsel, sosyal ve kültürel birikimini aktardığı önemli bir eserdir. İsfahânî bu eserini, her birini حَدّ olarak adlandırdığı 25 bölüme taksim etmiş, her bir bölümün نَوَادِر başlığı altında birçok anekdot zikretmiştir. Ancak konumuzla ilgili olarak müellif, kitabına, muhtevasında pek çok ahmak nüktesi de barındıran [فَمِمَّا جَاءَ فِي الْعَقْلِ وَالْحُمْقِ] başlığı ile giriş yapmıştır. Ayrıca eserin diğer pek çok başlığı altında da bu türden anlatılara rastlanmaktadır.

4. *Rebîʿu'l-ebrâr ve nusûsu'l-ahyâr*

Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) birçok vecize ve anekdotu içeren bu eseri muhâdarât alanında telif edilen güzel emsallerdendir. Yazar halifelerin, önde gelen sahâbîlerin, fakih ve felsefeci gibi tarihte öne çıkan önemli kişilerin özlü sözlerini ve anekdotlarına da eserinde yer vermiştir. Müellif beş ciltlik bu eserinde yedi ahmak nüktesine yer verip kitabın ikinci cildinin 18. babın da ahmaklık profiliyle alakalı şöyle bir başlık açmıştır.

[اَلْجُنُونُ,الْحُمْقُ,والسَّفَه,وَالْغَفْلَةُ,وَالْحُزْنُ,وَالْعَجَلَةُ,وَتَرْكُ الْأَنَاةِ,وَالْفُضولُ وَالدُّخُولُ,فِيمَا لَا يَعْنِي وَالْعَبَثُ]

Burada delilik, ahmaklık, aptallık, gaflet, üzüntü, acelecilik, tedbirsizlik, merak, boş işlerle uğraşma, beyhude işler ile alakalı iki hadisi şerif, bir hikmetli söz, bir şiir ve bir de anekdot zikredilmiştir.

5. *el-Besâir ve'z-zehâir*

Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin (öl. 414/1023) *Besâʾirü'l-hükemâʾ ve zehâʾirü'l-kudemâ* adlı eseri klasik Arap edebiyatının temsilci niteliğindeki çalışmalardan biri olup, müellif on ciltlik bu hacimli -ama sistematik olmayan- eserinin çeşitli yerlerinde, muhtelif temalara dair ahmak hikâyelerine yer vermiştir. Eserdeki ahmak merviyatına toplu bir başlık altında rastlamak söz konusu olmadığından bu alanda çalışmak isteyenlerin tarama için ciddi bir efor harcaması gerekmektedir.

6. *et-Tezkiretü'l-hamdûniyye*

Hicri VI. asırda yaşamış meşhur edip, şair ve tarihçi Ebü'l-Meâlî Bahâüddîn Kâfi'l-küfât Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed b. Alî b. Hamdûn el-Bağdâdî (öl. 562/1167 eserinde dini nasihatlere, hicivlere, gazellere, idareci, kadın ve çocuk sınıflarına dair mersiyelere, bedevi merviyatına yer verdiği gibi ayrıca cahil ve ahmakların fıkralarına da bol bol atıflarda bulunmuştur. Özellikle eserinin 3. cildindeki

فِي الْعَقْلِ وَالْحُنْكَةِ وَالتَّجَارِبِ وَالْحُمْقِ وَالْجَهْلِ

Akla, Deneyim ve Tecrübeye, Ahmaklığa ve Karacahilliğe Dair

başlığını taşıyan 13. Babında on adet anekdota yer vermiştir. Keza eserin muhtelif yerlerinde de ahmak figürüne dair anlatılara rastlanabilmektedir.

7. *Hadâʾiku'l-ezâhir*

Endülüslü Maliki fakihi, şair ve edip Ebû Bekir b. Asım el-Gırnâtînin (öl. 829/1426) kaleme aldığı *Hadâʾiku'l-ezâhir fî müstahseni'l-ecvibe ve'l-mudhikât ve'l-hi-kem ve'l-emsâl ve'l-hikâyât ve'n-nevâdir adlı kitabı* geç dönem mizah anlatıları arasında en zengin muhteviyata sahip eserlerden biridir. İbn Âsım halk arasında kullanımı yaygın olan anekdotları, nükteleri ve mizahi şiirleri kitabında toplamış ve bunları her birine "Hadîka" adı verdiği altı Bölüm'de ele almıştır. Özellikle eserinin 3. Hadîka'sının 3. Babını

فِي أَخْبَارِ الْمُغَفَّلِينَ وَأَهْلِ الْبَلَهِ وَمَا يُحْكَى عَنِ الْمَجْنُونِينَ وَمَنْ لَا عَقْلَ لَهُمْ

Ahmak ve Budalaların Hikâyelerine, Mecnunlara ve Akılsızlara Dair

başlığı altında ahmak rivayetlerine tahsis etmiştir. Bununla birlikte sistematiği zayıf olan eserde ahmak ve budala hikâyelerine kitabın hemen her yerinde rastlamak da

mümkündür. O nedenle eserdeki tüm rivayetleri toplamak için baştan sona dikkatli bir tarama yapılması gerekmektedir.

8. *el-Müstetraf fî külli fennin müstezraf*

Mısırlı edip ve şair Ebü'l-Feth Muhammed b. Ahmed el-İbşîhî'nin (öl. 854/1450) kaleminden çıkan bu eser, geç dönem Arap mizah koleksiyonlarının en bilinen örneklerinden biridir. Müellif eserini 84 Bap/Bölüm şeklinde ve titiz bir düzenle oluşturmuş, bu alanda kendisinden önce yazılan çok sayıdaki kaynaktan yararlanmış, içeriğinde ahbârdan hikemiyâta, tarihi merviyyattan mizahi anlatılara kadar birçok meseleye değinerek kıymetli bir edebiyat antolojisi ortaya çıkarmıştır. İbşîhî bu eserinin iki babında ahmaklıkla ilgili rivayetlere yer vermiştir. 2. Bap

[فِـي الْعَقْلِ وَالذَّكَاءِ وَالْحُمْقِ وَذَمِّهِ وَغَيْـرِ ذٰلِكَ]

Akıl, Zekâ ve Ahmaklığa, Bu ve Benzerlerinin Eleştirisine Dair

başlığını taşır ve burada müellif onlarca ahmak nüktesi zikrederken,

[فِي ذِكْرِ الْأَشْرَارِ وَالْفُجَّارِ وَمَا يَرْتَكِبُونَ مِنَ الْفوَاحِشِ وَالْوَقَاحَةِ وَالسَّفَاهَةِ]

Kötüler, Günahkârlar ve Bunların İşledikleri Günahlara, Arsızlığa ve Ahmaklığa Dair

başlığını taşıyan 32. Bap'ta da yine birkaç budala hikayesi aktarır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBNÜ'L CEVZÎ VE AHMAK EDEBİYATININ İLK NÜVELERİ

A. Hayatı ve Yetişmesi

Abbasilerin hüküm sürdüğü dönemde 510 (1116) yılları arasında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Nesebi Kureyş'in Teym koluna, Hz. Muhammed'in ilk Halifesi Hz. Ebû bekir'e dayanır. Babası öldüğünde kendisi henüz 3 yaşında olan[1] İbnü'l-Cevzî, amcası ve halasının himayesinde büyümüştür.[2] Dedesinin ceviz ticaretiyle iştigal etmesinden ya da Bağdat'ta ceviz sokağı adıyla bilinen bir sokakta oturması sebebiyle bu ismin verildiğine dair rivayetler de mevcuttur. Amcası sayesinde dönemin önemli ilim adamlarının halakalarına intisap etmiş, bununla beraber seksenden fazla hocadan da ilim tahsilinde bulunmuştur. Halife, vezir ve fakihlerin de iştirak ettiği birçok meclisde ilmi vaaz ve konuşmalar yapan Cevzî döneminin devlet ricâliyle de iyi ilişkiler kurmuştur. Oğlu Ebü'l-Kâsım Ali'yi Müstencid-Billâh'ın veziri Ebü'l-Muzaffer İbn Hübeyre'nin kızıyla evlendirmiştir. Fakat halifenin Şiî yanlısı ve hanbelilere karşı menfi düşüncelere sahip bir vezir tayin etmesiyle yaşlılığında devlet ricâliyle arası açılmıştır.

Ömrü boyunca zahidane bir hayat yaşayan İbnü'l-Cevzî'nin şüpheli şeyler yemekten kaçındığı, haftada bir defa Kur'an'ı hatmettiği ve Cuma namazı dışında evden çıkmadığı rivayet olunmuştur.[3]

B. Vaizlik Kariyeri

Biyografi yazarları küçüklüğünden itibaren vaaz veren İbnü'l-Cevzî'nin yetkin bir hatip olduğu konusunda hemfikirdir. Vaaz vermeye küçük yaşlarda başlayan İbnü'l-Cevzî hatipliğiyle akranları arasından sıyrılıp zamanının önde gelen vaizleri arasında yerini almıştır. Sıddîk Hasan Han (ö. 1307/1890) Sem'ânî'nin (ö. 489/1096) tarih kitabından alıntı yaparak onun hakkında şunları nakletmiştir:

> Cevzî vaazlarında açık ve net ifadesi, isabetli yorumları, doğru ifadeleri, kelimeleri yerli yerinde kullanmasıyla dili çok iyi kullanan biriydi. Muvaffak

---

1 İbn Hallikân Ebü'l-Abbas, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zemân* (Beyrut: Dârü's- Sâdr, 1978), 7/142.

2 Ebü'l-Abbas, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zemân*, s. 8; Yusuf Şevki Yavuz, Casim Avcı, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1999, c. 20, s. 551.

3 Yusuf Şevki Yavuz, Casim Avcı, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1999, c. 20, ss. 543-544.

> Abdul Latif İbnü'l-Cevzî için şunları söyler: Tatlı dilliği, sesinin renkli tınısı, mimikleri, güzel şemâli, şakacı yapısı ve fevkalade bir doğaçlama yeteneği olan biriydi demiştir. İbn Kesir ise: Fesahatı, etkili hitabeti, kelimerindeki derin ifadeleri, muğlak kelimeri veciz bir ibareyle anlaşılır kılması, kıvrak zekâsı, hazır cevaplılığı az ve veciz konuşması, vaaz konusunda hiçbir kimsenin onun seviyesine ulaşamadığı ender insanlardan olduğunu dile getirmiştir. İbn Kesir İbnü'l- Cevzîye yönelik sözlerine şöyle devam eder: Vaaazlarına halifeler, emirler, bakanlar, âlimler, fakirler de dahil olmak üzere her sınıftan insanlar katılırdı. Sohbet esnasında ezberinden şiiirler okumasıda bir ayrıcalıktı. Vaaz meclislerine en az on bin olmak üzere yüzbinlerce kişi toplandığını zikretmiştir.
>
> Muhakkik İbnü'l-Cevzî' ye yönelik sözlerine şöyle devam eder: İlmi geniş ezberi çok, dış görünüşü temiz, güzel sesli, dürüst samimi dindar, sosyal satatü sahibi ve zengin biriydi. Çok sayıda şiir ve hikâye ezberi olan, seci ve kâfiyeyi iyi kullanan biriydi. Vaazları küçük, büyük aylak (serseri) emirler gibi birçok tabakadan insanları etkiler ve tövbe etmelerine vesile olurdu.[4]

Zehebi ve İbn Kesir de İbnü'l-Cevzî'nin sultan ve hükümdarlara karşı hakkı haykırmaktan çekinmediğine ilişkin olarak şunları aktarmışlardır:

> Bir gün vaaz esnasında Halife Müstazî'ye dönerek: Ey Müminlerin Emiri! Konuşurken senden korkarım lâkin susarsam da sizin başınıza geleceklerden korkarım. Bir başka sözünde: Birinin size Allah'tan kork demesi sizi methetmesinden daha hayırlıdır! demiştir. İbnü'l-Cevzî kendi vaaz meclisleri hakkında şunları söyler: Sohbetlerimden sonra 50, 100 arası birçok kişi pişmanlık duyar, ağlar ve gençlikte işlemiş oldukları günahlarından ötürü tövbe ederlerdi. Bazen yanımda 100 kadarı günahlarına tövbe ederdi. Bunların büyük bir bölümü günahkâr ve malayani işler peşinde koşan gençlerdi. Ebü'l-Muzaffer dedesinden şöyle işittiğini söyler: O, birçok Yahudi ve Hiristiyan'ın hidayetine vesile olmuştur. Ayrıca yüz bin kişiden daha fazlasına tövbe ettirip hidayet bulmalarına, iman etmelerine vesile olmuştur.[5]

---

4 İbnü'l-Cevzî, *el-Kussâs ve'l-müzekkirûn*, thk. Muhammed Lütfî es-Sabbâg (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1983), 27-28-29.

5 İbnü'l-Cevzî, *el-Kussâs ve'l-müzekkirûn*, 29,30; Sıddîk Hasan Han, *et-Tâcül-Mükellel min Cevâhiri Meâsiri't-tırâzil-âhir ve'l-evvel* (Katar: İdera Şuûnil-İslâmiyye, 2008), 54.

C. Eserleri

13 yaşından itibaren eser telif etmeye başlayan İbnü'l-Cevzî İslami ilimlerin geniş yelpazesinde çok çeşitli eserler kaleme almıştır. Telif ettiği eserleri yaşadığı ömre kıyas edildiğinde yaklaşık her güne 9 risale düşmektedir.[6] Sıbt İbnü'l-Cevzî bir defasında dedesinin minberdeyken "*ben bu iki elimle binden fazla cilt kitap yazdım*" dediğini aktarırsa da bu oldukça iddialı bir sözdür. Rivayete göre İbnü'l-Cevzî ömrü boyunca Hz. Muhammedin hadislerinin yazıldığı kalemlerin saplarını biriktirip onlarla ölümünden sonra cenaze suyunun ısıtılmasını salık vermiştir. Nitekim dediği gibi de olmuş, kalem sapları suyun ısıtılması için fazla fazla yetmiştir.[7]

Denildiği üzere müellifin çok sayıda eseri varsa da bunlardan aşağıda en çok bilinen ve önem arz edenleri kısaca tanıtılacaktır:

1. el-Müdhiş

Vaaz ver irşada yönelik bir eserdir.

2. Bahrü'd-dümû'

Vaazlardan ibaret bir eserdir.

3. et-Tebşira

Dokuz bölüm ve 100 vaazdan oluşmaktadır.

4. Ru'ûsü'l-kavârîr

Hutbe, peygamber kıssaları ve varlıkların yaratılışı gibi konulara yönelik bir irşad kitabı mahiyetindedir.

5. Makâmât

el-Makâmat İbnü'l-Cevzî'nin Arap dili ve edebiyatının meâni disiplinine dair telif ettiği tek cildden oluşan bir eser olup Muhammed Nagaş tarafından yayınlanmıştır.

---

6 Ebü'l-Abbas, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zemân*, 7/3. 141.
7 Sıddîk Hasan Han, *et-Tâcül-Mükellel min Cevâhiri Meâsiri't-tırâzil-âhir ve'l-evvel*, 52.

6. Kitâbü'l-ezkiyâ

Akıl ve zekâlarıyla parlayan her zümreden zeki kişilere, onların ilgi çekici anekdotlarına dair çok meşhur bir nükte derlemesidir.

7. Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn

Tezimizin konusunu teşkil eden eser Enver Günenç tarafından (Ahmak ve Dalgılar Kitabı) başlığıyla tercüme edilmiştir.

8. Ahbârü'z-zırâf ve'l-mütemâcinîn

Adının ima ettiği üzere, Arap nüktedanlarının anlatılarını içeren eser kısmen müstehcen hikayeler de ihtiva etmektedir.

9. Birrü'l-vâlideyn

Ebeveyne yönelik hak ve sorumluluklara ilişkin bir ahlak kitabıdır.

10. el-Muklik

Berzah ve âhiret konuları hakkında vaazlarda kullanılması mümkün olan hadislerden oluşan bir eserdir.

11. el-Mevâ'iz ve'l-mecâlis

Otuz üç bölümden oluşan eser Muhammed İbrâhim Sünbül'ün tahkikiyle okurlarına sunulmuştur.

12. Tenbîhü'n-nâ'imi'l-gumr ' alâ mevâsimi'l-'umr

Çocukluk, gençlik ve olgunluk dönemlerinin kıymetini bilip o hayat evrelerinde nasıl hareket edilmesi gerektiğine ilişkin öğütleri kapsar.

13. Bustân'l-vâ'izîn ve riyazü's-sâmi'în

Vaizlik mesleğinin semeresi mahiyetindeki bu eserinde müellif etkili vaaz örneklerinden seçmeler sunar.

14. Uyûnü'l-hikâyât min kısasi's-sâlihîn ve nevâdiri'z-zâhidîn

Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin bu çalışması yaklaşık 500 anekdot içermekte olup peygamberler, halifeler, zâhidler, sûfiler, dervişler, sâlih kullar vb. dini şahsiyetlerin deneyimledikleri olayları hikâye etmektedir.

İbnü'l Cevzî peygamlerlere yönelik aktardığı kıssalarından sonra, islam tarihinin en adil, yenilikçi, akılcı ve parlak liderlerinden biri olan Hz. Ömer, Ömer b. Abdülaziz, Süfyân es Sevrî, Hasan el Basrî, İbrâhim b. Edhem, Marûf el-Kerhî, Fudayl b. Iyâz, Bişr el-Hâfî gibi şahsiyetlere dair tarihsel merviyyat ve menkibelere yer vermiştir. Etkileyici ve dokunaklı üslubu olan bu eserin telifindeki temel hedef okuyucuyu derin bir düşünüşe sevk etmek; muhtevasındaki vaaz, irşad, hikmet ve çeşitli nasihatlerle, kula Allah için samimi gözyaşları döktürmektir.

Müellif *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-muğaffelîn*, *Kitâbü'l*-Ezkiyâ, *Ahbârü'n-nisâ Ahbârü'z-zırâf ve'l-mütemâcinîn* gibi eserleriyle okurlarını güldürüp eğlendirmeyi amaçlarken bu çalışmasında onları tefekküre sevk ederek iki duygu arasında bir denge arayışı içerisinde olmuştur. *Uyûnu'l-hikâyât* özellikle dini sahada nitelikli nevâdir malzemesine ulaşmak isteyenler için kayda değer bir derlemedir.

15. Mehâsinü'l-âsâr ve garâ'ibül-ahbâr

300 hikâye ve 300 şiirden oluşan kıymetli bir nevâdir eseridir.

16. Leftetü'l-kebed fî (ilâ) nasîhati'l-veled

Müellifin, oğlu Ebü'l Kâsım Ali'ye yönelik öğütlerini içerir. Ayrıca kendi hayatından da pasajlar içermesi eserin önemini artırmaktadır.

17. Nüzhetü'l-edîb

Vaizlik mesleğini icra edecek birinin sahip olması gereken ilmi ve ahlaki donanımdan söz eden küçük hacimli eseridir.

İbnü'l-Cevzî bunların haricinde de çeşitli disiplinlere ait kitap ve risaleler kaleme almıştır.

D. Ahmaklık ve Anlamı

Hacimli Arap sözlüklerinde ahmak ve aptal karakterini tanımlayan kelimeler arasında pratikte en çok kullanınan terim أَحْمَقُ çoğ. (حَمْقَى)'dır. مُحَمَّقٌ ve ondan daha ziyade مُغَفَّلٌ sözcüklerine de rastlanmakta olup mastar formda da حُمْقٌ ve حَمَاقَةٌ kelimeleri klasik kültürde karşımıza sıkça çıkmaktadır.[8] Klasik kaynaklarda ahmak anlamında rastladığımız bazı sıfatlar ve ilişkili oldukları mastarları da şöylece sıralanabilir:

أَخْرَقُ (خُرْقٌ)، أَرْعَنُ (رُعُونَةٌ)، أَهْوَجُ، أَبْلَهُ (بَلَاهَةٌ)، أَخْبَلُ (خَبَالٌ)، أَفَنُّ، غَبِيٌّ (غَبَاوَةٌ)، سَخِيفٌ (سَخَافَةٌ)، بَلِيدٌ (بَلَادَةٌ)

İbnü'l Cevzî, ilgili eserinde İbnü'l-A'râbî'nin ahmaklık kavramına dair yaptığı şu tanıma yer vermiştir:

> [حَمَاقَة] kelimesi "*Pazar yeri kesada uğradı*" anlamına gelen [حَمُقَتِ السُّوقُ] Arapça ibaresinden alınmıştır. Buna göre ahmak, akıl ve fikir yetisini kaybetmiş biri olup mesela savaş gibi bir meselede ne kendisiyle istişare ne de görüşüne iltifat edilir. Ebû Bekir el-Mekârim de semiz otu bitkisine [اَلْبَقْلَةُ الْحَمْقَاءُ] isminin verilmesini şöyle açıklar "*Bakla deve uğrağı gibi sulak yerde bitmesinden ötürü bu isimle anılmıştır*" der.[9]

E. Ahmaklık ve Delilik Arasındaki Fark

İbnü'l-Cevzî *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-muğaffelîn*'inin 1. Bölümünün ilk faslında ahmak terimini dil bakımından inceledikten sonra ahmaklıkla delilik arasındaki farkı ortaya koyar:

> Deliliğin aksine, ahmaklık ve saflık doğruyu amaç edinerek yanlış yol ve yönteme başvurmak demektir. Delilik ise hem hedefte hem yöntemdeki sakatlık anlamına gelir. Tercih edilmemesi gerekeni tercih etmekle asıl hedef ıskalanır. Bir anekdot örneğiyle açıklamak gerekirse:
>
> ...أَنَّ طَائِرًا طَارَ مِنْ أَمِيرٍ فَأَمَرَ أَنْ يُغْلَقَ بَابُ الْمَدِينَةِ، فَمَقْصُودُ هٰذَا الرَّجلِ حِفْظُ الطَّائِرِ.

[8] Hüseyin Günday, *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler* (Bursa: Emin Yayınları, 2013), 109.
[9] Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, thk. Abdülemîr Mehennâ (Beyrut: Dârü'l-fikri'l-Lübnânî, 1990), 23.

Valinin birinin kuşu kaçınca hemen şehrin tüm kapılarının kapatılmasını ferman buyurmuş. Meğer valinin buradaki maksadı kuşu korumakmış.[10]

F. Ahmaklık Doğuştandır

Yukarıda değindiğimiz üzere ahmak figürü, olaylar karşısında rasyonel tutum içerisinde olmayan, problemlere gayr-ı mantiki çözümler öneren basiretsiz ve aklı kıt kişidir. Arap edebiyatının üzerinde durduğu ahmaklık, klasik kaynaklarda [داءُ النُّوكِ][11] ya da [داءُ الْحَمَاقَةِ][12] tabirleriyle *"tedavisi olmayan/ onulmaz hastalık"* de ifade edilmiştir.

İslam kültüründe Hz. İsa'nın Allah'ın izniyle birçok hastalığı tedavi edebiliyor oluşu bizzat Kur'ân'ı Kerim'de (Âli İmran: 49) ifade edilen bir hususdur. Buna rağmen nevâdir sahasında "*ahmaklığın çaresinin bulunmadığı*"na ilişkin rivayetlerin bir ucu Kuran'da yer alan bu spesifik bilgiye dokunmaktadır. Evzaî'nin bir İsa nüktesi olarak rivayet ettiği hikâyede ahali ile Hz. İsa arasında şöyle bir diyalog geçmiştir:

يَا رُوحَ اللّٰهِ إِنَّكَ تُحْيِي الْمَوْتَـى؟ قَالَ: نَعَمْ بِإِذْنِ اللّٰهِ . قِيلَ وَتُبْـرِئُ الْأَكْمَهَ؟ قَالَ :نَعَمْ بِإِذْنِ اللّٰهِ . قِيلَ: فَمَا دَوَاءُ الْحُمْقِ؟ قَالَ: هٰذَا الَّذِي أَعْيَانِـي!

Ahali: Ey Rûhullah! Gerçekten de ölüleri diriltiyor musun?
İsa: Evet, Allah'ın izniyle bunu yapabiliyorum.
Ahali: Peki ya körleri iyileştirdiğin doğru mu?
İsa: Allah'ın yardımıyla, evet.
Ahali: O halde sende ahmaklığın çaresi de mevcuttur?
İsa: İşte bu beni aşıyor beyler![13]

Anekdotun bir başka varyantı şu şekildedir:

عَالَجْتُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ فَأَبْرَأْتُهُمَا، وَأَعْيَانِـي عِلَاجُ الْأَحْمَقِ.

[10] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 23.
[11] Ebü'l-Me'âlî Cemâlüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd el-Âlûsî, *Gâyetü'l-emânî fi't-red ʿale'n-Nebhânî* (Rıyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2001), 2/118.
[12] el-İskenderânî, *Mecelletü'l-Hakâik*, ts. 24/12; Necmeddin el-Gazzî, *Hüsnü't-tenebbüh li-mâ verede fi't-teşebbüh* (Suriye: Dâr'ün Nevadir, 2011), 12/84.
[13] Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 1990, 24; Sâlih b. Abdullâh b. Hamîd vd. *Nadratü'n-Na'îm fî Mekârimi Ahlâki'r-Rasûli'l-Kerim* (Cidde: Dârü'l-Vesîle li'n-neşr ve't-tevzî, ts.), 12/4456.

Doğuştan âma ve cüzzamlı bir kişiyi iyileştirdim de ahmağın tedavisinde aciz kaldım![14]

Ebû İshak da yine bir ahmağın her dem ahmak kalacağı, akıllanmasının mümkün olmadığını şu sözüyle açıklar:

إِذَا بَلَغَكَ أَنَّ غَنِيًّا افْتَقَرَ فَصَدِّقْ، وَإِذَ بَلَغَكَ أَنَّ فَقِيرًا اسْتَغْنَى فَصَدِّقْ، وَإِذَا بَلَغَكَ أَنَّ حَيًّا مَاتَ فَصَدِّقْ، وَإِذَا بَلَغَكَ أَنَّ أَحْمَقَ اسْتَفَادَ عَقْلًا فَلَا تُصَدِّقْ.

Şayet bir zenginin fakirleştiğini duyarsan buna inan. Bir yoksulun bir anda zengin olduğunu duyarsan buna da inan. Yaşayan birinin ölüm haberi gelince buna inanmakta da tereddüt etme. Lakin bir ahmağın akıllandığını duyarsan sakın itibar etme.[15]

İbnü'l-Cevzî beden sağaltımı ile zihnin sağlığına kavuşması arasında da bir mukayese ederek anonim bir şairin dilinden ikincisinin ilkinden daha güç oluşuna işaret eder:

عِلَاجُ الْأَبْدَانِ أَيْسَـرُ خَطْبًا حِيـنَ تَعْتَلُّ مِنْ عِلَاجِ الْعُقُولِ

Emin ol daha kolay hasta beden şifası
Hastalıklı akıldan ki etmiştir iflası[16]

G. Emsal Kültüründe Ahmaklar

Araplar, bazen ahmaklıklarıyla nam salmış kişilerle, bazen meşhur olmasa da kendisinden ahmaklık sadır olabilecek kimselerle, bazen farklı hayvan türleriyle (mesela sırtlanla, kuşla, kertenkeleyle) ilgili çeşitli benzetmeler yapmışlardır.[17] Şimdi aşağıda bunlar birkaç kategori halinde gösterilecektir.

---

[14] Ebû Mansûr es-Se'âlibî - Abdullah el-Fettâh Muhammed el-Hulv, *et-Temsîl ve'l-muhâdara* (ed-Dârü'l-'Arabiyye li'l-küttâb, 1981), 28; Ebü'l-Kâsım Zemahşerî, *Rebî'ü'l-ebrâr ve füsûsu'l-ahbâr*, thk. Abdülemîr Mühennâ (Beyrut, 1992), 5/39; Nuveyrî Şihâbüddîn en-, *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb* (Kahire: Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2022), 354; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, thk. İhsan Abbâs, Bekr Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1996), 10/267; Sefârînî el-Hanbelî, *Gizâu'l-elbâb şerhu manzûmeti'l-âdâb* (Mısır: Müessesetü Kurtuba, 1993), 486; Vatvât, Ebû İshak Burhâneddîn el- İbrâhîm Şemseddîn, *Gururu'l-hasâisi'l-vâdıha ve ʿureru'n-nekâidi'l-fâdıha* (Beyrut: Dârü'l Kütüp'- ʿİlmiyye, 2008), 154.

[15] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 24.

[16] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 25; Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ es-Seyyid el-Hâşimî, *es-Sihrü'l-halâl fi'l-hikemi ve'l-emsâl* (Beyrut: Dârü'l Kütübi'l-ʿİlmiyye, ts.), 92.

[17] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 41.

1. Hakkında Benzetme Yapılan Ahmaklar

İbnü'l-Cevzî, Ebû Hilâl el-'Askerî'ye (ö. 400/1009'dan sonra) nispetle eserinde meşhur ahmaklardan birkaçını tanıtmıştır. Bunlardan bazılar şöyledir:

أَحْمَقُ مِنْ أَبِـي غَبْشَانَ.

Ebû Gabşân'dan daha ahmak.[18]

أَحْمَقُ مِنْ أَبِـي جُحَا.

Cuhâ'dan daha ahmak.[19]

أَحْمَقُ مِنْ عِجْلٍ.

İcl'den daha ahmak.[20]

أَحْمَقُ مِنْ هُجَيْنَةَ.

Hüceyne'den daha ahmak.[21]

أَحْمَقُ مِنْ بَيْهَثَ.

Beyhes'ten daha ahmak.[22]

أَحْمَقُ مِنْ مَالِكِ بْنِ زَيْدٍ مَنَاةٍ.

Mâlik b. Zeyd-i Menattan daha ahmak.[23]

أَحْمَقُ مِنْ عَدِيِّ بْنِ خَبَّابٍ.

Adiyy b. Habbâb daha ahmak.[24]

أَحْمَقُ مِنْ مَخْمُورٍ.

Mahmur'den daha ahmak.[25]

أَحْمَقُ مِنْ حُذُنَّةَ.

Huzunne'den daha ahmak.[26]

---

18 *Mecma'ü'l-Emsâl*, thk. Ahmed b. Muhammed Meydânî, (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.), 2 Cilt/216.
19 *Mecma'ü'l-Emsâl*, 2 Cilt/216.
20 *Mecma'ü'l-Emsâl*, 2 Cilt/216.
21 *Mecma'ü'l-Emsâl*, 2 Cilt/216.
22 *Mecma'ü'l-Emsâl*, 2 Cilt/216.
23 *Mecma'ü'l-Emsâl*, 2 Cilt/216.
24 *Mecma'ü'l-Emsâl*, 2 Cilt/216.
25 İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 41-42.
26 İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 41-42.

Bu son rivayetle ilgili olarak, Huzunne'nin erkek olduğuna dair bir görüş de bulunmaktadır ki bu kişi küçük kulaklı, küçük kafalı ve küçük dimağlı biridir.[27]

2. Haklarında Benzetme Yapılan Hayvanlar

Araplar benzetme yapılan hayvanların ahmaklığından söz ederken de mesela "*Sırtlandan da ahmak* [أَحْمَقُ مِنَ الضَّبُعِ]"[28] veya sırtlanın künyesi olan "*Ümmü âmir'den de ahmak* [أَحْمَقُ مِنْ أُمِّ عَامِرٍ] "[29] veya "*havuzun başındaki koyundan da ahmak* [أَحْمَقُ مِنْ نَعْجَةٍ عَلَى حَوْضٍ][30]" vs. derler. Çünkü koyun suya vardığında eğilmeden suyun üstüne kapanır. Ayrıca Araplar "*Dişi kurttan da ahmak* [أَحْمَقُ مِنْ ذِئْبَةٍ]" [31]derler. Çünkü onun da kendi yavrusunu bırakıp sırtlanın yavrusunu emzirdiğine inanırlar.[32]

3. Benzetme Yapılan Kuşlar

İbnü'l-Cevzî *Ahbâru'l-hamkâ*'sında teşbihe konu edilen kuş cinslerinden de bahis açarak Araplar'ın "*Güvercinden daha ahmak* [أَحْمَقُ مِنْ حَمَامَةٍ]" meselini hatırlatır sonra da şu izahatta bulunur: Güvercinler yuvalarını sağlam şekilde yapan hayvanlar değildir, o nedenle kimi zaman yumurtaları yere düşerek kırılır. Bazen de yuvanın inşasındaki kusurlar yüzünden kötü bir akibet yaşanır. Güzel döşenmemiş çöp ve samanlar üzerine bırakılan yumurtlar da kayarak düşer ve kırılır. Yine müellif deve kuşu, kartal ve saksağan gibi ahmaklıkla itham edilen birçok kuşla ilgili şu inanışa yer verir: Bu kuş cinsleri, başka

---

[27] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, s. 41; *Mecma'ü'l-Emsâl*, Meydani cilt 1. Syf: 218. Sıddîk Hasan Han, *Et-Tacül-Mükellel min Cevâhiri Measirit-Tırazil-Ahir vel-Evvel*, s. 128. Huzunne'nin sümüğünü dirseği ile silen bir kadın olduğu görüşü de vardır.

[28] Ebû Hayyân Alî b. Muhammed b. Abbâs et-Tevhîdî, *el-İmtâʿ ve'l-muʾânese*, 1. bs. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2005, s. 309; Ebü'l-'Alâ' Ahmed b. Abdillâh b. Süleymân el-Maarrî, *el-Fuṣûl ve'l-gayat fî temcîdillâh ve'l-mevâʿiz*, t.y, s. 129; Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, *el-Fâʾiḳ fî garîbi'l-ḥadîs*, Lübnan: Dârül Marife, t.y.,c 2 s. 66.

[29] *Mevsû ʿatüt-tuyûr ve'l- hayavân fi'l-hadîsin-nebevî*, thk. Abdullati Âşur (Kahire, ts.), 254; Ebû Hilâl Hasen b. Abdillâh b. Sehl 'Askerî, *Cemheretu'l-emsâl* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), 342.

[30] Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım El-Hanbeli Necdi, *ed - Dürerü's - Seniyye fi'l-Ecvibeti'n - Necdiyye*, ts. 16/353; Ebü'l-Bekâ Kemâleddin Muhammed b. Musa b. İsa ed-Demîrî, *Hayâtü'l-ḥayevân* (Beyrut: Dârü'l Kütübi'l-'İlmiyye, ts.), 2/489.

[31] Ebû Alî Nûruddîn Hasen b. Mes'ûd b. Muhammed el-Yûsî, *Zehrü'l-ekem fi'l-emṯâl ve'l-ḥikem*, Dârü's-Sekâfe/Dârü'l-Beyza, 1981, c 2, s. 190; Sâhib b. Abbâd, *el-Muhît fi- elluga*, thk. Muhammed Hasan Âli Yâsîn, 1. bs. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1994,c 2, s. 326; Ebû Sa'd Mansûr b. el-Hüseyn Âbî, *Nesrü'd-dürr fi'l-muhâdarât*, thk. Hâlid Abdülganî Mahfûz, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2004, c. 6, s. 123.

[32] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 42.

bir yumurta gördüklerinde kendi kuluçkalarını bırakarak öbür yumurtaların üstüne yatmaktadır.[33] O nedenle onlarla ilgili olarak da şu meseller türetilmiştir:

أَحْمَقُ مِنْ حَمَامَةٍ.

Güvercinden daha ahmak.[34]

أَحْمَقُ مِنْ نَعَامَةٍ.

Devekuşundan daha ahmak.[35]

أَحْمَقُ مِنْ عَقْعَقٍ.

Saksağandan daha ahmak.[36]

أَحْمَقُ مِنْ كَرَوَانٍ.

Yağmurkuşundan daha ahmak.[37]

4. Benzetme Yapılan Bitkiler

Herhangi ahmaklıkla ilgili bir davranış sergilemeyen bitkiler için Araplar semizotundan daha ahmak benzetmesi yaparlar. Çünkü semizotu sulak yerde (suyla akıp gitmeye müsait bir yerde) yetişmesinden ötürü semizotundan daha ahmaktır derler.[38]

H. Ahmaklık Düzeylerinin Farklılığı

Klasik Arap kültüründe çok popüler bir mesel her insanın delilik ya da cinnet olgusundan hissedar oluşunu yüzyıllardır deklare eder ki "*Delilik türlü türlüdür* [اَلْجُنُونُ فُنُونٌ]"[39] şeklinde Türkçe'ye aktarabileceğimiz bu mesele göre her insanın akıl çatısından birkaç tahta muhakkak eksiktir. İbnü'l-Cevzî de söz konusu eserinde bu manaya çekilebilecek

---

33 İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 42.

34 İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 41-42.

35 İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, s. 42; Şihâbüddîn en-, *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb*,c 9, s. 340; ed-Demîrî, *Ḥayâtü'l-hayevân*, c. 2, s. 488.

36 İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, s. 42; Ahmed Zekî Safvet, *Cemheretu Resailil- Arab fî ʻUsuril- Arabiyyeti'z Zahire*, Beyrut, t.y.,c 2, s. 313; İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-Aḫbâr*, Beyrut: Dar'l Kütübi'l İlmiy-ye, t.y.,c 2, s. 85; İbn Fâris, *Mekâyîsi'l-Luga*, thk. Abdüsselâm Muhammed hârûn, Darü'l-Fikr, t.y,c 4, s. 8.

37 İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, s. 42.

38 İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, s. 42.

39 es-Se'âlibî - Abdullah el-Fettâh Muhammed el-Hulvi, *et-Temsîl ve'l-muhâdara*, 43; Ebû Mansûr es-Seâlibî, *Yetîmetü'd-dehr fî meḥâsini ehli'l-ʿaṣr* (Beyrut: Darü'l Kütübi'l ʻİlmiy-ye, ts.), 220; es-Seâlibî, *Yetîmetü''d-dehr fî meḥâsini ehli'l-ʿaṣr*, 275; Ebü'l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, *Atvâku'z-zeheb fi'l-mevâ'iz ve'l-hutab*, ts. 24; Ebü'l–Ferec İbnü'l–İbrî, *Tarihu Muhtasari'd–Düvel* (Beyrut: Darü'ş- Şark, ts.), 247.

bazı görüşler ileri sürmüştür. Ona göre, insanlar yaratılışta kendilerine bahşedilen akıl nimetince farklı farklı düzeylerde olduğu gibi ahmak noktasında da nasipleri değişiktir.[40]

Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn'in III. Bölüm'ünde doğuştan gelen bazı zihinsel hastalıkların değişik tedavi usülleriyle tümden iyileştirilmesinin pek mümkün olmadığını ifade eden İbnü'l-Cevzî, buna karşın karakteri sağlam kişinin eğitim ve egzersiz yoluyla sıhhatine kavuşacağını belirtir. İbnü'l-Cevzî eserinin III. bölümünde bu düşünceyi destekleyen bazı özlü sözlere yer vermiştir. Bunlardan birine göre mesela Hz. Ali şöyle demiştir:

لَيْسَ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَفِيهِ حُمْقَةٌ فِيهَا يَعِيشُ.

Her insanda bir nebze de olsa ahmaklık vardır ve onunla yaşar gider.[41]

Hz. Ömer'e nispet edilen bir rivayete göre ise, kendisi bir gün "*Ey İnsan! Seni ihsanı bol Rabbine karşı aldatan nedir?* ﴿مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ﴾ *(İnfitar 6)*" sorusunu cemaate yönelttikten sonra dönüp soruyu yine kendisi şöyle yanıtlamış: Ahmaklık ya Rab! Başka bir şey değil (اَلْحُمْقُ يَا رَبِّ)![42]

Müellif, Vehb b. Münebbih'e (ö.114/732) nispetle aktardığı bir rivayette de saflık ve ahmaklığın ademoğlunun mayasında olduğu fikrini işler:

خَلَقَ اللّٰهُ آدَمَ أَحْمَقَ، وَلَوْلَا ذٰلِكَ مَا هَنَّاهُ الْعَيْشُ.

Allah İnsan'ı ahmak/saf olarak halk etmiştir. Şayet böyle yaratılmasaydı yaşadığı hayattan tat alamazdı.[43]

---

40 İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 26.

41 İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, s. 26; Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, *Rebî'ül Ebrar ve Nusûsü'l- Ahbâr*, 1. bs., Beyrut: Müessesetü'-A'lemî, 1412, c. 2, s. 40; Necmeddin el-Gazzî, *Ḥüsnü't-tenebbüh li-mâ verede fi't-teşebbüh*, Suriye: Dârü'n Nevadir, 2011, c. 10, s. 98.

42 İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 26; Ebû Mansûr Mâtürîdî', *Te'vilât Ehli Sünne* (Lübnan, 2005), 10/445.

43 İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, s. 26; farklı varyantlar için bkz. Ebü'l-Kasım el-Hasen b. Muhammed b. Habîb Nîsâbûrî, *'Ukalâü'l-mecânîn*, Lübnan: Darü'l Kütübi'l-İlmiyye, 1978, s. 13; Necmeddin el-Gazzî, *Ḥüsnü't-tenebbüh li-mâ verede fi't-teşebbüh*, Suriye: Dârü'n Nevadir, 2011, c. 10, s. 98; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhaki, *Şu'abü'l-îmân*, Rıyad: Dârü's Selefiyye, 2003, c. 2, s. 346; Abdulhak İşbilî, *el-Âkıbe fî Zikri'l-Mevt*, Kuveyt: Mektebetü'l- Dârü el-Aksa, 1982, s. 94.

Ahmaklık düzeyleri farklı olduğu gibi ona sınır tayin etmek de pek mümkün değildir. Nitekim İbrahim en-Nazzâm'a aklın sınırı sorulduğunda verdiği yanıt klasik nükte örnekleri içinde komikalitesi yüksek bir örnektir:

مَا حَدُّ الْحُمْقِ؟ فَقَالَ: سَأَلْتَنِي عَمَّا لَيْسَ لَهُ حَدٌّ.

Nazzâm'a "*Ahmaklığın sınırı nedir?*" diye sormuşlar. "Sınırı olmayan şeye sınır mı tayin ediyorsunuz!?" deyivermiş.[44]

İ. Ahmaklarla Dostluk

Sosyal bir varlık olması hasebiyle insanoğlu yaşamını tek başına idâme etmeyi tercih etmez, bu sebeple her zaman kendisine bir arkadaş, bir eş, bir can dostu edinme çabasında olur. Ancak İslam dini kişinin arkadaş edinmesini meşru kılmakla beraber arkadaşta olması gereken hasletler konusunda bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Şu iki hadis bu hususta oldukça popülerdir:

> Kişi dostunun dini üzeredir. Öyleyse her biriniz, kiminle dostluk kuracağına dikkat etsin.[45]

لَا تُصَاحِبْ إِلَّا مُؤْمِنًا وَلَايَأْكُلْ طَعَامَكَ إِلَّا تَقِيٌّ.

Sadece Mü'minle dost ol, yemeğini de ancak takva ehliyle paylaş.[46]

İbnü'l-Cevzî *Ahbârü'l-hamkâ ve'lmugaffelîn*'inin altıncı bölümünü ahmakla arkadaşlık etmenin sakıncalarına tahsis etmiş, bu bapta konuyla alakalı birkaç hikmetli söze yer vermiştir. Bizler de bunlardan bir kaçını zikredeceğiz:

قَالَ ابْنُ أَبِي زِيَادٍ: قَالَ لِي أَبِي: يَا بُنَيَّ الْزَمْ أَهْلَ الْعَقْلِ وَجَالِسْهُمْ وَاجْتَنِبِ الْحَمْقَى، فَإِنِّـي مَا جَالَسْتُ أَحْمَقَ فَقُمْتُ إِلَّا وَجَدْتُ النَّقْصَ فِي عَقْلِي.

> İbn Ebî Ziyâd babasının kendisine verdiği nasihati şöyle anlatır: Ey oğlum! Akıllı kişilerle otur kalk. Ahmaktan sakın! Çünkü ne zaman bir ahmakla oturup kalksam aklımın eksildiğini hissederim.[47]

---

44 İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 26.

45 Ebû îsa Muhammed b. Sevre Tirmizî, *Sünen'üt-Tirmizî* (İstanbul: Kitap Dünyası, 2018), 2/73; Süleyman bin el-Eşas -Sicistânî el-Ezdî Ebû Davud, *Sünen-u Ebî Dâvûd* (İstanbul: Milli Gazete Yayınları, 1983), 5/517.

46 Tirmizî, *Sünen'üt-Tirmizî*, 2/80. Zühd

47 İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 38.

Hasan'ı Basrî de ahmaktan uzak durmanın kişiye sağlayacağı faydayı oldukça farklı bir açıdan ele almıştır:

هِجْرَانُ الْأَحْمَقِ قُرْبَةٌ إِلَى اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ.

Ahmaktan uzaklaşmak, hakka yakınlaşmaktır.[48]

Selman b. Musa da üç kişinin üç kişiden hakkını alamayacağını söylerken ahmağı bu kategorilerden birine oturtur:

ثَلَاثَةٌ لَا يَنْتَصِفُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ، حَلِيمٌ مِنْ أَحْمَقَ، وَشَرِيفٌ مِنْ دَنِيءٍ، وَبَرٌّ مِنْ فَاجِرٍ.

Üç kişi vardır ki üç kişiden hakkını alamaz: *Halîm kişi ahmaktan; onurlu insan onursuzdan, hayırhah insan da facir kimseden.*[49]

Ünlü sözlükçü Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö.175/791) de kendileriyle ilişkiye geçilecek insanları dört katagoriye ayırırken yine ahmaklara da burada bir yer ayırır. Şöyle demiştir:

رَجُلٌ يَدْرِي وَيَدْرِي أَنَّهُ يَدْرِي، فَذَاكَ عَالِمٌ فَخُذُوا عَنْهُ، وَرَجُلٌ يَدْرِي وَهُوَ لَا يَدْرِي أَنَّهُ يَدرِي، فَذَاكَ نَاسٍ فَذَكِّرُوهُ، وَرَجُلٌ لَا يَدْرِي وَهُوَ يَدْرِي أَنَّهُ لَا يَدْرِي، فَذَاكَ طَالِبٌ فَعَلِّمُوهُ، وَرَجُلٌ لَا يَدْرِي وَلَا يَدْرِي أَنَّهُ لَا يَدْرِي فَذَاكَ أَحْمَقُ فَارْفُضُوهُ.

1) Kişi vardır konu hakkında bilgisi olur, bildiğini de bilir. Bu kişi âlimdir, onun bilgisinden istifade et.
2) Bilir fakat bildiğini unutur. Bu sıradan bir kişi olup ona da bildiğini hatırlatmak icap eder.
3) Kişi vardır bilgisizdir ama bilgisizliğinin farkındadır. O kişi öğrenmeyi talep eden (öğrenci) olup ona bilmediklerini öğretmek gerekir.

---

[48] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, s. 38; Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Hattâbî el-Büstî, *Kitâbü'l-ʿUzle*, Kahire: el matbaʿa Selefiyye, 1399, s. 23; Ebü'l-Avn (Ebû Abdillâh) Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Sâlim es-Seffârînî, *Gıẕâʾü'l-elbâb şerḥu'l-Manẓûmeti'l-âdâb*, c.2, s. 480 Mısır: Müessesetü Kurtuba, 1993; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *İhyau Ulumid-din*, t.y., c 2, s. 224.

[49] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, s. 38; Ebü'l-Kasım İbn Asâkir, *Târîḫu medîneti Dımaşḳ ve ẕikru fazlihâ ve tesmiyetü men ḥallehâ mine'l-emâsil ev ictâze bi-nevâhihâ min vâridîhâ ve ehlihâ*, Darü'l-Fikr, 1995,C 66, s. 389.

4) Ve nihayet kişi vardır bilgisizdir ancak bilgisizliğinin farkında değildir. İşte böylesi ahmak olup ondan da fersah fersah kaçmak icap eder.[50]

J. Tescilli Ahmaklar

Klasik Arap mizahına dair kaynaklarda ahmaklık üzerine yazılmış adlı ve adsız zikredilen kahramanların ahmaklığına dair dillere destan anekdotlar zikredilmiştir. Adları verilmeyen ahmakların hikâyeleri adları zikredilenlere göre daha azdır. İbnü'l-Cevzî *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*'in 8. Bölümünün başlığını ahmaklık ve gafillikleri tescillenmiş erkek ve kadınlara tahsis etmiş olup, 11'ü erkek 4' ü kadın olmak üzere toplamda 15 isim zikretmiştir. Bahsi geçen ahmak erkekler: Habenneka, Ebû Gabşân, Abdullah b. Beydere, Acelb. Lüceym, Hamza b. Beyz, Ebû Useyd, Cuha, Müzebbid, Ezher el-Hammar, Ebû Muhammed es- Saydalâni, Ebû Abdullah el Cessâs'tır. Bayanlar da: Reyta, Dağa, Fezâriyye ve ahmak el-Huzunne'dir.[51]

Yukarıda zikrettiğimiz kadim Arap mizahında saflığı ve budalalığı ile darb-ı mesel olan birkaç ismin hikâyelerine yer vereceğiz. İlk anekdotta ana karakteri Hebenneka el-Kaysî'nin kaybettiği bir hayvanı ve onu bulan kişiye vereceği ödülün orantısızlık durumu hikâyeyi mizahi bir nükteye dönüştürmüştür.

أَضَلَّ بَعِيرًا فَجَعَلَ يُنَادِي مَنْ وَجَدَهُ فَهُوَ لَهُ، فَقِيلَ لَهُ: فَلِمَ تَنْشُدُهُ؟ قَالَ: فَأَيْنَ حَلَاوَةُ الْوِجْدَانِ؟ وَفِي رِوَايَةٍ: مَنْ وَجَدَهُ فَلَهُ عَشْرَةٌ، فَقِيلَ لَهُ: لِمَ فَعَلْتَ هٰذَا؟ قَالَ: لِلْوِجْدَانِ حَلَاوَةٌ فِي الْقَلْبِ.

Hebenneka'nın bir devesi kaybolmuş. Hemen "*Kim devemi bulursa deve onundur*" diye ahaliye duyurmuş. İnsanlar "*madem deveyi bulan kişiye vereceksin, ne diye peşine düşüyorsun?"* dediklerinde *"Sizler kaybolan birşeyin bulunması esnasındaki hazzı nereden bileceksiniz!*[52] deyivermiş.

---

[50] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, s. 38; Şihabeddin Yâkuti el-Hamav, *Muʿcemü'l-üdebâʾ İrşâdü'l-erîb ilâ maʿrifeti'l-edîb,* çev. İhsan Abbâs, Beyrut, 1993, c. 3, s. 1264; Muhammed Aydemir El-Müsta'sami, *Ed Dürrül-Ferid Ve Beytül Kasid*, thk. Kamel Salman El-Caburi, 1. bs., Lübnan: Dârü'l Kütübi'l-İ'lmiyye, 2015, c. 6, s. 48.

[51] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 62. Huzunne'nin Ahmaklığı hakkında ihtilaf vardır.

[52] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 43; Şener Şahin, "Nasreddin Hoca Fıkralarının Klasik Arap Mizahı Kaynaklarındaki İzdüşümleri Üzerine Değerlendirmeler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/1 (Ağustos 2018), 152-153.

Karakterimizin bir gün olur da kendisini unutup sonra acaba kendimi nasıl tanır ve bulurum diye hayıflandıktan sonra çözüm odaklı geliştirdiği ilginç, komik ve bir o kadar da ahmakça başka bir hikâyesi ise şöyledir:

جَعَلَ فِي عُنُقِهِ قِلَادَةً مِنْ وَدْعٍ وَعِظَامٍ وَخَزَفٍ وَقَالَ: أَخْشَى أَنْ أُضِلَّ نَفْسِي فَفَعَلْتُ ذٰلِكَ لِأَعْرِفَهَا بِهِ. فَحُوِّلَتْ الْقِلَادَةُ ذَاتَ لَيْلَةٍ مِنْ عُنِقِهِ لِعُنِقِ أَخِيهِ فَلَمَّا أَصْبَحَ قَالَ: يَا أَخِي أَنْتَ أَنَا فَمَنْ أَنَا؟

Hebenneka bir gün deniz ürünü salyongoz kabuğu, kemik ve bir seramik parçasını boynuna geçirmiş ve şöyle demiş: *Bir gün kendimi kaybetmekten korkuyurum, kendimi tanımak için bu nişaneyi yaptım!* Bir gece yatakta halka boynundan çıkmış ve kardeşinin boynuna geçivermiş. Sabah uyandığında halkayı kardeşinin boynunda gören Hebenneka: *Brader sen bensen o halde ben kimim?*[53]

Yine Arap fıkra kültürünün dalgın ve safdil figürü İbnül-Cassâs'ı da burada anmak gerekir. Aşağıdaki anekdot sıradan bir hadisenin bir safdilin yaklaşımıyla nasıl nükte malzemesine evrildiğinin çarpıcı bir örneğidir:

كَسَرَ يَوْمًا لَوْزًا فَطَارَتْ لَوْزَةٌ فَقَالَ: لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ كُلُّ شَيْءٍ يَهْرُبُ مِنَ الْمَوْتِ حَتَّى الْبَهَائِمُ.

Bir keresinde İbnü'l-Cessâs taşla badem kırmaktaymış. Bir ara taş bademi ıskalayıp taa öteye fırlamış. Bizimki de şakasını yapıvermiş: Fesüphanallah, her şey ölümden köşe bucak kaçıyor, şu hayvancağızlar bile![54]

[53] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, s. 43; Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *Cemheretü'l-emsâl*, Beyrut: Darü'l-Fikr, t.y., c. 1, s. 385.

[54] Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târîḫu Bagdâd ev Medîneti's-selâm*, 1. bs., Lübnan: Darü'l Kütübi'l-'İlmiyye, 2004, c. 21, s. 79.

İKİNCİ BÖLÜM

AHBÂRU'L-HAMKÂ'DA AHMAK TİPLERİ

A. Dalgın ve Safdil Muallimler

İbnü'l-Cevzî'nin *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*'inin 22. Bölümü dalgın ve safdil eğitimcilere tahsis edilmiş olup, müellif ilgili bölümün hemen girişinde bunun çok yaygın rastlanan bir durum olduğuna dikkat çekmiş, sebebini de muallim kesiminin çocuklarla fazla haşir neşir olmasına bağlamıştır. Çocukluğunda hocasından kötü muamele gören Halife Me'mun'un muallim kesimiyle ilgili aşağıdaki sözlerine yer vermesi ise, bu zümrenin aleyhine olduğu kadar -bir yönüyle- lehine de düşünceler beslediğini ortaya koymaktadır:

> Kendisi ilmiyle akıllarımızı cilalarken, kendi aklı cehaletimizle pasla-nan; kendisi ferasetiyle bize hürmet ederken haylazlığımızla kendisini horladığımız; bilgileriyle zihinlerimizi parlatırken kendi zihni hadsiz-liğimiz yüzünden körelen bir kişiden ne umulur ki? (…) Dolayısıyla muallim ömrü boyunca bize aklını vakfeder, bizden de cehaletimizi miras alır. Bu yönüyle o -faydalı olmak için kendini tüketen- kandilin fitilini ve -insanlar ipek giyinsin diye kendisini kozasına hapseden- ipekböceğini andırır.[55]

Klasik dönemde iptidai tahsil düzeyinde eğitim veren müesseselerin küttap hoca-ları yani muallimler daha çok aristokrat camianın çocuklarına eğitim veren müeddipler olup ekseriyetle mizahi tiplerin ahmaklar katagorisinde ele alınmıştır. Özellikle Câhız muallimleri iki sınıfa ayırmış; halifelere, sultanlara, emirlere ve bu mevkilere aday kimselere hocalık eden Kutrub, el-Kisâî, Hammâd b. 'Acred gibi hoca ve müeddiplerin ahmaklıkla addedilemeyeğini söylerken, birçoğunun bu damgadan kurtulamayacağını ifade etmiştir.[56] Meşhur fakih ve kadı İbn Şübrüme (ö. 144/761) aleyhlerinde anlatılan birçok garip hadiseler sebebiyle müeddiplere temkinli yaklaşılması gerektiğini söyleyip bu zümrenin mahkeme tanıklıklarını kabul etmezken, bazı fakihler de kadın taifesinin mahkeme tanıklığı konusunda bu kesimden daha adil olduklarını iddia etmişlerdir.[57]

---

[55] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 149.
[56] *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 78.
[57] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 149; Âbî, *Nesrü'd-dürr fi'l-muhâdarât*, 7/,220.

Se‘âlibî ise sözlerinde biraz daha ileriye giderek *Simârü’l-kulûb* adlı eserinde “ جُنُونُ الْمُعَلِّمِ”[58] tabirini, muallimlerin beyinlerinin fesada uğramasıyla bağdaştırmıştır.[59]

Muallimlerle ilgili birçok anekdotun ravisi Arap edebiyatının usta nesir yazarların-dan Câhız (ö. 255/869) aktardığı birçok hikâyede muallim gürühunu cahil, ahmak, saf, anlayışssız gibi sıfatlarla zikreder. Aşağıda zikredeceğimiz anekdot birbirleri-ni tokatlayan öğretmen ve öğrencilerin durumuna bizzat tanık olan Câhızın dilin-den bir aktarımdır:

مَرَرْتُ بِمُعَلِّمٍ وَصِبْيَانِهِ يَتَصَافَعُونَ وَبَعْضُهُمْ يَصْفَعُ الْمُعَلِّمَ فَقُلْتُ لَهُمْ: مَا هٰذَا؟ قَالَ: يَكُونُ لِي عَلَيْهِمْ دَيْنٌ، فَقُلْتُ لَهُ: يُنْسَى وَيُقْضَى لَا أَرَاهُ يَحْصُلُ شَيْئًا.

Birgün bir hoca ve birbirlerini tokatlayan öğrencilerine rastgeldim; bazen de bu çocuklar hocalarını şamarlıyordu. “*Bu nasıl iştir*?” diye sorunca hoca “*Onlardan alacaklıyım da*” dedi. Ben de “*Borç dediğin nedir ki?”* dedim “*Unutulur, ödenir; ama bu gördüğüm olacak iş değil!*”[60]

Sabilerin öğrenim gördüğü bu iptidailerde rastlanılabilen ve bir nevi yaramazlık gibi okunması mümkün olan “tokat(lama)” ritüeline ilişkin bir başka anlatının ra-visi yine Câhız’dır. Şöyledir o hikâye de:

مَرَرْتُ بِـمُعَلِّمٍ وَهُوَ جَالِسٌ وَحْدَهُ وَلَيْسَ عِنْدَهُ صِبْيَانُهُ فَقُلْتُ لَهُ: مَا فَعَلَ صِبْيَانُكَ؟ قَالَ: ذَهَبُوا يَتَصَافَعُونَ، فَقُلْتُ: أَذْهَبُ وَأَنْظُرُ إِلَيْهِمْ، فَقَالَ: إِنْ كَانَ وَلَا بُدَّ، فَغَطِّ رَأْسَكَ لِئَلَّا يَحْسَبُوكَ أَنَا فَيَصْفَعُونَكَ حَتَّى تَعْمَى.

Bir keresinde tek başına oturan, talebelerinin yanında olmadığı bir mu-allime rastlamıştım. “*Talebelerin ne âlem?*” diye sordum. “*Birbirlerini pataklamaya çıktılar*” dedi. “*O halde gidip şunlara bir bakayım*” dedim. “*Eğer mutlaka gideceksen*” dedi “*kafana bir şey ört ki seni ben sanmasınlar, yoksa kör edene kadar tokatlarlar seni alimallah!*”[61]

Orta çağda Müslüman aileler çocuklarını eğitim öğretim için küttap denilen iptidai mekteplere gönderirlerdi. Buralarda okuma-yazma eğitiminin yanı sıra Kur’ân-ı Kerim talimi de yapılmaktaydı. Bu sebepten muallim nüktelerinin çoğu, küçük yaştakilerin

---

58 Abdülkerim en-Nehşelî el-Kayrevânî, *el-Mümti fi san‘ ati'ş-şi‘*r (Mısır: Münşetu’l-Me‘ârif, ts.), 347. ‘
59 *Simârü’l-kulûb*, s. 242.
60 İbnü’l-Cevzî, *Ahbârü’l-hamkâ ve’l-mugaffelîn*, 151.
61 İbnü’l-Cevzî, *Ahbârü’l-hamkâ ve’l-mugaffelîn*, 152.

Kur'ân kırâati, hıfz ve telaffuz eğitimi sırasında meydana gelen komik hikâyelerden oluşmaktadır. Yine Câhız'ın bir rivayetinde, ödemeleri zamanında alamayan bir muallimin kendince geliştirdiği bir cezalandırma yöntemi hikâyenin özünü oluşturmaktadır:

مَرَرْتُ بِمُعَلِّمٍ وَقَدْ كَتَبَ لِغُلَامٍ (وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ، يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُؤْيَاكَ عَلَى إِخْوَتِكَ، فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا وَأَكِيدُ كَيْدًا فَمَهِّلِ الْكَافِرِينَ أَمْهِلْهُمْ رُوَيْدًا) فَقُلْتُ لَهُ: وَيْحَكَ فَقَدْ أَدْخَلْتَ سُورَةً فِي سُورَةٍ! قَالَ: نَعَمْ، إِذَا كَانَ أَبُوهُ يُدْخِلُ شَهْرًا فِي شَهْرٍ، فَأَنَا أَيْضًا أُدْخِلُ سُورَةً فِي سُورَةٍ فَلَا آخُذُ شَيْئًا وَلَا اِبْنُهُ يَتَعَلَّمُ شَيْئًا!

Yine bir muallime uğramıştım. Bu şahıs, talim etmesi için talebesinin önüne (üç farklı sureden fragmanlar içeren ama yekpare bir metinmiş izlenimi veren) şu metni yazıp bırakmıştı:

وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ (Lokman:13)

يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُؤْيَاكَ عَلَى إِخْوَتِكَ، فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا (Yusuf:5)

فَمَهِّلِ الْكَافِرِينَ أَمْهِلْهُمْ رُوَيْدًا (Tarık:17)

Ben neden böyle yaptığını, sureleri birbirine kattığını sorunca açıkla-ması şu oldu: Onun hayırsız babası ayları birbirine sarkıtıyor (bu yolla ödemeleri geciktiriyor) ya, ben de misilleme yapıp sureleri birbirine katıp karıştırıyorum; böylece ne benim aldığımda ne de veledin öğren-diğinde bir hayır kalmıyor![62]

Çocukların Kur'an eğitimi almaları için kendilerine teslim edilen muallim tayfasının mizahi anekdotlar da tasvir olunan önemli bir karakteristiği de derin cehaletleridir. Bu zümre en iyi bilinen Kur'ân ayetlerini dahi doğru okuyamayacak düzeyde bir yetersizlik sergilemektedir. Ünlü muhaddis Şa'bî'nin (ö. 104/722) anlatısında çocuğa pek bilinen bir ayeti yanlış belleten safdil muallimin, Kuran nassına dair bilgisinin sığlığı ile kurraya dair yanlış malumatı tiye almıştır:

مَرَرْتُ بِمُؤَدِّبٍ وَقَدْ تَلَا عَلَى غُلَامٍ (فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي الشَّعِيرِ)، فَقُلْتُ: مَا قَالَ اللَّهُ مِنْ هٰذَا شَيْئًا إِنَّمَا هُوَ ﴿فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ﴾[٦٣]، فَقَالَ: أَنْتَ تَقْرَأُ عَلَى حَرْفِ أَبِي عَاصِمِ ابْنِ عَلَاءِ الْكِسَائِيِّ، وَأَنَا أَقْرَأُ عَلَى حَرْفِ أَبِي حَمْزَةَ ابْنِ عَاصِمِ الْمَدَنِـيِّ، قُلْتُ: مَعْرِفَتُكَ بِالْقُرَّاءِ أَعْجَبُ وَأَغْرَبُ.

62 İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 151.
63 *Şûrâ*/ 7.

Bir muallime rastlamıştım. Muallim, çocuğun birine ayet diye

(فَرِيقٌ فِي الْحَبَّةِ وَفَرِيقٌ فِي الشَّعِيرِ)

Bir grup hububattadır, bir grup da arpada.

meâlindeki bir cümleyi okuyordu. Ona Allah'ın kitabında böyle bir şeyin olmadığını, doğrusunun

﴿فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ﴾

olduğunu söyledim. O "*Sen Ebû 'Âsım İbn 'Alâ el-Kisâî kıraat'ı üzere okuyorsun, ben ise Ebû Hamza İbn 'Âsım el-Medenî kıraat'ı üzere*" deyince "*Maşallah, kurra bilgin Kuran bilginden daha da hayret verici!*" deyiverdim.[64]

Kadim sıbyan mekteplerindeki disiplinsizlik örneklerinden biri olarak takdim edebileceğimiz aşağıdaki Câhız anekdotun da ise, talebelerine söz geçiremeyen hoca figürünün, yaşına rağmen düştüğü traji komik durum dikkate sunulmaktadır:

مِنْ أَعْجَبِ مَا رَأَيْتُ مُعَلِّمًا بِالْكُوفَةِ وَهُوَ شَيْخٌ جَالِسٌ نَاحِيَةً مِنَ الصِّبْيَانِ يَبْكِي، فَقُلْتُ لَهُ: يَا عَمُّ مِمَّ تَبْكِي؟ قَالَ: سَـرَقَ صِبْيَانٌ خُبْزِي.

Beni en çok şaşırtan şeylerden biri de Kûfe'de gördüğüm bir muallimdi. Bu zat yaşlıca biriydi ve çocuklardan uzakça bir köşede ağlayıp duruyordu. Kendisine neden ağladığını sordum, "*Veletler ekmeğimi aşırmış da"* deyiverdi.[65]

Halife, sultan ve saray ahalisinin çocuklarına eğitmenlik yapan muallim ve müed-diplerin öğrenmek istemeyen ve adaptasyon sıkıntısı yaşayan müstakbel namzetlerle başa çıkabilmeye dair taktik ve yöntemleri sonucu ortayan çıkan ilginç ve komik haller birçok anekdota konu olmuştur. Aşağıda zikredeceğimiz Muhammed b. Halef'ten rivayet olunan hikâye bu türdendir.

قَالَ بَعْضُ الْمُجَّانِ: مَرَرْتُ بِبَعْضِ دُورِ الْمُلُوكِ، فَإِذَا أَنَا بِمُعَلِّمٍ خَلْفَ سِتْرٍ قَائِمٍ عَلَى أَرْبَعَةٍ يَنْبَحُ نَبْحَ الْكِلَابِ، فَنَظَرْتُ إِلَيْهِ فَإِذَا صَبِيٌّ خَرَجَ مِنْ خَلْفِ سِتْرٍ، فَقَبَضَ عَلَيْهِ الْمُعَلِّمُ، فَقُلْتُ لِلْمُعَلِّمِ: عَرِّفْنِي خَبَرَكَ، قَالَ: نَعَمْ، هٰذَا صَبِيٌّ يُبْغِضُ التَّأْدِيبَ وَيَفِرُّ،

---

64 İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 149; Ebû Tâhir Sadrüddîn Ahmed b. Muhammed b. Silefî, *et-Tuyûriyyât* (Mektebetü Edvâüsselef, 2004), 4/145; Ebû Bekir İbn 'Âsım, *Hadâiku'l-ezâhir fî müstehsini'l-ecvibe ve'l-müdhikât ve'l-hikem ve'l-emsâl ve'l-hikâyât ve'n-nevâdir* (Kahire: Dârü'l-Kütübi ve'l-Vesâikı'l Kavmiyye, 2014), 112.

65 İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 151.

وَيَدْخُلُ إِلَى الدَّاخِلِ وَلَا يَخْرُجُ، وَإِذَا طَلَبْتُهُ بَكَى، وَلَهُ كَلْبٌ يَلْعَبُ بِهِ فَأَنْبَحُ لَهُ فَيَظُنُّ أَنِّـي كَلْبُهُ وَيَخْرُجُ إِلَيَّ فَآخُذُهُ.

Muzibin biri şöyle anlatır: Padişahın birinin sarayına gittim. Baktım ki perdenin önünde elleri ve ayakları üzerine durmuş köpek gibi havlamakta olan bir muallim. Derken perdenin arkasından bir çocuk çıktı ve hoca hemen onu yakaladı. Adama neden böyle davrandığını açıklamasını istedim, o da izah etti: Bu velet yola gelmekten pek hoşlanmaz, dersten kaçar, kendini bir yerlere kapatır; kendisinden bir şey istediğimde mızmızlanıp ağlar. Bu veledin bir de oynadığı bir köpeği var. İşte bendeniz o köpek gibi havlayınca beni o sanıp dışarı fırlar, ben de hemen kendisini enselerim.[66]

Kırsal dediğimiz köy, kasaba ve nahiye gibi küçük yerleşim yerlerinde çok eskiden beri öğretmen, müeddip karakteri, eğitim ve öğretimin yanı sıra halk tarafından herşeyden anlayan, her konu hakkında bilgisi olan bir figür olarak algılanır. Dola-yısıyla ne zaman bir problem çıksa ya da birinin başı sıkışsa çözümün adresi belli-dir: Muallim denilen kahraman. Ancak bu figür, tüm bireyleri sağlam bir eğitim almadığından olsa gerek, zaman zaman "*kaş yapayım derken göz çıkarma;* Arapça ifadesiyle [جَاءَتْ تُكَحِّلُهَا فَأَعْمَتْهَا]" anlamına gelebilecek hatalı tasarruflarda da bulunabilmekteydi. Klasik Arap nevadiri bünyesinde bu durumlara ilişkin anekdot malzemesine de rastlanmaktadır. Nitekim Ebü'l-Feth el-Harîmî'den rivayet olu-nan hikâye bu deyime bir örnek teşkil edecek mahiyettendir.

عَنْ أَبِي الْفَتْحِ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ الْحَرِيمِيِّ قَالَ: كَانَ عِنْدَنَا بِخُرَاسَانَ إِنْسَانٌ قَرَوِيٌّ فَكَانَ لَهُ عِجْلٌ، فَدَخَلَ دَارَهُ وَأَدْخَلَ رَأْسَهُ فِي جُبِّ الْمَاءِ لِيَشْرَبَ، فَبَقِيَ رَأْسُهُ فِي الْجُبِّ فَجَعَلَ يُعَالِجُ رَأْسَهُ لِيُخْرِجَهُ مِنَ الْجُبِّ فَلَمْ يَقْدِرْ، فَاسْتَحْضَرَ مُعَلِّمَ الْقَرْيَةِ فَقَالَ: قَدْ وَقَعَتْ وَاقِعَةٌ، قَالَ: فَمَا هِيَ؟ فَأَحْضَرَهُ وَأَرَاهُ الْعِجْلَ فَقَالَ: أَنَا أُخَلِّصُكَ، أَعْطِنِي سِكِّينًا. فَذَبَحَ الْعِجْلَ فَوَقَعَ رَأْسُهُ فِي الْجُبِّ وَأَخَذَ حَجَرًا وَكَسَرَ الْجُبَّ، فَقَالَ الْقَرَوِيُّ: بَارَكَ اللّٰهُ فِيكَ قَتَلْتَ الْعِجْلَ، وَكَسَرْتَ الْجُبَّ.

(Bizim oralarda) Horasan'da buzağısı olan bir köylü vardı. Bir gün buzağı evin içine girmiş, su içmek için başını ordaki bir küpün içine sokmuş, lakin başı küpün içine sıkışıp kalmış. Ne kadar uğraşsa da başını küpten çıkaramamış. Bunu gören adam hemen köy muallimine haber salmış.

[66] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 150.

"*Başımıza bir bela geldi*" deyince ne olduğunu sormuş. O da muallimi getirip ona buzağıyı göstermiş. Muallim "Ben seni bu dertten kurtarırım evvelallah" deyip bir bıçak istemiş. Ardından tutup hayvanı kesmiş, tabi baş küpün içinde kalmış. Bu defa da eline bir taş alıp küpü kırınca köylü dalgasını geçmiş: *Maşallah sana, buzağıyı kestin, küpü kırdın!*[67]

B. Sözde Zahidler

Zahid kelimesi Arapça kökenli bir kelime olup anekdotik metinlerde ana karakteri temsilen مُتَعَبِّدٌ، نَاسِكٌ، عَابِدٌ، gibi müradifleriyle sıkça kullanılmaktadır. Tasavvufi bir terim olan zühd kavramı ise; dünya ve içindekilere değer vermeme, kanaatkâr olma, Rabbinin korkusuyla günahtan sakınıp kendini hak ile meşgul etme, daha açık bir ifadeyle kulun Rabbi dışındaki herşeyden yüz çevirme, mübah olan şeylerle yetinme ve şüpheli şeylerden sakınmak gibi anlamlarda kullanılır.

İbnü'l-Cevzî zâhidlerin ilk olarak İslâm toplumunda görüldüğünü, Hz. Muhammed zamanında zühdün varlığının "iman ve islâm şeklinde olduğunu, sonraları zâhid ve âbid şeklini aldığını, zühde yapışan" ibadette aşırıya kaçan, dünyadan elini eteğini çeken zümrelerin zuhur ettiğini, bunların kendilerine özgü yolllarının olduğunu söylemiştir.[68]

İbnü'l-Cevzî zâhitlerin tenkidini konu alan eserinde şeytanın zahidleri birçok hususta aldattığından söz eder. Bu güruh, âlimleri hakir görüp zemmederler. Nafile ibadetlere düşkünlükleri sebebiyle gece namazlarına ayrı bir ihtimam gösterirler lakin farzları eda eden âlimleri ayıplarlar. [69]

Yine İbnü'l-Cevzî *Telbîsü Îblîs* adlı telifinin 9. Bölümünde İblisin zahitleri aldatışıyla ilgi bir ana başlık açmıştır. Bölümde, avamdan bazı zevatın dünya hayatının yerildiği birkaç Kur'an ayeti ve hadis öğrendikten sonra tek kurtuluşun bu süfli hayatı terk etmek olduğunu sanmalarına dikkat çekilir. Zira şeytan ona öte alemdeki kurtuluşun yegâne yolunun dünyadan vazgeçmek olduğunu fısıldar, o da hemen buna kulak vererek dağ başındaki uzletgahına çekilir. Hakiki zahitliğin de olduğu zehabına kapılır. Halbuki bu

---

67 İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 151.

68 Semih *Ceyhan* "*Zühd*" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. *44:531.* İstanbul: TDV Yayınları, *2013.*

69 Ahmed Sunni Furat, "Zahidlerin Tenkidi", *İslam Medeniyet Dergisi2/9*, (19 Nisan 1969), 8,9.

vesileyle ilim irfandan uzak kaldığını fark etmemektedir. İbnü'l-Cevzî âlimlerden uzak kalmanın da cehaleti körüklediğine ve bu sebepten bir aldanışa yol açtığına da dikkat çekmiştir. Keza ilgili eserde helalleri terk etme, pejmürdeliğe aşırı ehemmiyet verme, zühdde ifrata kaçma ve kibre kapılma gibi olumsuz birtakım hasletlerie de yine konu farklı başlıklar altında yer vermiştir.[70]

İbnü'l-Cevzî *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*'inin 21. Bölümünü sözde zahidlere tahsis etmiş olup, konuyla ilintili 13 kadar anekdota yervermiştir. Hikâyenin ana karakteri karşımıza kimi zaman Kur'an ve hadis bilgisi yetersizliğiyle büyük gaflar yapan bir sofi, kimi zaman Rabbine tevazu olsun diyerek absürt ibadet şekilleri sergileyen bir gafil, bazen de ibadetlerinin fazlalığıyla övünecek kadar sözde müttaki, bazen de Peygamberlerle nebileri, ehl-i beytle "ashâbü'ş- şecere" (ağaç altında efendimize biat edenler)yi karıştıracak kadar tipik bir ahmak nümunesi olarak çıkar. İbnü'l-Cevzî Ebü'n-Nakkaş tarikiyle gelen bir anekdotta sözde zahidin nokta ve harekesiz yazılan Kur'an ayetlerini yanlış okumasıyla cehaletinin gün yüzüne çıktığı hikâye şöyledir:

كُنْتُ فِـي جَامِعِ وَاسِطَ، وَرَجُلَانِ يُحَدِّثَانِ فِـي حَدِيثِ جَهَنَّمَ. فَقَالَ أَحَدُهُمَا: بَلَغَنِي أَنَّ اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ يُعَظِّمُ خَلْقَ الْكَافِرِ حَتَّى يَكُونَ ضِرْسُهُ مِثْلَ أُحُدٍ. فَقَالَ لَهُ الْآخَرُ: لَيْسَ هٰذَا أَمْرَهُ. وَإِلَى جَانِبِهِمَا شَيْخٌ مُتَأَلِّهٌ كَثِيـرُ الصَّلَاةِ فَالْتَفَتَ إِلَيْهِمَا فَقَالَ: لَا تُنْكِرُوا هٰذَا، إِنَّ اللّٰهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، وَتَصْدِيقُ مَا كُنْتُمَا فِيهِ كِتَابُ اللّٰهِ . قَالَا: وَمَا ذَاكَ يَا عَمُّ؟ قَالَ: قَوْلُهُ تَعَالَى فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللّٰهُ [سِنَانَهُمْ خَشَبَاتٍ] فَهُوَ مَا يُبَدِّلُ السِّنَّ خَشَبَةً إِلَّا وَهُوَ قَادِرٌ عَلَى أَنْ يَجْعَلَهُ مِثْلَ أُحُدٍ.

(Ebü'n-Nakkâş şeyhinden şöyle anlatıyor) Birgün Vâsıt camiindeyken yanı başımda iki zat cehennem hadisi hakkında konuşuyorlardı. Biri diğerine "*Şöyle bir şey duydum: Allah'u Teâlâ kâfirin cüssesini o kadar büyük yaratacakmış ki azı dişi Uhud dağı kadar olacakmış*" dediğinde diğeri "*Bu olacak iş değil*" dedi. Hemen yanıbaşlarında oturan Allah eri, başını secdeden kaldırmayan bir piri fani vardı. İhtiyar bu sözleri duyunca onlara dönerek "*Bunu inkâr etmeyin, şüphesiz Allah'ın gücü her şeye yeter. Hem kaldı ki Kur'ân'da konuştuğunuz bahsi destekleyecek kanıt ta mevcut.*" dedi. İki zat merakla "*Neymiş o kanıt, bey amca?*" dediklerinde, yaşlı adam:

[فَأُولٰئِكَ يُبَدِّلُ اللّٰهُ سِنَانَهُمْ خَشَبَاتٍ]

[70] Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü-Îblîs* (Lübnan: Dârül Fikr, 2001), 135,144.

"Allah böylelerinin mızrak uçlarını/temrelerini oduna çevirecektir."

dedikten sonra şöyle de bir açıklama yaptı: Mızrak ucunu oduna çevirmeye kâdir olan Allah, insanın azı dişlerinin Uhud dağı kadar yapmaya da elbet kâdirdir![71]

Bu anekdotta, Kur'ân lafızlarındaki kelimeleri sadece i'cam yöntemiyle (noktaları belirtildiğinde) sahih okuyabilen sözde zâhidin, bu metottan uzak bir Kur'ân ayetini tilâvete kalktığında, asıl anlamdan ne denli uzaklaştığı görülebilmektedir. Zira ihtiyar

﴿فَأُولٰئِكَ يُبَدِّلُ اللّٰهُ سَيِّـَٔاتِهِمْ حَسَنَاتٍ﴾

Allah onların kötü hallerini iyiliklere çevirir. (Furkân: 70)

ayetindeki "kötü haller [سَيِّـَٔات]" lafzını "mızrak uçları" mânasındaki [سِنَـان]a; "iyilikler [حَسَنَات]" lafzını da "odunlar" anlamındaki [خَشَبَات]a benzeterek tilâvette büyük bir gaf yapmıştır.

İslam dininde "müttaki" kavramı dinin emir ve yasaklarına zaman ve mekân gözetmeksizin titizlikle riayet eden, haram ve günahlardan kendisini koruyan "takva üzere yaşayan" kişi anlamındadır. Takvanın özü Allah korkusu olup klasik Arap mizahında sufilere nisbet edilen rivayetlerin bir kısmı da *takva* ve *muttakiye* vurgu yapan mizahi hikâyelerden oluşmaktadır. Aşağıdaki hikâyede Tâhir b. el-Hüseyinin (207-822) Mervezî'ye bir sorusu üzerine verdiği dolaylı cevabı âdeta tuttuğu oruçla övünen tipik bir riyakâr imajı çizmiştir:

مُنْذُ كَمْ دَخَلْتَ الْعِرَاقَ؟ قَالَ: مُنْذُ عِشْرِينَ سَنَةً، إِنِّي أَصُومُ الدَّهْرَ مُنْذُ ثَلَاثِينَ سَنَةً، قَالَ طَاهِرٌ: سَأَلْتُكَ عَنْ مَسْأَلَةٍ فَأَجَبْتَنِي عَنْ مَسْأَلَتَيْنِ.

Tâhir: Irak'a geleli ne kadar oldu?

Mervezî: 20 yıl kadar, ayrıca 30 yıldan bu yana da oruç tutmaktayım.

Tahir: Sana bir şey sorduk, iki cevap aldık.[72]

Bazı sufiler muharremat dairesinde zühdün şart olduğunu, ama helâlde bir fazilet olduğunu söyler.[73] Hal böyle olunca da kimilerine göre kişinin dünya nimetlerin-den

[71] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 145.

[72] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 146.

[73] Kadir Köse, "Zühd ve SûfÎlerin Zühde Yükledikleri Anlam Tasavvufta Dünyevileşmeye Tepkisel Yaklaşım", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (2002), 179.

olabildiğince az faydalanması manevi mertebelerinin yükselişi anlamına gelmektedir. Aşağıdaki hikâye bu manada bir sufinin şuursuzluğunun mizahi bir üslupla anlatımını içermektedir:

كَانَ لِأَبِي الْعَتَاهِيَةِ تِلْمِيذٌ تَصَوَّفَ وَتَزَهَّدَ وَقَيَّرَ إِحْدَى عَيْنَيْهِ وَقَالَ: النَّظَرُ إِلَى الدُّنْيَا بِعَيْنَيْهِ إِسْرَافٌ.

Ebü'l-'Atâhiye'nin mutasavvıflık taslayan ve zahidane yaşam için kendisini zorlayan bir tilmizi varmış. Bir gün gözünün birine mil çekip şöyle böbürlenmiş: "*Dünyaya iki gözle bakmak israftır!"*[74]

İbnü'l-Cevzî Hz. peygamberin aile fertlerini, nebi ve rasulleri, Rıdvan ashabını, ehli beyti birbirine karıştıracak kadar cehalet sergileyen sözde sufileri de tiye alan nükteler aktarmıştır. İsmini vermediği bir adamın ağzından naklettiği hikaye şöyledir:

قَالَ بَعْضُهُمْ: كَانَ لِي عَمٌّ لَهُ سَبْعُونَ سَنَةً، فَسَمِعْتُهُ يَقُوْل فِي دُعَائِهِ: بِمَنْ كَانَ بَيْنَ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالْمُرْسَلِينَ، فَقُلْتُ لَهُ: يَا عَمُّ، أَسْمَعُكَ تَدْعُو بِهَذَا الدُّعَاءِ، فَمَنْ كَانَ بَيْنَ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالْمُرْسَلِينَ؟ فَقَالَ: الْعَشْرَةُ الَّذِينَ بَايَعُوهُ تَحْتَ الشَّجَرَةِ.

Yetmiş yaşında bir amcam vardı. Bir gün onu duasında *"Muhammed ve Ehl-i beyti arasındaki nebiler ve peygamberler hürmetine!*" derken duyunca hemen "*Amcacığım! Duanı işittim beni mazur gör, Muhammed ve nebiler arasında kimler var?*" diye sordum. "*Kimler olacak*" dedi "*Ağacın altında ona biat eden on kişi!*"[75]

Benzer bir anekdot kadı efendi ve ahalinin bereket ve feyzinden nasiplenmek üzere huzuruna gidildiği bir sahte zahidin cehaletinin tescillenmesi sahnesinde de görülür:

قَالَ بَعْضُ مَعَارِفِنَا إِنَّهُ حَضَرَ فِي بَعْضِ الْبِلَادِ عِنْدَ مُتَزَهِّدٍ، وَحَضَرَ جَمَاعَةٌ يَتَبَرَّكُونَ بِهِ، مِنْهُمْ قَاضِي الْبِلَادِ، فَجَرى ذِكْرُ لُوطٍ (عَلَيْهِ السَّلَامُ) ، فَقَالَ الْمُتَزَهِّدُ: عَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ، فَقِيلَ لَهُ: وَيْحَكَ هَذَا نَبِيٌّ، فَقَالَ: مَا عَلِمْتُ، ثُمَّ الْتَفَتَ إِلَى الْقَاضِي، فَقَالَ: خُذْ عَلَيَّ التَّوْبَةَ مِمَّا قُلْتُ، فَتَابَ، ثُمَّ أَفَاضُوا فِي الْحَدِيثِ، فَجَرَى ذِكْرُ فِرْعَوْنَ، فَقَالُوا لَهُ: مَا تَقُولُ فِيهِ؟ فَقَالَ: أَنَا الْآنَ تُبْتُ فَلَا أَدْخُلُ بَيْنَ الْأَنْبِيَاءِ.

Tanıdıklarımızdan biri zahitlik edeceğim diye yırtınan bir adamın yanına gitmiş. Teberrük ve feyz için bir grup da ona eşlik etmekteymiş. İçlerinden birisi de o beldenin kadısıymış. Derken konu Lut (a.s.)'a gelmiş. Sözde zahid

[74] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 148.
[75] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 148.

"*Allah ona lanet etsin*!" deyince "*Sen ne dersin o bir peygamberdir!* diye ikaz etmişler. Bizimkisi "*Öyle mi, bilmiyordum!*" demiş yüzünü kadı efendiye dönüp "*Bağışlayın efendim, yanlış kelam ettim*" demiş. Akabinde sohbet kaldığı yerden devam etmiş. Ancak bu sefer de söz Firav'una gelip de "*Firav'un hakkında ne düşünüyorsun?*" dediklerinde ihtiyatla cevap vermiş: Vallahi henüz tövbe ettim, bir daha asla nebilerin işine karışmam![76]

İbnü'l-Cevzî kitabında dua metinlerindeki çarpıcı gaf örneklerine de yer vermiştir. Bu anlatılarda mizah, herkesin çok iyi bildiği bazı dua klişelerinin, kritik mana kaymalarına sebebiyet verecek şekilde çarpıtılarak okunmasıyla oluşmaktadır. Câhız'ın (ö. 255/869) aşağıdaki hikâyesinde Arap edebiyatının usta kalemlerinden biri olan rivayetledir.

رَأَيْتُ أَبَا مُحَمَّدٍ السِّيرَافِـيَّ، وَكَانَ طَوِيلَ اللِّحْيَةِ يَدْعُو رَبَّهُ وَقَدْ رَفَعَ يَدَيْهِ إِلَى السَّمَاءِ وَهُوَ يَقُولُ: يَا مُنْقِذَ الْمَوْتَـى، وَمُنَجِّيَ الْغَرْقَى، وَقَابِلَ التَّوْبَاتِ، وَرَاحِمَ الْعَثَرَاتِ، أَنْتَ تَجِدُ مَنْ تَرْحَمُهُ غَيْـرِي وَأَنَا لَا أَجِدُ مَنْ يُعَذِّبُنِي سِوَاكَ.

Ebû Muhammed es-Sîrâfî'yi görmüştüm. Uzun sakallı bir zattı. Ellerini semaya kaldırıp şöyle niyazda bulunuyordu: Ey ölmek üzere olanları kurtaran, boğulmak üzere olanlara da el uzatan; tövbeleri kabul edip hataları bağışlayan: Sen benden başka bağışlayacak bir günahkâr bulursun amma ben senden başka bana azap edecek kimi bulayım?![77]

Zühd erbabı ve mutasavvıf zevat devlet erkânından sıradan halka kadar pek çok kişinin hem ilimleriyle hem de münzevi yaşam tarzlarıyla kendilerine her daim güvenilen kişilerdir. Ancak zahir-batın uyumunu sağlayamamış sözde zahit kesim ise bu katogorinin dışında kalmıştır. Nazzam (ö. 231/845) tarafından rivayet edilen aşağıdaki anekdotta dua ifade eden bir cümle ile geleneksel tesbihatın birbirine karıştırıldığı görülmekte; gafı yapan safdilin sığındığı mazeret ise bir komiklik sağlamaktadır:

مَرَرْتُ بِنَاحِيَةِ بَابِ الشَّامِ فَرَأَيْتُ شَيْخًا قَاعِدًا عَلَى بَابِ دَارِهِ وَبَيْنَ يَدَيْهِ حَصًى وَنَوًى، وَهُوَ يُسَبِّحُ وَيَعُدُّ بِهِمَا وَيَقُولُ: حَسْبِيَ اللّٰهُ حَسْبِيَ اللّٰهُ، فَقُلْتُ: يَا عَمُّ لَيْسَ هٰذَا هُوَ التَّسْبِيحَ، قَالَ: كَيْفَ هُوَ التَّسْبِيحُ عِنْدَكَ؟ قُلْتُ: سُبْحَانَ اللّٰهِ ، قَالَ: يَا أَحْمَقُ هٰذَا هُوَ التَّسْبِيحُ تَعَلَّمْتُهُ بِعَبَادَانَ مُنْذُ سِتِّينَ سَنَةً أُسَبِّحُ بِهِ، فَأَتْرُكُهُ لِقَوْلِكَ يَا جَاهِلُ؟!

Şam kapısı civarından geçerken evinin önünde oturmuş çakıl taşları ve hurma çekirdekleriyle tespih çeken bir ihtiyar gördüm. Adamcağız "*Hasbiyallah (Allah bana yeter)*" deyip duruyordu. "*Bak amcacığım, böyle tespih olmaz*"

[76] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 148.
[77] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 147.

diye uyardım. "*Senin bildiğin tesbihat nasıl?*" diye sordu. "*Sübhanallah!*" şeklinde deyince "*Behey ahmak!*" dedi "*Abadan*[78]*'da öğrenip altmış yıldır çekegeldiğim tespihattır bu. Senin lafınla 60 yıldır çektiğim tespihimi bırakamam ya bre cahil!'*"[79]

C. Ahmak Kadılar

Arapça kökenli bir kelime olan kâza ismi fail formundaki haliyle kâdi, fıkıh terimi olarak kişiler arasında cereyan eden ve davaları şer'i hükümlere göre çözümlemek üzere yetkili mercilerce atanan kişidir. Kadılık İslam toplumunda en muteber meslek grupları arasında yerini alırken klasik Arap mizahında kadı anekdotları "*diğer hiçbir mizah figüründe görülmediği oranda zengin bir edebi, tarihi ve hukuki*" açıdan geniş bir şekilde irdelenerek kaydedilmiştir.[80] Klasik Arap edebiyatında Medâini'nin *Nevâdiru'l-kudat* ve Vekînin *Ahbâru'l-kudât*' kadı nüktelerini içeren müstakil eserler arasındadır. Ayrıca İbn'Âsım el Endelüsî'nin *Hadâiku'l-Ezahir*'inde 40 civarında anekdot vardır.[81]

Ele aldığımız *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn* kitabının 13. Bölümü ahmak kadılar başlığını taşımakta olup 11 anekdot içermektedir. Nükteler kimi zaman suçluya uygulanacak olan cezanın hükmünü rastgele seçilen bir Kur'an ayetiyle çözen bir kadıyı, bazen de müştekiyi anlamayan, öyle olunca da evhamlanan safdil bir kadıyı, kimi zaman da Cuma namazını bir sonraki güne tehir etme selahiyetine emirin sahip olduğunu sanan alık bir kadıyı tiye almaktadır. Ebü'l-Hayr el- Hayyât'ın, arkadaşlarından aktardığı bir anekdotta, işlenen bir suçun cezai hükmünü öğrenmek için Kur'an'la tefe'üle başvuran ve buna göre amel eden bir kadının infaz çıkarımı mizahi bir sahne içermektedir.

دَخَلْتُ تَاهَرْتَ فَإِذَا فِيهَا قَاضٍ مِنْ أَهْلِهَا، وَقَدْ أَتَى رَجُلٌ جَنَى جِنَايَةً لَيْسَ لَهَا فِي كِتَابِ اللّٰهِ حَدٌّ مَنْصُوصٌ وَلَا فِي السُّنَةِ، فَأَحْضَرَ الْفُقَهَاءَ فَقَالَ: إِنَّ هٰذَا الرَّجُلَ جَنَى جِنَايَةً وَلَيْسَ لَهَا فِي كِتَابِ اللّٰهِ حُكْمٌ مَعْرُوفٌ فَمَا تَرَوْنَ؟ فَقَالُوا بِأَجْمَعِهِمْ: الْأَمْرُ لَكَ، قَالَ: فَإِنِّي رَأَيْتُ أَنْ أُضَرِّبَ الْمُصْحَفَ بَعْضَهُ بِبَعْضٍ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، ثُمَّ أَفْتَحُهُ فَمَا خَرَجَ مِنْ شَيْءٍ عَمِلْتُ بِهِ، قَالُوا لَهُ: وَقَفْتَ، فَفَعَلَ بِالْمُصْحَفِ مَا ذَكَرَهُ، ثُمَّ فَتَحَ فَخَرَجَ قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ﴾ فَقَطَعَ أَنْفَهُ الرَّجُلُ وَخَلَّى سَبِيلَهُ .

---

78 İran'ın güneybatısında bir şehir. Cevat Rüştü Gürsoy, "Abadan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1988.
79 İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 146.
80 Günday, *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*, 307.
81 Şükrü Dinçer, *Bir Mizah Kaynağı Olarak İbn 'Âsım El-Endelüsî'nin Hadâiku'l-Ezahir Adlı Eseri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2017), 75.

Tahert[82] şehrine gitmiş, orada yerlisi olan bir kadı tanımıştım. O esnada bir cürüm işlemiş ancak cürmünün cezası kitap ve sünnette yer almayan bir adam gelmişti. Kadı fukahayı çağrıp "*Bu adam ne kitapta ne sünnette hükmü belirtilmemiş bir suç işledi, ne diyorsunuz*?" diye sormuş. Hep bir ağızdan "*Hüküm kadı hazretlerinindir*" deyince beriki "*O halde ben de Kur'an'ın bir bölümünü üç defa karıştırıp sonrasında rastgele çıkan hükmü uygulayacağım*" demiş. Fakihler olur verince adamcağız mushafa aklına koyduğu şeyi yapıp açmış. Kur'an'ı açıp bakmış ki çıkan ayet ﴿*Biz onun burnunu sürteceğiz*﴾. (Kalem 16.)Hemen adamın burnunu ucundan kesip salıvermiş.[83]

Fakihler kadılık görevini üstlenen kişinin olmazsa olmaz özelliklerini sıralarken hukuki davalara bakmak için yeterliliğinin olmasının yanısıra halkın ihtiyaçlarını, örf gelenek ve göreneklerini iyi bilme, ahlak, karakter ve seciye gibi bazı özellikleri de şart koşmuştur. *Mecelle*'de bunlara ilaveten fehîm, hakîm, müstakîm gibi özelelliklere sahip olunmasının da altı çizilmiştir[84]. Aşağıda Ali b. Hişam kanalıyla gelen anekdotta, emir tarafından bölgeye tayin edilen kadının İslam'ın en temel ibadetlerinden Cuma namazının vakit ve gününün değişmeyeceğini dahi bilmiyor oluşu derin bir cehalet örneği olarak takdim edilmiştir:

كَانَ لِلْحَجَّاجِ قَاضٍ بِالْبَصْرَةِ مِنْ أَهْلِ الشَّامِ يُقَالُ لَهُ أَبُو حَمِيرٍ، فَحَضَرَتِ الْجُمُعَةُ فَمَضَى يُرِيدُهَا، فَلَقِيَهُ رَجُلٌ مِنَ الْعِرَاقِ فَقَالَ لَهُ: يَا أَبَا حَمِيرٍ، فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ؟ قَالَ: إِلَى الْجُمُعَةِ، فَقَالَ: مَا بَلَغَكَ أَنَّ الْأَمِيرَ قَدْ أَخَّرَ الْجُمُعَةَ الْيَوْمَ؟ فَانْصَرَفَ رَاجِعًا إِلَى بَيْتِهِ، فَلَمَّا كَانَ مِنْ الْغَدِ، قَالَ لَهُ الْحَجَّاجُ: أَيْنَ كُنْتَ يَا أَبَا حَمِيرٍ لَمْ تَحْضُرْ مَعَنَا الْجُمُعَةَ؟ قَالَ: لَقِيَنِي بَعْضُ أَهْلِ الْعِرَاقِ، فَأَخْبَرَنِي أَنَّ الْأَمِيرَ أَخَّرَ الْجُمُعَةَ فَانْصَرَفْتُ، فَضَحِكَ الْحَجَّاجُ وَقَالَ: يَا أَبَا حَمِيرٍ أَمَا عَلِمْتَ أَنَّ الْجُمُعَةَ لَا تُؤَخَّرُ؟!

Haccâc'ın (ö. 95/714) Ebû Hamîr adında Şamlı bir Basra kadısı varmış. Cuma vakti geldiğinde camiye doğru hareketlenmiş. Yolda Iraklı bir adama rastgelmiş. "*Nereye böyle Ebû Hamîr?*" diye sormuş, o da Cuma'ya gittiğini söylemiş. Iraklı "*Haberin yok mu"* demiş *"Emir bugün cumayı erteledi?*" Bunu duyan Ebû Hamîr geri dönmüş. Ertesi gün Haccac "*Cuma'da yanımızda yoktun, Ebû Hamîr*" deyince, o da olan biteni anlatmış. Haccac da

[82] Nadir Kuyumcu, "Tâhert", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2010), 39/392,393.
[83] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 111.
[84] Fahrettin Atar, "Kadı" (İstanbul, 2001), 24/66.

gülüp "*Anlaşılan daha Cuma'nın ertelenmeyeceğini bilmiyorsun, Ebû Hamîr?!*" diye dalgasını geçmiş.[85]

Yukarıdaki kadı örneğine benzer bir anekdotu Ebü'l-Fazl er-Rebî' (ö. 208/823-24 [?]) babasından aktarmaktadır. Anekdotta ferasetsizlik ve liyakatsizliği sebebiyle emirin kendisini görevinden azlettiği kadı karikatürize edilmektedir:

سَأَلَ الْمَأْمُونُ رَجُلاً مِنْ أَهْلِ حِمْصٍ عَنْ قُضَاتِهِمْ، قَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، إِنَّ قَاضِيَنَا لَا يَفْهَمُ وَإِذَا فَهِمَ وَهِمَ، قَالَ: وَيْحَكَ كَيْفَ هٰذَا؟ قَالَ: قَدَّمَ عَلَيْهِ رَجُلٌ رَجُلاً فَادَّعَى عَلَيْهِ أَرْبَعَةً وَعِشْرِينَ دِرْهَمًا، فَأَقَرَّ لَهُ الْآخَرُ، فَقَالَ: أَعْطِهِ، قَالَ: أَصْلَحَ اللّٰهُ الْقَاضِيَ، إِنَّ لِي حِمَارًا أَكْتَسِبُ عَلَيْهِ كُلَّ يَوْمٍ أَرْبَعَةَ دَرَاهِمَ، أُنْفِقُ عَلَى الْحِمَارِ دِرْهَمًا وَعَلَيَّ دِرْهَمًا وَأَدْفَعُ لَهُ دِرْهَمَيْنِ، حَتَّى إِذَا اجْتَمَعَ مَالُهُ غَابَ عَنِّي فَلَمْ أَرَهُ فَأَنَفَقْتُهَا، وَمَا أَعْرِفُ وَجْهًا إِلَّا أَنْ يَحْبِسَهُ الْقَاضِيَ اِثْنَيْ عَشَرَ يومًا حَتَّى أَجْمَعَ لَهُ إِيَّاهَا، فَحَبَسَ صَاحِبَ الْحَقِّ حَتَّى جَمَعَ مَالَهُ، فَضَحِكَ الْمَأْمُونُ وَعَزَلَهُ.

Halife Me'mun Humuslu bir adama kadıları hakkındaki fikrini söylemesini istemiş. Akabinde aralarında şu diyalog geçmiş:

Adam: Başımızdaki kadı ahmak, ey Mü'minlerin emiri; bir şeyi anlamaz, anlarsa da yanlış anlar.

Me'mun: Eyvahlar olsun, bu nasıl olur?

Adam: Bir gün birinden 24 dirhem alacağı olan bir adam geldi. Borçlu olan kişi de bunu kabul etti. Kadı borcunu ödemesini isteyince adam kadıya: Allah sizlere afiyet versin. Benim kendisiyle günde dört dirhem kazandığım bir eşeğim var. Kazancımdan bir dirhemi eşeğime bir dirhemi de kendime harcıyor; kalan iki dirhemi de alacaklı için biriktiriyorum. Fakat tam borcum olan 24 dirhemi biriktiriyorum kendisi kayıplara karışıyor. Ben de biriken paraları harcıyorum. Kadı efendinin alacaklıyı 12 gün hapsetmesinden başka bir yol bulamıyorum ki, ben de bu arada onun parasını biriktireyim. Bunun üzerine kadı, adamı alacağı birikene kadar hapsetmiş.

Bunları duyan Me'mun gülmeye başlamış, sonra da kadıyı azletmiş.[86]

[85] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 109.
[86] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 110.

Şahitlik meselesine dair aşağıdaki anekdotta ise, ahmak bir kadının, davalarda neden iki şahit istendiğinin sırrından bihaber olduğu, meseleleri şahit sayısına göre nisbi olarak çözmeye kalkışmasından anlaşılmaktadır:

إِنَّ رَجُلاً قَدَّمَ رَجُلاً إِلَى بَعْضِ الْقُضَاةِ فَادَّعَى عَلَيْهِ بِثَلَاثِينَ دِينَارًا وَأَقَامَ شَاهِدًا وَاحِدًا، فَقَالَ الْقَاضِي: اِدْفَعْ لَهُ خَمْسَةَ عَشَرَ دِينَارًا إِلَى أَنْ يُقِيمَ الشَّاهِدَ الْآخَرَ.

Adamın biri bir adamı kadının huzuruna çıkarır, ondan 30 dinar alacağı olduğunu iddia eder, yanında bir tane de şahit getirir. Ahmak kadı ise davalıdan, ikinci şahidi getirinceye kadar şimdilik 15 dinar ödemesini ister.[87]

D. Safdil İmam ve Müzezzinler

İslam medeniyetinin beşiği sayılan camiler dini hayatın en hareketli yaşandığı sosyal mekânlardır. Bu mekânların müdavimlerine cemaat, cemaatle kılınan namazlara önderlik yapan kişiye de imam denir. Bir de Müslümanları her gün beş vakit -dini vecibelerin olmazsa olmazı sayılan- namaza çağıran müezzinleri vardır. Bu bapta Klasik Arap edebiyatının en popüler mizah figürlerinden imam, müezzin ve cemaat arasında cereyan eden komik anlatılardan söz edilecektir.

İbnü'l-Cevzî *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*'inin 15. ve 16. bölümlerini safdil müezzin ve imamlara tahsis etmiş olup toplamda 13 nükteye yer vermiştir. Bir anekdotta saflığı ve ahmaklığı sebebiyle okuduğu ezandan sonra sesinin nereye ulaştığını merak edip o yöne doğru koşan müezzinin komik hali işlenmiştir. Yüzyıllar sonra Anadolu kültüründe Nasreddin Hoca anlatılarına da ilham kaynağı olan hikâye şöyledir:

قَالَ بَعْضُهُمْ: رَأَيْتُ مُؤَذِّنًا يُؤَذِّنُ ثُمَّ عَدَا، فَقُلْتُ: إِلَى أَيْنَ؟ فَقَالَ: أُحِبُّ أَن أَعْرِفَ إِلَى أَيْنَ يَبْلُغُ صَوْتِـي.

Bir adam anlatıyor: Ezan okuyup bitirdikten sonra koşmaya başlayan bir müezzin gördüm ve nereye gittiğini sordum. Yanıtı şu oldu: Sesim nereye kadar ulaşıyor, onu merak ettim de![88]

Muhammed b. Halef tarikiyle gelen benzer bir anekdotta sesin duyulmuyor biraz ezanı yüksek sesle oku denilen müezzinin verdiği komik cevabı üzerine kurgulanmıştır.

[87] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 112.
[88] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 43.

مَا يُسْمَعُ مِنْ أَذَانِكَ فَلَوْ رَفَعْتَ صَوْتَكَ، فَقَالَ: إِنِّي لَأَسْمَعُ صَوْتِي مِنْ مِيلٍ.

Okuduğun ezanın sesi duyulmuyor hocam; sesini biraz yükseltsen denilince: Ben bile sesimi bil mil uzaktan duyuyorum! deyi vermiş.[89]

Asr-ı saâdetten günümüze kadar müezzinler Kur'ân-ı Kerim'i güzel okuyan, musikiye vâkıf, sesi gür ve güzel kimseler arasından seçilmekteydi. Ayrıca Hz. Peygamber de yaklaşık yirmi kadar kişiye ezan okutup dinlemiş, içlerinden Ebû Mahzûre'nin sesini beğenerek ona ezan cümlelerini bizzat öğretmiştir.[90]

İbnü'l-Cevzî'nin anonim olarak aktardığı bir nüktede sesinin güzelliğinin kaynağı merak edilen bir müezzinin, bir harfin yanlış telaffuzu sebebiyle düştüğü kötü durum komikliği sağlayan öğedir:

وَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ فَقِيلَ لَهُ: مَا أَحْسَنَ صَوْتَكَ؟ فَقَالَ: إِنَّ أُمِّي كَانَتْ تُطْعِمُنِي الْبَلَادَةَ وَأَنَا صَغِيرٌ. يُرِيدُ الْبَلَادُرَ.

Müezzinin biri ezan okumuş, dinleyenler "*Ne de güzel sesiniz var!*" deyince de kibirlenip hikmetini açıklamış: Anam bana ufaklığımda hep belâde (ahmaklık) meyvesi yedirirdi de. [91]

Halbuki burada müezzinin kast etmek istediği belâdür[92] meyvesidir.

Cemaatle kılınan namazlarda sünnet olan, imam'ın kıraatini kısa tutmasıdır. Cemaate imamlık eden kişinin, arkasında saf tutanların ahvalini düşünmesi gerekir. Zira cemaatte hasta, yaşlı ve zayıf kimseler olabilir. İmama düşen bu durumları dikkate alarak kıraatini kısa tutmasıdır. İmamlara ilişkin belirli bir anekdot grubu, cemaati dikkate almayarak uzun surelerle namaz kıldıran hikmetsiz imamları hedef almaktadır. Aşağıdaki anekdot böyle bir densizliğe tevessül eden bir adamın sakillere düşmanlığıyla bilinen el-A'meş tarafından azarlanışını hikâye etmektedir:

---

89 İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 118.

90 Mustafa Sabri Küçük Kaşçı, "Müezzin" (Ankara, 2020), 31/489,490.

91 İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 118.

92 İbrahim Yılmaz, "İslam Tarihinde Belâzür Kullanan Bilim İnsanları ve Karşılaştıkları Sonuçlar" (3. Uluslararası Felsefe, Eğitim, Sanat ve Bilim Tarihi Sempozyumu, Giresun, 2018), 201. Belâdür ve Belâzür denilen bu meyve akıl ve hafızayı güçlendirme özelliğine sahiptir. Daha çok Hindistan' da yetişir. Meyveleri kajuya benzer. Yanlış kullanımı sonunucu birçok bilim insanı zarar görmüş hatta İbnü'l Cevzî, Sibeveyh, Ebû Davûd et- Tayâlisi gibi âlimlerin bu meyvenin yanlış kullanımı sonucu zehirlenerek hayatlarını kaybettikleri söylenmektedir.

خَرَجَ الْأَعْمَشُ ذَاتَ يَوْمٍ مِنْ مَنْزِلِهِ بِسَحَرٍ، فَمَرَّ بِمَسْجِدِ بَنِي أَسَدٍ وَقَدْ أَقَامَ الْمُؤَذِّنُ الصَّلَاةَ، فَدَخَلَ يُصَلِّي، فَافْتَتَحَ الْإِمَامُ الرَّكْعَةَ الْأُولَى بِالْبَقَرَةِ ثُمَّ فِي الرَّكْعَةِ الثَّانِيَةِ آلَ عِمْرَانَ، فَلَمَّا انْصَرَفَ قَالَ لَهُ الْأَعْمَشُ: أَمَا تَتَّقِي اللَّهَ، أَمَا سَمِعْتَ حَدِيثَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ أَمَّ النَّاسَ فَلْيُخَفِّفْ فَإِنَّ خَلْفَهُ الْكَبِيرَ وَالضَّعِيفَ وَذَا الْحَاجَةِ" فَقَالَ الْإِمَامُ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ﴾ فَقَالَ الْأَعْمَشُ: أَنَا رَسُولُ الْخَاشِعِينَ إِلَيْكَ بِأَنَّكَ ثَقِيلٌ.

Birgün A'meş evinden sabah erkenden çıkmış. Beni Esed mescidine gitmiş. Tam o sırada müezzin kamet getiriyormuş. A'meş hemen namaza durmuş. İmam birinci rekâtta Bakara Suresini ikinci rekâtta Âl-i İmran suresini okumuş. Namaz bitince Â'meş "*Sen Allah'tan korkmaz mısın? Resulullah '<u>Kim namaz kıldırırsa uzatmasın, çünkü cemaatte yaşlılar, zayıflar ve ihtiyaç sahipleri olabilir</u>'*[93] *dediğini işitmedin mi?*" demiş.

Bunun üzerine imam, Allah "*O namaz, kalbi Allah'a derin saygı duyanlar dışında çok çetin ve ağır gelen bir görevdir*"(bakara 70). *buyurmuştur*" demiş. Bunun üzerine A'meş "*Ben de senin, sakilin teki olduğunu söylememi isteyen kalbi Allah'a çok derin saygı duyan o zevatın elçisiyim!*" deyivermiş.[94]

İbnü'l-Cevzî tilavette uzun sure tercih eden imamlara yönelik eleştiriler bağlamında başka da anlatılar sunmaktadır. Bunlardan birisi, uzun tilavetten sıkılan cemaatini geri kazanmak için gözü açık imamın başvurduğu akıl almaz tedbirdir:

تَقَدَّمَ إِمَامٌ فَصَلَّى فَلَمَّا قَرَأَ (الْحَمْدُ) اِفْتَتَحَ بِسُورَةِ يُوسُفَ، فَانْصَرَفَ الْقَوْمُ وَتَرَكُوهُ، فَلَمَّا أَحَسَّ بِانْصِـرَافِهِمْ قَالَ: سُبْحَانَ اللهِ! " قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ". فَرَجَعُوا فَصَلَّوْا مَعَهُ.

İmamın biri cemaatin önüne geçip namaza durmuş. Fatiha suresinden sonra Yusuf suresiyle tilavetine devam edecek olmuş. Cemaatin bir bir safları bozarak namazdan ayrıldığını fark eden imam hemen -bir sehiv durumunda söylenen- "Sübhanallah" ibaresini okuyup ihlas suresine geçmiş. Bunu duyan cemaat tekrar geri dönüp namazlarını kılmışlar.[95]

Namazın uzun tutulması her zaman surelerin uzun olmasından kaynaklanmaz, ayetin devamının unutulması da buna neden olabilir. Bunu konu alan nüktelerin önemli bir karakteristiği, unutulan ayetin ardından cemaatten birinin uygun bir ayet üzerinden

93 Nesei, *Sünen''ûn-Nesei*, İstanbul: Kalem Yayıncılık, 1981, c. 1, s. 492.
94 İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 119.
95 İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 120.

hatırlatmada bulunmasıyla oluşmasıdır. Genel olarak bu tip anekdotlarda kıraat esnasındaki takılmayı ifâde etmek üzere neredeyse standart bir bir fiil kipi kullanılır. Bu أُرْتِجَ عَلَيْهِ fiilidir. Aşağıdaki hikâye imamın namaz esnasında ayetin devamını unutması üzerine imam ve cemaat arasında gelişen komik bir diyologtan oluşmaktadır:

> قَرَأَ إِمَامٌ فِي صَلَاتِهِ "إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ" فَلَمَّا بَلَغَ قَوْلُهُ: "فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ"، أُرْتِجَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ يُرَدِّدُ حَتَّى كَادَتْ تَطْلُعُ الشَّمْسُ، وَكَانَ خَلْفَهُ رَجُلٌ مَعَهُ جِرَابٌ فَضَرَبَ بِهِ رَأْسَ الْإِمَامِ وَقَالَ: أَمَّا أَنَا فَأَذْهَبُ، وَهٰؤُلَاءِ لَا أَدْرِي إِلَى أَيْنَ يَذْهَبُونَ.
>
> İmamın biri namazda Tekvir suresini okumaya başlamış. "*Nereye gidiyorsunuz? (Tekvir:26)*" ayetinde takılmış, aynı ayeti tekrar tekrar okumaya başlamış, güneş de doğdu doğacak olmuş. İmamın arkasında heybesiyle bir adam varmış, onu kaptığı gibi hocanın başına geçirip "*Aha ben gidiyorum*" demiş "*ama şunların nereye gideceğini bilmiyorum!*"[96]

İmamlarla ilgili anekdotların bir bölümü de kıraat esnasındaki hatalardan doğan komik durumlara ilişkindir. Aşağıdaki anekdotu mizahi kılan, tilavet esnasında hata eden imama arka saftaki birinin anında müdahelesidir:

> قَرَأَ إِمَامٌ فِي صَلَاتِهِ ﴿وَوَاعَدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتْمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ، فَتَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهِ﴾ خَمْسِينَ لَيْلَةً فَجَذَبَهُ رَجُلٌ وَقَالَ: مَا تُحْسِنُ تَقْرَأُ مَا تُحْسِنُ تَحْسُبُ.
>
> İmamın biri namazdaki tilavetinde "*Biz Musa'ya 30 gece süre verdik sonra buna 10 gece daha ekledik; böylece Rabbinin belirlediği vakit 40 geceye tamamlandı (Araf:142)*" ayetinde 40 rakamını 50 şeklinde okuyunca hemen arkadan biri çekiştirip uyarmış: Anlaşılan sende ne hesap ne kitap var?![97]

E. Ahmaklık Sergiyelen Akıllı Zevat

İbnü'l-Cevzî *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-muğaffelîn*'inin 9. Bölümünü esasen aklı başında olmalarına rağmen kasten ahmakça davranışlar sergiyelip bunda ısrar ettikleri için bir nevi ahmak addedilenlere tahsis etmiştir. İbnü'l-Cevzî'ye göre, akıllı olup da ahmakça davrananların ilki şeytandır. O, hem âbid hem de meleklerin müezzini olup sergilediği akıl dışı davranışlarla tüm ahmakları geride bırakmıştır. Şeytan Âdemin çamurdan yaratıldığını görüp "*Şayet mertebece Âdem'den üstün olursam onu helaka sürüklerim;*

---

[96] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 120; Râgıp İsfahânî, *Muḥâḍarâtü'l-Üdebâ* (Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1999), 179.

[97] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 120.

şayet o benden faziletli olursa da ona karşı dururum." demiştir. Şayet o, Âdemin daha seçkin olduğunu akledebilseydi hileyle onu alt edemeyeceğini bilirdi. Fakat şeytan haddini hududunu bilememiştir. Bunlarla da kalmayıp yaratıcının hikmette kusur ettiğini düşünerek "*Bunumu mu bana üstün tuttun*"(İsra 62). diye isyan etmiştir. Kendisinin Âdemden daha üstün olduğu iddiasını ise "*Beni ateşten, onu çamurdan yarattın*"(Araf 12) tezine dayandırmaktaydı.[98]

İbnü'l-Cevzî şeytandan sonra mantıksızlıkta ve ahmaklıkta Ebü'l-Hüseyn b. Râvendî (ö. 301/913-14 [?]) gibisini görmediğini söyleyerek onun teolojik iddia-larını ve Kur'an a reddiye sadedinde kaleme aldığı bir eserini[99] itibarsızlaştırmaya çalıştıktan sonra, dini kültür bağlamında ahmaklıkta ipi göğüsleyenleri kalem kalem zikreder: Kardeşini öldürdüğü için Kabil; kardeşlerini kuyuya atmalarından ötürü Yusuf'un ağabeyleri, İsrailoğulları, Allah'ı yaratıklara ve yaratıkları da ona benzetmelerinden dolayı Müşebbihe; Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali'yi siyasetlerinde hatalı olmakla itham etmelerinden ötürü Râfizîler; putlara tapan putperestler ve diğerleri ahmakça davranışlarıyla öne çıkan isim ve zümrelerdir.[100]

İbnü'l-Cevzî bilhassa şeytanın akıl dışı tutumlarına eserinde birer ahmaklık örneği olarak sıkça yer verir. Bu meyanda sözgelimi Ebû Nûvas (ö. 198/813 [?]) Şeytan hakkında[101] kaleme aldığı şu mısralar şeytanın ahmaklığını destekleyici yöndedir:

عَجِبْتُ مِنْ إِبْلِيسَ فِي نَخْوَتِهِ　　وَخُبْثِ مَا أَظْهَرَ مِنْ نِيَّتِهِ
تَاهَ عَلَى آدَمَ فِي سَجْدَةٍ　　وَصَارَ قَوَّادًا لِذُرِّيَّتِهِ

Şaştım kaldım kibrine iblis'in!
Fâş ettiği niyetine ki, ne çirkin
Âdem'e secdeye tenezzül etmedi

98 İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 63.

99 İbnü'l- Cev*zî* ismini zikretmediği eser *Kitâbu'- Dâmiğ'dir*. Kur'an'da çelişkiler olduğu iddiasıyla yazılan bu kitap Yahudi hesabına yazıldığı rivayeti meşhurdur. *"İbnü'l- Cevzî* eserin muhtevası hakkında (el-Muntazam, VI, 102-104)fikir veren iktibaslarda bulunmaktadır. İhan Kutluer, "İbnü'r-Râvendî", İstanbul, 2000, c. 21, s. 183.

100 İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 65-66-67.

101 Dini inaç yönünden olumsuz görüşleriyle tenkit edilen ve bu görüşlerinden ötürü Hârûnürreşîd ve Emîn' in kendisini hapsettirdiği bir Şair Nasuhi Ünal Karaaslan, "Ebû Nüvâs", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1994), 10/206.

Gel gör ki nesline kavatlık etti.[102]

Her dilde olduğu gibi Türkçe'de de Şeytanla ilgili ya da onun çok kurnaz, aldatıcı, hilekâr vb. oluşuna ilişkin birtakım atasözleri ve deyimler bulunmaktadır. "*Şeyta-na pabucunu ters giydirmek*" İblisin bile aklına gelmeyecek kurnazlıkları tanımla-mak üzere kullanılan bir deyim olup, İbnü'l-Cevzî bu meselin bağlamına oturacak ilginç bir hikâye anlatır eserinde:

أُدْخِلَ إِبْلِيسُ عَلَى فِرْعَوْنَ فَقَالَ: مَنْ أَنْتَ؟ قَالَ: إِبْلِيسُ، قَالَ: مَا جَاءَ بِكَ؟ قَالَ: جِئْتُ أَنْظُرُ إِلَيْكَ فَأَعْجَبُ مِنْ جُنُونِكَ، قَالَ: وَكَيْفَ؟ قَالَ: أَنَا عَادَيْتُ مَخْلُوقًا مِثْلِي وَامْتَنَعْتُ مِنَ السُّجُودِ لَهُ فَطُرِدْتُ ولُعِنْتُ، وَأَنْتَ تَدَّعِي أَنَّكَ أَنْتَ الْإِلٰهُ! هٰذَا وَاللّٰهِ الْجُنُونُ الْبَارِدُ!

Rivayete göre bir keresinde Şeytan, Firavun'un huzuruna alınmış. Akabinde aralarında şu diyalog geçmiş:

Firavun: Sen de kimsin?

Şeytan: Bendeniz İblis'im.

Firav'un: Niye geldin?

Şeytan: Seni görüp de deliliğine şaşırmaya!

Firav'un: Nasıl yani?

Şeytan: Bendeniz kendim gibi bir mahluka haset edip secdeden imtina edince cennetten tard edildim, üstüne bir de lanetlendim. Sense bizzat kendinin ilah olduğunu iddia etmektesin! Vallahi bu seninki çılgınlığın dik âlâsı![103]

İbnü'l-Cevzî 9. Bölümün ikinci faslını ise zeki oldukları halde istemeden ahmaklık sergileyenlere tahsis etmiştir. Bu davranışların bir kısmının gaflet eseri sergilendiğini de ayrıca zikretmiştir. Bu hikâye kahramanlarından biri de şarkıcılıkla iştigal eden muğanni ve muğanniye figürüdür. Klasik Arap edebiyatında şarkıcı tayfasının çok önemli bir yeri olduğunu biliyoruz. Müziğe ilgi duyan eşraf arasında devlet adamları, halifeler ve ilmiye sınıfından entelektüel kesim de yer almaktadır. Elbette emire ve sultana okuyacağı şiirle bahşiş kapma derdinde olanlar da önemli bir zümreydi ve bazen bunların açgözlülükleri kendilerine pahalıya mal olmaktaydı. Nitekim sultanın ihsan damarını depreştirmek için

[102] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 64; Ebû Nüvâs, *Divanu Ebî Nüvâs*, thk. Muhammed Enis Maharat (Suriye: Dârü'l Muharât li'l-Ulûm, 2009), 1/176,177,178.

[103] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 65.

قَـوَاصِـدُ كَـافُـورٍ تَـوَارِكُ غَـيْـرِهِ وَمَنْ قَصَدَ الْبَحْرَ اسْتَقَلَّ السَّوَاقِيَـا

Kafur'un kapısına varan gayrıyı terk eder
Hiç denize varan dereye iltifat mı eder?!

beytini okuyan bir şairin düştüğü durum, son tahlilde kişiyi ahmakça davranmaya sevkeden hırs duygusuna bağlanmıştır.[104]

Aşağıdaki hikâyede ise Şair Ebû'n-Necm el-'Iclî (öl.125/743), Hişâm b. Abdülmek'i övmek maksadıyla okuduğu bir şiirinde farkında olmadan onu küçük düşürecek bir ahmaklık sergiler:

دَخَلَ أَبَو النَّجْمِ الْعِجْلِي عَلَى هِشَامِ بْنِ عَبْدِ الْمَلِكِ فَأَنْشَدَهُ أَبْيَاتًا حَتَّى بَلَغَ فِيهَا ذِكْرَ الشَّمْسِ فَقَالَ: وَهِي عَلَى ٱلْأُفُقِ كَعَيْنِ الْأَحْوَلِ، فَأَمَرَ أَنْ يُوجَأَ فِي عُنقِهِ وَأُخْرِجَ.

Birgün Ebü'n-Necm el-'Iclî, Hişâm b. Abdülmelik'in huzuruna çıkar ve içinde güneşin zikri geçen beyitlerini okumaya başlar. Ancak tam

وَهِي عَلَى ٱلْأُفُقِ كَعَيْنِ الْأَحْوَلِ

O güneş ki ufukta şaşı bir göze benzer

mısrasına gelince Halife, 'Iclî'nin gırtlaklanıp def edilmesi talimatını verir, o da bu vaziyette meclisten tard edilir.[105]

Bu başlığı özetlemek gerekirse, ahmak nüktelerindeki kahramanlar her zaman kelimenin teknik anlamıyla "budala" olmayabilmektedir. Kitapta yer alan pek çok fıkranın ana karakterinin esasen meşhur bazı edip, şair, kadı, nedim v.b. oluşu bunun bir göstergesidir. İbnü'l-Cevzî eserinde buna dair de örnekler sunmuştur. Aklı başında kimselerin bu nevi fıkralara konu edilmesinin bir nedeni, fıkra kahramanının zaman zaman türlü muziplik-lere soyunması, kendisini hayata dair bir takım basit testlerden geçirmesidir. Şair İbnü'l-Haccâc'ın başından geçen hadise bunun güzel bir örneğidir:

بَلَغَنِي عَنْ حَجَّاجٍ اَلشَّاعِرِ يَوْمًا فِي دَرْبٍ وَفِي آخِرِهِ مِيزَابٌ، قَالَ: أَصَابَنِي لَمْ يُصِبْنِي أَصَابَنِي. فَلَمَّا طَالَ عَلَيْهِ ذٰلِكَ جَاءَ وَجَلَسَ تَحْتَهُ وَقَالَ: اِسْتَـرَحْتُ مِنَ الشَّكِّ!

Birgün Şair Haccâc, bitiminde yağmur oluğu bulunan bir yola rast gelmiş. Kendi kendine "*(Yoldan yürürsem oluktan akan su) bana denk gelir, gelmez, gelir, gelmez*" diye hesap etmeye başlamış. Ancak tam bir kanaate

[104] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 68.
[105] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 68.

varamayınca kalkıp oraya gitmiş, oluğun altında durmuş. (Islanmakla birlikte) "*Oh be, şüpheden kurtuldum!*" deyivermiş.[106]

F. Ahmak Cuhâ

İbnü'l-Cevzî *Ahbâru'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*'inin 8. Bölüm'ünü ahmaklığı ve dalgınlığı ile meşhur olan kişilere tahsis etmiştir. Tespitlerimize göre, bölüm içindeki fasıllarda Arap edebiyatında ahmaklık ve dalgınlığıyla meşhur Cuhâ karakterine nispet edilen yaklaşık 24 anekdot zikredilmiştir. *Ahbârü'l-hamkâ* müellifi, belirtilen nüktelerin dışında Cuhâ'nın hayatına ve şahsiyetine dair kayda değer malumat da vermiştir ki bunlar Cuhâ biyografisinin aydınlatılmasında önemli detaylara işaret etmektedir. Şu bilgilere yer verir İbnü'l-Cevzî eserinde:

> Künyesi Ebü'l-Gusn'dur. Zeki ve uyanık biri olduğuna delalet eden kıssalar rivayet edilmiştir. Ancak kendisine ahmak rolü biçtiği, ayrıca birkaç düşmanının da ona nispetle bu yönde hikâyeler uydurmuş olabileceği söylenmektedir ki doğrusunu Allah bilir.

Yine İbnü'l-Cevzî, Mekkî b. İbrahim'in (öl. 215/830) tanıklığından hareketle Cuha'nın zeki ve latifeci biri olduğuna, ona atfedilen menfi şeylerin de tamamen uydurma olduğuna dikkat çeker. Rivayete göre kendisinin muhannes komşuları vardı ve ona aslı astarı olmayan hikâyeler nispet etmekteydiler.[107]

Hicri I. asrın sonu II. asrın başlarında Kûfe'de yaşamış klasik Arap mizahının en dikkat çeken karakteri Cuhâ'nın doğum yılı, yeri, ailesi, yaşadığı muhit ve hayatı hakkında fazla malûmat bulunmamaktadır. Gerçek adının ne olduğu konusunda spekülasyonlar olmakla birlikte bu adın "*Ebü'l-Gusn Düceyn b. Sâbit el-Kûfî el-Fezârî*" olabileceği görüşü kuvvetlidir. 100 seneden uzun bir ömür yaşadığı da söylentiler arasındadır.[108] Arap folklorunda adı Cuhâ olan karakter Türk mizah kahramanı Nasrettin Hoca ile karşılaştırılabilir.[109] Bu iki nüktedan'ın farklı şahsiyetler olduğunu söyleyenlerin yanısıra hayali birer fıkra kahramanı olduklarını iddia edenler de bulunmaktadır.

---

[106] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 145.
[107] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 46.
[108] Hüseyin Tural, "Cuha", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1993, c. 8, s. 82.
[109] Bu alanda çalışma yapmak isteyenler Nasrettin Hoca fıkralarının karşılıklı mukayesesi ile alakalı kapsamlı araştırma yapan Şener Şahin, "Nasreddin Hoca Fıkralarının Klasik Arap Mizahı Kaynaklarındaki İzdüşümleri Üzerine Değerlendir meler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (2018), 138-173. adlı çalışmasına müraacat edebilir.

Cuha nüktelerinden aşağıdaki örnek klasik karı-koca anlaşmazlıklarının bir anlatı-sı mahiyetindedir. Evinde karı-koca kavgası sırasında fazla gürültü çıkaran Cuhâ, gürültünün nedenini merak eden bir komşusunu kurnazlık ederek kandırmaya çalışırken görülmektedir:

قَالَ رَجُلٌ لِجُحَا: سَمِعْتُ مِنْ دَارِكُمْ صُرَاخًا، قَالَ: سَقَطَ قَمِيصِي مِنْ فَوْقُ، قَالَ: وَإِذَا سَقَطَ مِنْ فَوْقُ، قَالَ: يَا أَحْمَقُ لَوْ كُنْتُ فِيهِ أَلَيْسَ كُنْتُ قَدْ وَقَعْتُ مَعَهُ؟

Adamın biri Cuhâ'ya gelerek *"Evinizden haykırışlar yükseldi, hayır-dır?"* deyince Cuhâ "*Yukarıdan gömleğim düştü de!*" deyivermiş. Adam "*O kadar feryat sırf elbise aşağı düştü diye miydi yani?*" deyince Cuhâ çıkışmış: Gömleğin içinde ben de olduğuma göre onunla ben de yuvarlanmam mı, bre ahmak?![110]

Tarihte farklı dinlerde çeşitli ibadet türlerinin ritüellerinden biri olarak kullanılan tütsü, Arapça karşılığıyla (بُخُورٌ) dini seramonilerin vecibelerinden sayılmıştır. İslamiyette ise bu uygulamanın dini ya da ibadete taalluk eden bir boyutu olmayıp Hz. Peygamber bunu güzel kokmak için hem kendisi kullanmış hem de ashabına tavsiye etmiş, mescitlerde de buhur yakılmasını emretmiştir.[111] Klasik dönemde kokulanma ve şifalanma amacıyla kullanılan tütsü, üste alınan aba benzeri kumaştan küçük bir çadırın içine girilmek ve koku tüm bedene sinene kadar öylece beklemek suretiyle değerlendirilirdi. Aşağıdaki Cuhâ hikâyesinde güzel kokmak kasdıyla tütsülenmek isteyen kahramanımızın başına gelen komik durum karikatürize edilmiştir:

حُكِيَ أَنَّ جُحَا تَبَخَّرَ يَوْمًا فَاحْتَرَقَتْ ثِيَابُهُ فَغَضِبَ وَقَالَ: وَاللّٰهِ لَا تَبَخَّرْتُ إِلَّا عُرْيَانًا!

Rivayet o ki: Birgün Cuhâ tütsülenmek istemiş ancak üzerindeki elbise alev alıp tutuşmuş. Cuhâ da öfkeyle yemin etmiş: Bir daha üzerimdeki kıyafetle tütsülenirsem ne olayım![112]

Hükmü farz-ı kifaye olan cenaze namazı manen bir vefa davranışı olarak bilinir. Defin işleminden önce mevta'nın yıkanıp kefenlenmesi ise yine Müslümanlara terettüp eden dini bir vecibe olup işlem sırası belirli prosedürlere tabidir.[113] Aşağıdaki hikâye bir cenazeye yapılacak işlemlerin sırasını bilmediği anlaşılan Cuhâ'nın konuya ilişkin cehaleti komiklik sağlayan durum olarak takdim edilmektedir:

---

[110] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 47.
[111] Sargon Erdem, "Buhur", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1992), 6/384,385.
[112] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 48.
[113] Mehmet Keskin, "Kefen", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara, 2022), 25/184,185.

مَاتَ أَبُوهُ فَقِيلَ لَهُ: اِذْهَبْ وَاشْتَـرِ الْكَفَنَ، فَقَالَ: أَخَافُ أَنْ أَشْتَـرِيَ الْكَفَنَ فَتَفُوتَنِي الصَّلَاةُ عَلَيْهِ.

Cuhâ'nın babası ölmüş, gidip kefen alıp gelmesi söylenmiş. Verdiği yanıt şu olmuş: Kefen almaya giderim de dönene kadar cenaze namazını kaçırırım diye endişe ediyorum![114]

Dini ritüellerdeki zamansal sıranın ihlal edilişinden kaynaklanan mizahi anlatıların bir diğer örneğini yine Cuhâ'da görmekteyiz. Dini muhtevalı nüktelerden nadir örnekleri bulunan hac temalı bir fıkrası şöyledir:

خَرَجَ أَبُوهُ مَرَّةً إِلَى مَكَّةَ فَقَالَ لَهُ عِنْدَ وَدَاعِهِ: بِاللّٰهِ لَا تُطِلْ غَيْبَتَك وَاجْتَهِدْ أَنْ تَكُونَ عِنْدَنَا فِي الْعِيدِ لِأَجْلِ الْأُضْحِيَّةِ.

Bir keresinde Cuhâ'nın babası Mekke'ye hacca gidecek olmuş. Vedalaşma sırasında Cuhâ babasını uyarmış: Baba yokluğunu fazla hissettirme ve kurban için bayramda aramızda olmaya çalış.[115]

Yön belirleme hususunda başvurulan çeşitli geleneksel yöntemler ve araçlar vardır: Güneş, pusula, karınca yuvaları, çubuk yöntemi, kutup yıldızları, cami minareleri, mezar taşları vs. Cuhâ'nın bunlara eklediği farklı bir usül, saflığının yanı sıra ahmaklığının da gerekçesini oluşturuyor gibidir:

حُكِيَ: أَنَّ جُحَا دَفَنَ دَرَاهِمَ فِي صَحْرَاءَ وَجَعَلَ عَلَامَتَهَا سَحَابَةً تُظِلُّهَا.

Rivayet o ki Cuhâ çölde bir yere -saklamak amacıyla- para gömmüş. Tepesinde o yeri gölgeleyen bir bulutu da isabet olarak almış.[116]

Bilindiği üzere kişi isimleri genellikle gelişi güzel verilmez, o tercihleri belirleyen dini inanç ve değerler, örf ve adetler, kültürel yapı, coğrafya gibi belli başlı faktörler de devreye girer. Bazense bir isim tabiatta hoşa giden bir çiçek, bir özel gün ve ay ya da bir mekân ismi olabilmektedir. İşte Cuhâ'nın aşağıdaki nüktesinde onu saf veya ahmak olarak yaftalamamıza imkân tanıyan şey, bir cins ismi özel isimle karıştırmasıdır. Şöyledir hikâye:

[114] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 49.
[115] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 50.
[116] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 49.

اِجْتَازَ يَوْمًا بِبَابِ الْجَامِعِ فَقَالَ: مَا هٰذَا؟ فَقِيلَ مَسْجِدُ الْجَامِعِ، فَقَالَ: رَحِمَ اللّٰهُ جَامِعًا، مَا أَحْسَنَ مَا بَنَى مَسْجِدَهُ!

Bir gün Cuhâ Cuma Mescidi'nin kapısı önünden geçmekteymiş. Oranın neresi olduğunu sormuş. "*Cuma Mescidi*" olduğunu öğrenince de "*Mevla Cuma'ya rahmet eylesin*" deyivermiş "*Ne de güzel mescit yaptırmış, mübarek!*"[117]

Klasik nevâdir metinlerinde teması hırsızlık olan anlatıların ayrı bir okunma keyfinden söz edilebilir. Suç veya suçlunun zekâ ve kurnazlık sayesinde deşifre edilmesi mümkün olduğu gibi, saf görüntüsü vererek suçluyu dolaylı yoldan ifşalama da önemli bir taktiktir. Cuhâ'nın bir hikâyesinde bu tema yer alır:

اِشْتَـرَى يَوْمًا دَقِيقًا وَحَمَّلَهُ عَلَى حَمَّالٍ فَهَرَبَ بِالدَّقِيقِ، فَلَمَّا كَانَ بَعْدَ أَيَّامٍ رَآهُ جُحَا فَاسْتَتَـرَ مِنْهُ، فَقِيلَ لَهُ: مَا لَكَ فَعَلْتَ كَذَا؟ فَقَالَ: أَخَافُ أَنْ يَطْلُبَ مِنِّي كِرَاهُ.

Hoca bir gün bir çuval un satın almış, taşıması için de bir hamalın sırtına yüklemiş. Hamal unu yüklendiği gibi sırra kadem basmış. Günler sonra hamalı bir yerde görünce hemen sinip gizlenmiş. Ahali neden böyle davrandığını sorunca da "*Yaptırdığım işin ücretini istemesinden korkuyorum namussuzun!*" deyivermiş.[118]

G. Ahmak Hekimler

Geleceğin doktor adayı olarak pratisyen hekimler kadim dönemde de bir müddet mahir ve hâzık hekimlerin yanında eğitim sürecinden geçip üstadlarının telkin ve tavsiyeleriyle müstakbel mesleklerinde olgunlaşmaktaydı. Şüphesiz usta-çırak uyuşmazlıklarına dair komik haller, hekim ve çaylak asistanları arasında da yaşanabiliyordu. Kimileri alanında yetkin bir hekim olurken kimileri bu mesleğin gereğini icra etmede yetersiz kalıyordu. Hal böyle olunca da "*yarım doktor candan, yarım hoca imandan eder*" atasözünü çağrıştıran bazı anekdotlar ortaya çıkmıştır.

Müdahalenin zamanında, doğru biçimde ve ehil ellerce yapılması hayat kurtaran hekimlik mesleğinde küçük hatalar kritik sonuçlar doğurabilmektedir. Bir tedavi sürecinde sadece doğru ilaç yeterli gelmeyebilir, dozajın da makul değerlerde olması zaruridir. Aşağıdaki

[117] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 49.
[118] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 49.

nükte, bir sözde hekimin, hastasına önerdiği ilacın miktarca yanlışlığının yol açtığı kötü sonucu konu almaktadır:

كَانَ طَبِيبٌ أَحْمَقُ قَدْ أَعْطَى رَجُلًا مِنْ جِيرَانِهِ شَرْبَةً فَأَقَامَتْهُ قِيَامًا حَتَى مَاتَ مِنْهُ، فَجَاءَ الطَّبِيبُ يَتَعَرَّفُ خَبَرَهُ فَوَجَدَهُ قَدْ مَاتَ فَقَالَ :لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ مِنْ شَـرْبَةٍ، مَا كَانَ أَقْوَاهَا، لَوْ عَاشَ مَا كَانَ يَحْتَاجُ إِلَى أَنْ يَشْرَبَ الدَّوَاءَ سَنَةً أُخْرَى!

Safça bir doktor bir komşusuna şurup hazırlayıp vermiş. Ne var ki şurup adamcağızı gece uyutmadığı gibi çok geçmeden de canından etmiş. Sabah hastanın durumunu kontrole gelen sözde hekim adamın öldüğünü görünce "*Fesüphanallah, ne de kuvvetli bir şurupmuş"* demiş "*demek ki merhum yaşasaymış ona bir yıl yetecekmiş!"*[119]

İbnü'l-Cevzî Ahbârü'l-*hamkâ ve'l-mugaffelîn*'de İbn'ür-Rûmî (ö.283/896) kanalıyla gelen bir rivayette hocasının tıbbi tavsiyelerini yanlış anlayıp tedaviye kalkışan yeni yetme bir hekimin sebep olduğu komik bir hikâyeyi daha aktarmaktadır:

قَالَ طَبِيبٌ لِتِلْمِيذِهِ إِذَا دَخَلْتَ إِلَى مَرِيضٍ فَانْظُرْ إِلَى أَثَرِ مَا عِنْدَهُ مِنْ طَعَامٍ أَوْ شَرَابٍ فَانْهَهُ عَمَّا لَا يَصْلُحُ مِنْ ذٰلِكَ. فَدَخَلَ الْغُلَامُ يَوْمًا عَلَى مَرِيضٍ فَنَظَرَ إِلَى حِدَاجَةِ جَمَلٍ فِي الدَّارِ فَقَالَ لِلْمَرِيضِ أَنَا وَاللّٰهِ لَا أَصِفُ لَكَ دَوَاءً، قَالَ وَلِمَ؟ قَالَ: لِأَنَّكَ قَدْ أَكَلْتَ جَمَلًا. قَالَ لَا وَاللّٰهِ، مَا أَكَلْتُ جَمَلًا قَطُّ. فَقَالَ هٰذِهِ الْحِدَاجَةُ مِنْ أَيْنَ؟

Hekimin biri talebesine "*Bir hastanın yanına vardın mı gözünü dört aç, ilk iş olarak ne yeyip içtiğine dikkat kesil. Böylece ona zararlı şey-ler vermemiş olursun*" diye talimat vermiş. Çaylak hekim bir gün bir hastaya gitmiş. Orada evin bir köşesinde gözüne bir deve hörgücü ilişmiş. Hemen hastaya*"Sana reçete meçete yok"* diye çıkışmış. Hasta sebebini sormuş. Hekim "*Çünkü koca bir deveyi midene gömmüşsün sen"* deyince hasta yemin billah edip inkâr etmiş. Bunun üzerine hekim sormuş: Madem deveyi yemedin de bu hörgüç neyin nesi?![120]

Klasik mizahta ilginç bir nükte üretme biçimi, birbiriyle ilintili bir dizi terim veya kavramın -bir durumu tasvir etmek üzere- komikliğe yol açacak şekilde peşpeşe dizimlenmesidir. İbnü'l-Cevzî aşağıdaki hikâyesinde bu usulün hekim perspektifinden bir uygulamasını sunmaktadır:

[119] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 192.
[120] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 194.

دَخَلَ بَعْضُ الْحَمْقَى مِنَ الْأَطِبَّاءِ عَلَى عَلِيلٍ فَشَكَا إِلَيْهِ الْعَلِيلُ مَا يَجِدُ فَقَالَ: خُذْ مِثْلَ رَأْسِ الْفَأْرَةِ كَلُنْجِيِّـنْ وَصُبَّ عَلَيْهِ مَقْدَارَ مِحْجَمَةٍ مَاءً وَاضْرِبْهُ حَتَّى يَصِيرَ مِثْلَ الْمُخَاطِ وَاشْرَبْهُ فَقَالَ الْعَلِيلُ: قُمْ لَعَنَكَ اللّٰهُ، فَقَدْ قَذَّرْتَ إِلَـيَّ كُلَّ دَوَاءٍ فِي الْأَرْضِ.

Ahmak bir hekim bir hastanın yanına varmış. Hasta, şikâyetini bir bir anlatınca şöyle bir reçete yazıvermiş: Fare başı iriliğinde bir kalonji'[121]al. Üzerine bir hacamat kupası miktarınca su ekle. Sümüksü kıvam alıncaya kadar iyice öğüt. Sonra da şifa niyetine o karışımı iç.

Tarifi duyup da (midesi kalkan hasta) hekime çıkışmış: Defol git Allah'ın cezası seni! Sayende dünyanın tüm ilaçları gözüme iğrenç göründü![122]

H. Ahmak Hastalar

İslam kültüründe Hz. İsa'nın Allah'ın izniyle her tür hastalığı tedavi ettiği inancı nasla sabit bir bilgidir.[123] Buna karşın ahmaklığın bir peygamberin mucizesini dahi boşa çıkaracak cinsten illet oluşu mizahi üretimlere temel bir zemin teşkil eder. İşte İbnü'l-Cevzî *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn* kitabının 24. bölümünü genel olarak ahmaklık sergileyenler başlığı altında ele almış olup, birçok farklı ahmak tipleri üzerine nükteler zikretmiştir. Bunlardan ilgi çekici bir kategori de akli dengesi yerinde olmayan meczuplar olup onların tedavisinde yaşanan komik hadiseler mizah açısından kıymet arz etmektedir. Aşağıdaki hikâye ahmakça bir talepte bulunan hasta ile onu tedaviye uğraşan doktoru arasındaki komik diyalogtan oluşmaktadır:

مَرِضَ بَعْـضُ الْمُغَـفَّـلِينَ فَدَخَلَ عَلَيْهِ طَبِـيبٌ فَسَأَلَهُ عَـنْ حَالِهِ فَقَالَ قَدْ اِشْتَهَـيْتُ الثَّـلْجَ فَقَالَ الثَّـلْجُ يَـزِيدُ فِي رُطُوبَتِكَ فَـيَنْقُصُ مِـنْ قُـوَّتِكَ فَقَالَ أَنَا أَمُـصُّهُ وَأَرْمِي تُفْـلَهُ.

Ahmağın biri hastalanmış, doktor gelip ne hissettiğini sormuş. Hasta canının kar çektiğini belirtince doktor kar yemesinin sağlığı vücudun sıvı dengesini bozarak ateşe yol açacağını ayrıca onu güçten düşüreceğini söylemiş. (Kar yemeyi kafaya koyan hasta) "*Ben de karı emip posasını atarım"* deyivermiş.[124]

[121] Güney Avrupa, Kuzey- Afrika ve "Güneybatıya Asya' özgü" çörek otuna benzer bir bitki.
[122] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 49.
[123] Âl-i imrân-49.
[124] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 175; Âbî, *Nesrü'd-dürr fi'l-muhâdarât*, 7/213.

Hekimlerin reçetelerde hazırlanıp yapılmasını tavsiye ettiği formüllerin ahmak tayfasınca yanlış anlaşılarak tatbik edilmesi de çeşitli komik durumlara yol açabilmektedir. Önerilen bir preparat tarifinin yanlış biçimde ve dozlarda uygulanmasıyla ortaya çıkan haller gibi. Örneğin aşağıdaki hikâyede hekimin [شَحْم] kelimesiyle anlatmak istediği mananın mecazdan hakikate hamledilmesiyle böyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır:

قَالَ الطَّبِيبُ لِأَزْهَرَ الْحَمَّارِ: خُذْ رُمَّانَتَيْنِ فَاعْصِرْهُمَا بَشَحْمَيْهِمَا وَاشْرَبْ مَاءَهُمَا فَعَمَدَ إِلَى رُمَّانَتَيْنِ وَقِطْعَةِ شَحْمٍ وَدَقَّهُمَا فِي مَوْضِعٍ وَاحِدٍ وَعَصَرَهُمَا وَأَخَذَ مَاءَهُمَا فَشَرِبَهُ.

Hekim eşek tüccarı Ezher'e *"İki adet nar al; etli kısımlarıyle sıkıp suyunu iç"* şeklinde bir reçete vermiş. Ezher de hemen iki adet nar ve bir parça da et alıp hepsini bir arada iyice dövmüş, çıkan suyu da şifa niyetine içmiş.[125]

Aşağıdaki hikâye ise diş ağrısından muzdarip bir ahmağın komik halini tasvir etmektedir:

قَالَ أَحْمَقُ لِغُلَامِهِ إِذَا مَرَرْنَا بِالطَّبِيبِ فَذَكِّرْنِي وَجَعَ ضِرْسِي حَتَّى أَسْأَلَهُ عَنِ الدَّوَاءِ. فَقَالَ: يَا مَوْلَايَ إِنْ كَانَ ضِرْسُكَ يُوجِعُكَ فَسَوْفَ تَذْكُرُهُ.

Ahmaklığı ile bilinen bir adam uşağına "*Dişçiye vardık mı bana dişimin ağrıdığını hatırlat da doktora tedavisini sorayım*" demiş. Uşağı "*Emin olunuz Efendim*" demiş "*dişiniz ağrırsa siz onu hatırlarsınız!*"[126]

İşinde uzman her meslek erbabının muzdarip olduğu bir konu vardır ki işin ehli olmayanların kendilerine mesleğini öğretmeye kalkması ya da herşeyi biliyorum havasında ki ukalaca soru ve cevaplardır. Kimi zaman bu haller muhatabı çileden çıkaracak seviyeye gelirse buna verilen cevap biraz okkalı olabilir.

İbnü'l-Cevzî'nin üzerinde çalıştığımız kitabında tiye aldığı aşağıdaki hikâye tam da bu cinstendir.

مَرَّ طَبِيبٌ بِأَبِي وَاسِعٍ فَشَكَا إِلَيْهِ رِيحًا فِي بَطْنِهِ، فَقَالَ لَهُ: خُذِ الصَّعْتَرَ. فَقَالَ: يَا غُلَامُ، دَوَاةٌ وَقِرْطَاسٌ! وَقَالَ: قُلْتَ مَاذَا أَصْلَحَكَ اللّٰهُ؟ قُلْتُ: كَفُّ صَعْتَرٍ وَمَكُّوكُ شَعِيرٍ، فَقَالَ: لِمَ لَمْ تَذْكُرِ الشَّعِيرَ أَوَّلاً؟ قَالَ: مَا عَلِمْتُ أَنَّكَ حِمَارٌ إِلَّا السَّاعَةَ!

Doktorun biri karnında çok fazla gazdan dolayı şikâyetçi olan Ebû Vâsi'i muaye gitmiş. (Muayene sonrası) doktor reçeteyi söylemiş: *Biraz zahter al…*

[125] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 51.
[126] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 176.

> Ebû Vâsi hemen hizmetlisinden kâğıt kalem getirmesini istemiş. Kalem kâğıt gelince hekim reçeteyi tekrardan söylemiş: "Bir avuç zahter, bir miktar arpa". Ebû Vâsi Allah afiyetinizi artırsın Efendim diye yine sözünü keserek " Az önce tarifte arpa yoktu ama?!" deyince, doktor bu ukala ya acımamış: " Bir eşek olduğunu henüz anladım da!"[127]

İ. Hasta Ziyaretinde Bulunan Ahmak Figürleri

Toplumda kaynaşmayı sağlayan en önemli sosyal davranışlardan biri de hasta ziyaretleridir. İslam toplumunda ise bu ziyaretlerin ayrı bir önemi bulunmaktadır. Nitekim Hz. Peygamger bir hadisinde hasta ziyareti ritüelini müslümanın, müslüman kardeşi üzerindeki hakları kapsamında değerlendirmiştir.[128] İlgili hadisin metninde Hz. Peygamber kabir ziyareti, dost ziyareti ve diğer ziyaretler için زَارَ kökünden زِيَارَةٌ mastarını kullanırken, hastaya yapılacak ziyareti özel bir mastarla, [الْعِيَادَةُ] ile ifade etmiştir ki, masterın fiil kökündeki "dönmek, dönüp dönüp yapmak" anlamını düşününce hastayı ara ara yoklamak manası ile bir ilintisinin olduğu düşünülebilir.

Diğer taraftan bu insani ve ahlaki davranışın ehemmiyetine binaen bazı edip ve şairler bu hakkın önemine dikkat çekmiş ve onu sanatlı anlatımlarının bir parçası haline de getirmişlerdir. Mesela İbn Hamdûn, kerim insanın özelliklerinden bahsederken "dostunun acısını paylaşma" muhtevalı konuda [عِيَادَةُ مَرِيضٍ] teriminin önemine şu nükteyle dikkat çekmiştir:

> وَصَفَ رَجُلٌ رَجُلاً فَقَالَ: كَانَ وَاللّٰهِ سَمْحًا سَهْلاً، بَيْنَهُ وَبَيْـنَ الْقَلْبِ نَسَبٌ، وَبَيْـنَ الْحَيَاةِ سَبَبٌ، إِنَّـمَا هُوَ عِيَادَةُ مَرِيضٍ وَتُحْفَةُ قَادِمٍ وَوَاسِطَةُ قِلَادَةٍ.
>
> Adamın biri bir dostunu şöyle vasfetmiş: O oldukça cömert ve yumuşak huylu, kalpten yakınlık duyulan, beraber vakit geçirilmeye değer biridir. Bundan öte o, bir hasta ziyareti gibi kişiye iyi gelen, bir misafirin takdim ettiği hediye gibi insanı sevindiren ve de gerdanlığın ortasındaki kıymetli taş gibi dengi olmayan biridir.[129]

---

127 İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 157.

128 Müslim, *Sahîh-Î Müslim*, thk. Abdullah Feyzi Kocaer (Konya: Hüner Yayınevi, 2005), 2/2/236,237.

129 Ebû Hayyân el-Endelüsî Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, thk. Vedâd el-Kâdî (Beyrut: Dârü's- Sadr, 1988), 10/8/24; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 10/4/40; el-Husrî Kayrevânî, *Zehrü'l-âdâb ve semeru'l-elbâb*, thk. Yusuf Ali Tavîl (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1997), 2/1/42.

Diğer taraftan hasta ziyaretinin de kendine göre bir âdâp ve erkânı bulunmaktadır. Bunlar arasında hastayı rahatsız edecek derecede gereksiz ve yersiz sorular sorulmaması, moral bozucu kelamlardan uzak durulması gelir. Zira hasta iyileşeceğine ne kadar motive olursa iyileşme süreci de bir o kadar hızlı gerçekleşir. Yanı sıra hasta ziyaretlerinde ev sahibine de güzel dua ve temennilerde bulunmak gerekir ki o da ilgilendiği hastaya bu pozitif enerjisini yansıtabilsin. Adaba dair bu gibi hususlara riayetsizlik kimi zaman mizahi açıdan değerlendirilmeye müsait bir nevadir malzemesi oluşturmuştur. İbnü'l-Cevzî üzerinde çalıştığımız kitabında konuya münhasır birkaç anekdot zikretmiştir. Aşağıdaki hikâye ahmak bir hasta ziyaretçisinin, refakatçiyi moral açıdan nasıl çökerttiğinin güzel bir örneğidir:

> دَخَلَ بَعْضُ الْمُغَفَّلِينَ، عَلَى مَرِيضٍ يَعُودُهُ، فَلَمَّا خَرَجَ الْتَفَتَ إِلَى أَهْلِهِ وَقَالَ: لَا تَفْعَلُوا بِنَا كَمْ فَعَلْتُمْ فِي فُلَانٍ، مَاتَ وَمَا أَعْلَمْتُمُونَا، إِذَا مَاتَ هٰذَا فَأَعْلِمُونَا حَتَّى نُصَلِّيَ عَلَيْهِ.
>
> Ahmak biri hasta ziyaretine gider. Hastanın yanından çıkarken söylediği şu olur: Falancaya yaptığınızı bunda da yapmayın. Zira o vakit hastanız ölmüştü de haber vermemiştiniz. Ama bu defa bu hastanız rahmetli olursa mutlaka bildirin de gelip namazını kılıverelim![130]

Hasta ziyareti adabından biri de hastaya ve yakınlarına geçmiş olsun temennisinde bulunmak, keza iyileşmesi yönünde hayır dualar etmektir ki, bu, hususen ümitsizlik ve çaresizlik içinde bulunanlar açısından oldukça önemlidir. Ancak ziyaretin aklı kıt ve adabı muaşeretten bihaber kimselerce yapıldığı kimi örnekler birer güldürü malzemesine dönüşme potansiyeli taşır. Sıradaki nükte bunun güzel bir örneğidir:

> عَادَ رَجُلٌ عَلِيلاً فَعَزَّاهُمْ فِيهِ، إِنَّهُ لَمْ يَمُتْ، فَقَالَ: يَمُوتُ إِنْ شَاءَ اللّٰهُ.
>
> Adamın biri bir hastayı ziyarete gider ama içeridekilere başsağlığı diler. Ahali "*Hastamız (yaşıyor) henüz ölmedi*" diyecek olunca da "*(Dert etmeyin) ölür inşallah!*" diye güya onları avutur.[131]

İbnü'l-Cevzî bu hususta kendi hayat tecrübelerine dair aktarımlarda da bulunur. Safça bir dostuyla yaptığı hasta ziyareti kendisine pahalıya patlamış, ona unutamayacağı bir mahcubiyet yaşatmıştır. Şöyledir hikâyesi:

---

[130] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 170.
[131] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 158.

دَخَلْتُ مَرَّةً عَلَى بَعْضِ أَصْدِقَائِي وَفِيهِمْ مَرِيضُ الْعَيْنِ وَمَعِي بَعْضُ الْمُغَفَّلِينَ، فَقَالَ لَهُ الْمُغَفَّلُ، كَيْفَ عَيْنُكَ؟! قَالَ: تُؤْلِمُنِي، فَقَالَ: وَاللّٰهِ إِنَّ فُلَانًا آلَمَتْهُ عَيْنُهُ أَيَّامًا ثُمَّ ذَهَبَتْ. فَاسْتَحْيَيْتُ وَاسْتَعْجَلْتُ الْخُرُوجَ.

Bir gün safça bir ahbabımla gözleri rahatsız bir arkadaşımı ziyarete gitmiştim. Yanımdaki budala "*Gözün nasıl?*" diye sordu. "*Canım yanıyor*" deyince de "*Valla filanca da birkaç gün gözünden müştekiydi, sonra kör oldu*" demesin mi! Yerin dibine girdim ve derhal orayı terk ettim.[132]

Hasta ziyaretinde bulunan kişinin sabır ve umut tavsiye etmek yerine ümitsizce konuşmalar yapması da trajikomik sahneler üretebilmektedir. İbnü'l-Cevzî'nin bu bapta yer verdiği bir nüktesi de şöyledir:

دَخَلَ أَحْمَقُ عَلَى مَرِيضٍ فَقَالَ: إِذَا رَأَيْتُمُ الْمَرِيضَ عَلَى هٰذِهِ الْحَالِ فَاغْسِلُوا أَيْدِيَكُمْ مِنْهُ.

Ahmağın biri hasta ziyaretine gitmiş, gördüğü manzara karşısında şunu söylemiş: Hastayı bu vaziyette gördünüz mü ondan ümidinizi kesin artık![133]

Başsağlığı ziyareti esnasında mecliste bulunan bir hastaya "mutlak ölü" muamelesi yapılması ve bu muameleye ilginç kılıflar uydurulması çabaları da kelimenin tam anlamıyla mizahlıktır. Bir kocakarının, yürümekte çektiği zorluğu bahane ederek peşinen başsağlığı dilemesi bunun güzel bir örneğidir:

دَخَلَتْ عَجُوزٌ عَلَى قَوْمٍ تُعَزِّيهِمْ بِمَيِّتٍ، فَرَأَتْ فِي الدَّارِ عَلِيلاً، فَرَجَعَتْ وَقَالَتْ: أَنَا وَاللّٰهِ يَشُقُّ عَلَيَّ الْمَشْيُ وَأَحْسَنَ اللّٰهُ عَزَاءَكُمْ فِي هٰذَا الْعَلِيلِ أَيْضًا.

Rivayet o ki: Kocakarının biri bir aileye taziyeye gider. O sırada evde yatan bir hasta da görür. Tam evden ayrılırken söylediği şu olur: Malum yürümekte ciddi güçlük çekiyorum. (Bir daha gelme imkânı bulamayabilirim), o nedenle bu hastanız için de şimdiden başınız sağ olsun![134]

Ölüm hastalığına yakalanmış bir hastanın yanında söylenmemesi gerekenlere dair nispeten uzun bir anlatıda ise, komiklik, verilen talimatların yanlış şekilde uygulanmasından kaynaklanmaktadır:

مَرِضَ صَدِيقٌ لِحَامِدِ بْنِ الْعَبَّاسِ فَأَرَادَ أَنْ يُنَفِّذَ ابْنَهُ إِلَيْهِ لِيَعُودَهُ فَأَوْصَاهُ وَقَالَ: يَا بُنَيَّ إِذَا دَخَلْتَ فَاجْلِسْ فِي أَرْفَعِ الْمَوَاضِعِ، وَقُلْ لِلْمَرِيضِ: مَا تَشْكُو؟ فَإِذَا قَالَ: كَذَا وَكَذَا،

[132] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 172.
[133] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-müğaffelîn*, 176.
[134] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 171.

فَقُلْ لَهُ: سَلِيمٌ إِنْ شَاءَ اللّٰهُ ، وَقُلْ: مَنْ يَجِيئُكَ مِنَ الْأَطِبَّاءِ، فَإِذَا قَالَ: فُلَانٌ فَقُلْ: مَيْمُونٌ، وَقُلْ: مَا غَدَاؤُكَ؟ فَإِذَا قَالَ: كَذَا وَكَذَا فَقُلْ: طَعَامٌ مَحْمُودٌ. فَذَهَبَ. فَدَخَلَ عَلَى الْعَلِيلِ وَكَانَ بَيْنَ يَدِهِ مَنَارَةٌ، فَجَلَسَ عَلَيْهَا لِارْتِفَاعِهَا فَوَقَعَتْ عَلَى صَدْرِ الْعَلِيلِ فَأَوْجَعَتْهُ، ثُمَّ قَالَ لِلْمَرِيضِ: مَا تَشْكُو؟ فَقَالَ: أَشْكُو عِلَّةَ الْمَوْتِ، فَقَالَ: سَلِيمٌ إِنْ شَاءَ اللّٰهُ ، فَمَنْ يَجِيئُكَ مِنَ الْأَطِبَّاءِ؟ قَالَ: مُلَكُ الْمَوْتِ، قَالَ: مُبَارَكٌ مَيْمُونٌ، فَمَا غَدَاؤُكَ؟ قَالَ: سُمُّ الْمَوْتِ، قَالَ: طَعَامٌ طَيِّبٌ مَحْمُودٌ.

Hâmid b. Abbas'ın arkadaşı hastalanmış. Oğlunu da ziyaretine gitmesi için göndermiş. Hastanın yanına varınca neler konuşacağı hakkında bazı tavsiyler de vermiş: Hastanın yanına girdiğinde yüksekçe bir yere otur. Hastaya da "*Ne şikâyetin var?*" diye sor. Sana "*şunlardan şikâyetçiyim*" derse "*Allah şifa versin*" de. Sonra "*Seni hangi doktor muayene etti?*" diye sor. "*Falanca kişi*" derse sen de "*Ooo, çok iyiymiş*" dersin. Sonra da ne yiyip ne içtiğini sor. "Şu şu yemekleri" derse de "*Ne güzel yemeklermiş!*" dersin.

Talimatı alan Hâmid hastanın yanına girmiş, hastanın önünde kandil bırakılan tümsekçe bir yer varmış. Yüksek olduğu için buraya gelip oturmuş ancak sırada kandil hastanın göğsüne düşüvermiş ve canı fena yanmış. Akabinde sorularına başlamış:
— Hastalığın ne?
— Ölüm hastalığı.
— Ne iyi bir hastalık demiş.
— Peki ne yiyorsun?
— Ölüm zehiri!
— Ne hoş ne güzel bir yemek![135]

J. Ahmak Bedeviler

Klasik kaynaklarda bedevi teriminin karşılığı olarak بَدَوِيٌّ [çoğ.بَدْوٌ] şeklinde gelmiş olsa da çoğunlukla أَعْرَابِـيٌّ [çoğ.أَعْرَابٌ] terimi kullanılmaktadır. Bedeviler yerleşik düzende hayatlarını idame için konar-göçer yaşam biçimleriyle göçebelik kültürüne bağlı olarak yaşarlar.[136] Ayrıca hudud tanımazlıkları, hürriyetlerine düşkünlükleri, hiçbir otariteye boyun eğmeyerek sadece kabile liderlerine itaat etmeleriyle[137] çöl coğrafyasının tipik temsilcileri sayılırlar. Bedevi terimi Arap kültüründe, umumi olarak şehir hayatının sistem ve düzenine aykırılığı yönünden sadeliği, entrika ve kurnazlıklardan uzak oluşuyla

[135] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 188.
[136] Günday, *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*, 562.
[137] Ramazan Doğanay, *Medine Hâricinden Gelenlerin Esbâb-ı Vürûd'a Etkileri,* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2016), 17.

da saflığı; gerçekleri açıkça söylemeleri bakımından dobralığı, bunlarla beraber nezaket kurallarını umursamaması itibariyle de kabalığı temsil eder.

Esasen bedeviler hayat nizamlarıyla her yönden kapsamlı araştırmalara aday bir konu başlığıdır. Bu sebeple Arap bedevisi hem karakteri itibariyle, hem de sürdüğü yaşam tarzıyla mizah malzemesi üretmeye son derece müsaittir. Klasik Arap edebiyatına fazlaca konu olan sosyal sınıfların başında gelen bedevî anekdotlarının bir kısmının ahbâr ravilerinden Hammâd er-Raviye, Ka'bül'-Ahbar ve İbnü'l- A'rabî tarafından derlendiği bilinmektedir. Velût ahbâr râvisi el-'Asma'înin (ö.216/831) *Nevâdiru'l-A'râb* adlı çalışmasının bedevîlere dair anekdot derlemelerini günümüze dek taşıyan en önemli müstakil eser olduğu söylenebilir. Bunlara ilaveten klasik Arap edebiyatında ansiklopedik formda yazılmış eserlerde de bedevî anekdotlarını içeren bap ve başlıklar yer almaktadır. Anekdotlar incelendiğinde bedevî karekteri karşımıza bazen kurnazlık bilmeyen saf bir kişilik, bazen de aksine saflığı oynayarak muhatabını zeki ve kurnaz cevaplarla karşılayan, kimi zaman sıra dışı ibadet ritüelleriyle dikkat çeken bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.[138]

Üzerinde çalıştığımız *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn* kitabının 17. Bölümü *Ahmak ve Dalgın Bedeviler* başlığı altında olup takriben 24 anekdot içermektedir. Bu hikâyelerin bir kısmı da bedevi karekterlerin ibadet hayatıyla ilgilidir. Genel hatlarıyla davranışlarda ve ibadetlerde samimiyetsizlik olarak söyleyebileceğimiz riyâkarlık vasfı klasik Arap mizahında mürai karakteri üzerinden değerlendirilir. Mürai stratejilerinin daha fazla namaz ve oruç gibi İslam'ın temel esasları üzerinde yoğunlaştığı görülür.[139] Bu bağlamda İbnü'l-Cevzî halis ibadetin ruhundan bihaber kıldığı namaz ve tuttuğu oruçla gösteriş sevdalısı bir bedevinin hikâyesini şöyle aktarmaktadır örneğin:

> كَانَ أَعْرَابِـيٌّ يُصَلِّي، فَأَخَذَ قَوْمٌ يَمْدَحُونَهُ ويَصِفُونَهُ بِالصَّلَاحِ، فَقَطَعَ صَلَاتَهُ وَقَالَ: مَعَ هٰذَا إِنِّـي صَائِمٌ!
>
> Bedevinin biri tadil-i erkâna riayetle namaz kılıyormuş. Ahali "*Maşallah, ne kadar da huşu ve ihlasla namaz kılıyor*" diyerek hayranlıklarını ifade etmişler. Bunu duyan bedevi hemen namazını kesmiş, başını arkaya çevirerek "*Aynı zamanda oruçluyum ha, bilesiniz!*" deyivermiş.[140]

[138] Günday, *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*, 237.
[139] Hüseyin Günday, *Klasik Arap Edebiyatında Mizahî Karakterler* (Bursa: Emin Yayınları, 2013), 347
[140] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 126.

Aşağıda İslam'a yeni girmiş bir mühtedinin bile kolayca idrak edebileceği ritüellerden bihaber bedevi karakterin cehaletini vurgulamak üzere kurgulanmış bir anekdot örneği zikredilecektir.

صَلَّى أَعْرَابِيٌّ خَلْفَ إِمَامٍ صَلَاةَ الْغَدَاةِ، فَقَرَأَ الْإِمَامُ سُورَةَ الْبَقَرَةِ وَكَانَ الْأَعْرَابِيُّ مُسْتَعْجِلًا فَفَاتَهُ مَقْصُودُهُ، فَلَمَّا كَانَ مِنَ الْغَدِ بَكَّرَ إِلَى الْمَسْجِدِ فَابْتَدَأَ الْإِمَامُ بِسُورَةِ الْفِيلِ فَقَطَعَ الْأَعْرَابِيُّ الصَّلَاةَ وَوَلَّى وَهُوَ يَقُولُ: أَمْسِ قَرَأْتَ (الْبَقَرَةَ) فَلَمْ تَفْرُغْ إِلَى نِصْفِ النَّهَارِ، وَالْيَوْمَ تَقْرَأُ (الْفِيلَ) مَا أَظُنُّكَ تَفْرُغُ مِنْهَا إِلَى نِصْفِ اللَّيْلِ!

Bedevinin biri sabah namazında bir imamın arkasında cemaate dahil olmuş. İmam o gün Bakara suresini okumaktaymış. Acil işi olan bedevi bu yüzden o günkü işini yapamamış. Ertesi sabah yine erkenden camiye gitmiş. İmam birinci rekâtta Fil suresini okumaya başlayınca bedevi namazı bırakıp mescidden çıkmış, bir taraftan da söyleniyormuş: Dün Bakara (inek) Sûresini öğleye kadar ancak bitirebilmişken, kalkmış şimdi de Fîl suresini tilavet ediyorsun, zannımca bu namaz geceye ancak biter![141]

Klasik cami, imam ve cemaat anekdotlarının büyük bir bölümü namazda kıraat edilen herhangi bir ayetin cemaatten birinin özel durumuyla benzeşmesiyle ortaya çıkan paralellikten kaynaklıdır. Başka bir ifadeyle cemaatten biri imam efendinin namazda okuduğu ayetin muhatabının bizzat kendisi olduğu vehmine kapılır, sonuç olarak da ortaya komik ve ilginç diyologlar çıkar. Aşağıdaki hikâye Mücrim adındaki bir bedevinin tecrübe ettiği bu türden bir hadiseyi konu almaktadır:

Bedevînin biri ilk safta tam da imamın arkasında namaza durmuş.
İmam efendi:

﴿أَلَمْ نُهْلِكِ الْأَوَّلِينَ﴾

Biz öndekileri helak etmedik mi?(Mürselat 16).

ayetini okuyunca, imamın arkasında namaz kılan bedevî (panikleyerek) bir arka safa geçmiş. İmam kırâat'a

﴿ ثُمَّ نُتْبِعُهُمُ الْأَخَرِينَ﴾

Sonra arkadan gelenleri "onların peşine takarız"(Mürselat 17).

ayetiyle devam edince bedevi bir saf daha arkaya geçmiş. İmam kırâata devam ediyormuş:

﴿كَذٰلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ﴾

[141] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 126.

İşte biz "mücrimlere" böyle muamele ederiz.

Bu son ayeti duyan Mücrim Allah'ın gazabına uğradığını düşünürek namazı yarıda kesip apar topar kendini caminin dışına atmış ve "*imamın ardına düştüğü kişi kesin benim!*" demiş.[142]

Yine *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-muğaffelîn'*in aynı bölümünde, gecenin bir kısmını ya da tüm geceyi ibadetle geçirme, bir anlamda geceyi ihya etme demek olan *kıyâmu'l-leyl* kavramının bedevi figüründe uyandırdığı komik çağrışım hikâye edilmektedir:

تَذَاكَرَ قَوْمٌ قِيَامَ اللَّيْلِ وَعِنْدَهُمْ أَعْرَابِـيٌّ، فَقَالُوا لَهُ: أَتَقُومُ بِاللَّيْلِ؟ قَالَ: إِيْ وَاللّٰهِ ، فَقَالُوا: فَمَا تَصْنَعُ؟ قَالَ: أَبُولُ وَأَرْجِعُ أَنَامُ.

Bir grup insan gece ibadetinin fazileti hakkında sohbet ediyorlarmış. Hemen yanlarında bir bedevi bulunuyormuş. Bedeviye "*Hazret sen geceleri kalkabiliyor musun?*" diye sormuşlar. "*Elbette kalkıyorum*" demiş bedevi. Meraklı grup sormuş "*peki gece kalkıp ne yaparsın*?" Bizimkisi cevap vermiş: Ne yapacağım, tuvalet hacetimi giderip tekrar geri yatıyorum.[143]

Gerek ibadetin şekli gerekse ruhu konusunda gereğince hassas davranmayan bede-vinin serazat mizacına değinmek üzere kurgulanmış bir hikâye *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-muğaffelîn'*de şöyle geçmektedir:

قَرَأَ إِمَامٌ فِي صَلَاتِهِ ﴿إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ﴾ فَأُرْتِجَ عَلَيْهِ وَكَانَ خَلْفَهُ أَعْرَابِـيٌّ فَقَالَ: لَمْ يَذْهَبْ نُوحٌ فَأَرْسِلْ غَيْرَهُ وَأَرِحْنَا!

İmamın biri namazda

﴿إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ﴾

Biz Nuh'u kavmine gönderdik. (Nuh: 1).

mealindeki âyeti okuyormuş. Fakat tam bu kısımda takılıp "*Biz Nuh'u kavmine gönderdik*" ayetini üst üste tekrarlamaya başlamış. Bunun üzerine imamın arkasındaki bir bedevî dayanamamış: (Allah aşkına imam efendi) madem Nuh gitmiyor, başkasını gönderiver de sen de kurtul biz de![144]

Yine İbnü'l-Cevzî bu bapta zehirlenme, ısırılma, kötülüklerden korunma ve kur-tulma için tedavi amaçlı gidilen muskacı, üfürükçü ya da efsuncu figürü ve bedeviler arasındaki hikâyelere yer vermiştir. Bilindiği üzere muskacılık daha çok Cahiliye Arapları arasında

[142] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 125.
[143] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 126.
[144] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 124.

yaygındı. Bir terim olarak rukye (رُقْيَة) korunma veya şifa umarak Kur'an'ın bir kısmından, ilâhî sıfat ve isimleri ya da bir duayı okuduktan sonra üflemek manasında mastar; keza üfürük, muska, nazarlık anlamında isim olarak kullanılmaktadır.[145] (اَلرَّاقِي) ise muska, efsun gibi şeyleri meslek edinenler için kullanılmaktadır. Aşağıdaki hikâye bir tilki tarafından ısırılıp tedavi için soluğu efsuncunun yanında alan bedevi hakkındadır:

عَضَّ ثَعْلَبٌ أَعْرَابِيًّا فَأَتَـى رَاقِيًا فَقَالَ الرَّاقِي: مَا عَضَّكَ؟ كَلْبٌ وَاسْتَحَى أَنْ يَقُولَ ثَعْلَبٌ، فَلَمَّا ابْتَدَأَ بِالرُّقْيَةِ، قَالَ: وَاخْلِطْ بِهَا شَيْئًا مِنْ رُقْيَةِ ثَعْلَبٍ.

Bedevinin birini tilki ısırmış, hemen yöredeki bir efsuncuya gitmiş. Efsuncu "*hele bir söyle bakalım, seni ne ısırdı*?" demiş. Bedevi tilki tarafından ısırılmanın utanılacak bir şey olduğunu sanarak "*Beni köpek ısırdı*" deyivermiş. Efsuncu da bir köpek muskası karalamaya başlamış. Ancak tedaviden kesin sonuç almak isteyen bedevi "*Azıcık da tilki muskasından katıverin*" demiş "*körolası biraz tilkiye de benziyordu da!*"[146]

İbnü'l-Cevzî yüce Yaradan'ın gücünü idrakten aciz safdil bedeviyi tasvir eden nükteleri de atlamamış görünmektedir. Bu kategoride yer alan bir nükte, Rabbin sonsuz afvını kavramamış bir bedevi portresi çizer:

كَانَ أَعْرَابِـيٌّ يَقُولُ اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِي وَحْدِي فَقِيلَ لَهُ: لَوْ عَمَّمْتَ بِدُعَائِكَ فَإِنَّ اللّٰهَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ فَقَالَ: أَكْرَهُ أَنْ أُثْقِلَ عَلَى رَبِّـي.

Bedevinin biri "*Sadece beni bağışla, Allah'ım*" şeklinde dua etmekteymiş. Duayı işitenler "*Duanı umumi kılsana, Allah'ın mağfireti herkesi kuşatır"* deyince bedevi "*Rabbime külfet çıkarmak istemiyorum da!*" deyivermiş.[147]

Şuursuzca yapılan bir başka dua örneğinde de, keza, Rabbin lütuf ve merhametine zımni bir sınırlama getirilmektedir:

دَعَا أَعْرَابِـيٌّ بِمَكَّةَ لِأُمِّهِ فَقِيلَ لَهُ: مَا بَالُ أَبِيكَ؟ قَالَ: ذَاكَ رَجُلٌ يَحْتَالُ لِنَفْسِهِ.

Bedevinin biri Mekke'de yaptığı duasına münhasıran annesini dâhil ediyor, babasının adını anmıyormuş. Ahali bunun sebebini sorduklarında "*Bizim peder başının çaresine bakmayı bilir!*" deyivermiş.[148]

---

[145] İlyas Çelebi, "Rukye", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2008), 35/219.
[146] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 124.
[147] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 124.
[148] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 124.

Ahmak nüktelerinden anlaşıldığına göre, şuursuz bedevi Allah ile kul arasındaki münasebetin keyfiyetini idrakten aciz bir figür olarak tasvir olunmuştur. Onun aşkın varlık tasavvurunda Tanrı sıradan bir insanla mukayese edilecek düzeyde antropomorfiktir. Nitekim aşağıdaki hikâyede Rabb; Basîr, Semî ve 'Alîm sıfatlarına yakışmayacak tarzda karikatürize edilmiş gibidir:

كَانَ الرَّجُلُ مِنَ ٱلْأَعْرَابِ يَعْمَلُ فِي مَعْمَلٍ لِلذَّهَبِ فلَمَ ْيُصِبْ شَيْئًا، فَأَنْشَأَ يَقُول:

يَا رَبِّ قَـدِّرْ فِـي حَمَاسِـي
وَفِي طِلَابِ الرِّزْقِ بِالْتِمَاسِ
صَفْرَاءَ تَجْلُو كَسَلِّ النُّحَاسِ

فَضَرَبَتْهُ عَقْرَبٌ صَفْرَاءُ سَهَّرَتْهُ طُولَ اللَّيْلَةِ وَجَعَلَ يَقُولُ: يَارَبِّ، اَلذَّنْبُ لِي إِذْ لَمْ أُبَيِّنْ لَكَ مَا أُرِيدُهُ، اَللّٰهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ وَالشُّكْرُ، فَقِيلَ لَهُ: مَا تَصْنَعُ؟ أَمَا سَمِعْتَ قَوْلَ اللّٰهِ تَعَالَى ﴿لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ﴾فَوَثَبَ جَزَعًا وَقَالَ: لاٰ شُكْرًا لاٰ شُكْرًا!

Bedevilerden bir adam altın imalathanesinde çalışıyor, lakin hiçbir şey bulamıyormuş. Bunun üzerine şu beyitleri okumaya başlamış:

Rabbim! Nasip et kuluna
Elimle ısrarla aradığım rızkı
Bakır tepsi gibi parlayan sarıyı.

Derken bedeviyi sarı bir akrep sokmuş gece sabaha kadar uyutmamış. Bunun üzerine*"Hata bende Rabbim*" demiş "*meramımı sana tam açıklayamadım. Yine de hamd ve şükür sanadır.*" Onun bu sözlerini duyanlar "*Ne yapıyorsun sen? Cenab-ı Hakk'ın 'Eğer şükrederseniz daha çok veririm"(İbrahim 14/7). ayetini işitmedinmi?*" diye takılınca bedevi hemen çark etmiş: Şükrümü geri aldım ya Rab, geri aldım![149]

Bunların dışında bedevi figürü, anekdotlarda, ondan beklenecek şekilde gayet kaba, sert, anlayışsız ve de büyüklerine saygısız olarak resmedilmiştir. Asmaî'nin bir rivayetinde, bedevinin, annesine uyguladığı şiddeti aklileştirme biçimi kayda değerdir:

رَأَيْتُ أَعْرَابِيًّا يَضْـرِبُ أُمَّهُ فَقُلْتُ: يَا هٰذَا أَتَضْـرِبُ أُمَّـكَ؟ فَقَالَ: اُسْكُتْ، فَإِنِّـي أُرِيدُ أَنْ تَنْشَأَ عَلَى أَدَبِـي.

[149] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 123.

Anasını döven bir bedevi görmüş ve kendisine "*Bana baksana sen, anana el mi kaldırıyorsun?"* diye çıkışmıştım. Bana verdiği karşılık şu oldu: Kes sesini, bendeniz onu kendi yetişme usulümce adam etmek istiyorum![150]

K. Dinî Konularda Derin Cehalet Sergileyenler

Ahmak nüktelerinden hatırı sayılır bir oran, temel dini bilgi seviyesi çok düşük bazı kimselerin bu yönünün tiye alındığı anlatılardan oluşur. İbnü'l-Cevzî, naklettiği hikâyelerin bazılarında meşhur bir aforizmayı, bir dua ibaresini ya da bir şiir beytini Kur'ân metnine ait bir pasaj sanan cühela takımının içine yuvarlandığı hâlleri karikatürize eder. Bu bap-ta dikkat çekici bir örnek ahbâr ve nesep âlimlerinden Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Mü-sennâ et-Teymî el-Basrî'nin (ö. 209/824 [?]) dilinden aktarılan şu hâdisedir:

كُنَّا نَجْلِسُ إِلَي أَبِي عَمْرِو بْنِ ٱلعَلَاءِ فَنَخُوضُ فِي فُنُونٍ مِنَ ٱلعِلْمِ وَرَجُلٌ يَجْلِسُ إِلَيْنَا لَا يَتَكَلَّمُ حَتَّى نَقُومَ فَقُلْنَا: إِمَّا أَنْ يَكُونَ مَجْنُونًا أَوْ أَعْلَمَ النَّاسِ! فَقَالَ يُونُسُ: أَوْ خَائِفٌ سَأُظْهِرُ لَكُمْ أَمْرَهُ. فَقَالَ لَهُ: كَيْفَ عِلْمُكَ بِكِتَابِ اللّٰهِ تَعَالَى؟ قَالَ:عَالِمٌ بِهِ قَالَ: فَفِي أَيِّ سُورَةٍ هٰذِهِ الْآيَةُ:

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ لَا شَرِيكَ لَهُ مَنْ لَمْ يَقُلْها فَنَفْسَهُ ظَلَمَا

فَأَطْرَقَ سَاعَةً ثُمَّ قَالَ : فِي حَمّ الدُّخَانِ.

Birgün 'Amr b. 'Âlâ'nın yanında oturuken çeşitli ilim dalları hakkında sohbete dalmıştık. Hemen yanıbaşımızda bir adam oturuyordu ve biz kalkana kadar ağzını bıçak açmadı. Biz "*Ya deli ya veli*" diye düşünürken Yûnus'b. Habîb "*Ya da pısırığın teki*" dedikten sonra kalkıp "*Şimdi ne olup olmadığı anlarız*" dedi. Akabinde aralarında şu diyalog geçti:

Yûnus: Allah'ın kitabıyla aran nasıl?

Adam: İyi bilirim.

Yûnus: O halde söyle bakalım, okuyacağım ayet hangi surede geçiyor?

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ لَا شَرِيكَ لَهُ مَنْ لَمْ يَقُلْها فَنَفْسَهُ ظَلَمَا

Şeriki olmayan Allah'a mahsustur övgü
Kim ikrar etmezse bunu, kendinedir zulmü.

[150] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 123.

Adam bir süre başını öne eğip düşünmüş sonra da kendinden emin vaziyette "*Hâ Mîm diye başlayan Dûhan sûresindedir*".[151]

Kuran bilgisinin testine dair bir diğer hikâyenin ravisi ise Mâliki fakihlerinden İbn Arafe'dir (ö. 803/1401) Onun hikâyesinde, babasının engin Kuran bilgisiyle iftihar eden bir cahile, hangi surede geçtiğine ilişkin sorulan "sözde ayet" yine beyitlerden oluşmaktadır:

وَفِينَا رَسُولُ اللّٰهِ يَتْلُو كِتَابَهُ كَمَا لَاحَ مُبَيِّضٌ مِنَ الصُّبْحِ سَاطِعُ
يَبِيتُ يُجَافِي جَنْبَهُ عَنْ فِرَاشِهِ إِذَا اسْتَثْقَلَتْ بِالْكَافِرِينَ الْمَضَاجِعُ

Resûlullâh aramızda, kitabullâh'ı okur
Belirir bembeyaz sabah saatinde nur
Yatağından uzakta geceler muttasıl
Uyurken döşekte küffâr mışıl mışıl.

Bunu dinleyen cahil genç, kendine yakışan cesaretle karşılık verir: Bunu bilmeyecek ne var, beyler. Tabi ki ﴿حٰمٓ عٓسٓقٓ﴾ (şura:2) suresinde.[152]

Kuran bilgisinin test edildiği aşağıdaki hikâyede ise test edenle edilenin cehalet seviyelerinin eşitliği anlatıyı daha komik hale sokmaktadır:

رَجُلٌ قَدَّمَ ابْنًا لَهُ إِلَى الْقَاضِي: مَا تَقُولُ يَا غُلَامُ فِيمَا حَكَاهُ أَبُوكَ عَنْكَ؟ قَالَ: يَقُولُ غَيْرَ الصَّحِيحِ إِنِّي أُصَلِّي وَلَا أَشْرَبُ الْخَمْرَ. فَقَالَ أَبُوهُ: أَصْلَحَ اللّٰهُ الْقَاضِيَ: أَتَكُونُ صَلَاةٌ بِلَا قِرَاءَةٍ؟ فَقَالَ الْقَاضِي: يَا غُلَامُ، تَقْرَأُ شَيْئًا مِنَ الْقُرآنِ؟ قَالَ نَعَمْ وَأُجِيدُ الْقِرَاءَةَ قَالَ: اِقْرَأْ فَقَالَ: بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ:

عَلِقَ الْقَلْبُ رَبَابَا بَعْدَ مَا شَابَتْ وَشَابَ
إِنَّ دِينَ اللّٰهِ حَقٌّ لاٰ أَرَى فِيهِ اِرْتِيَابَا

فَقَالَ أَبُوهُ: وَ اللّٰهِ أَيُّهَا الْقَاضِي مَا تَعَلَّمَ هَاتَيْنِ الْآيَتَيْنِ إِلَّا الْبَارِحَةَ لِأَنَّهُ سَرَقَ مُصْحَفًا مِنْ بَعْضِ جِيرَانِنَا، فَقَالَ الْقَاضِي: قَبّحَكَ اللّٰهُ، أَحَدُكُمْ يَقْرَأُ كِتَابَ اللّٰهِ وَلَا يَعْمَلُ بِهِ.

Adamın biri (içki mübtelası beynamaz) oğlunu kadı efendinin huzuruna getirir. Baba şikâyetini arz ettikten sonra şöyle bir diyalog gelişir:

Kadı: Babanın senin hakkında söyledikleri doğru mu?

Çocuk: Hayır efendim, ben namazımı kılarım, içki de kullanmam.

[151] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 78.
[152] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 78.

Baba: Allah zât-ı âlilerinden razı olsun, hiç kırâatsız namaz olur mu?

Kadı: Evlat, bana Kur'andan bir kaç ayet okuyabilir misin?

Çocuk: Okurum tabi, hem de âlâsını.

Kadı: Oku o halde.

Çocuk: Bismillahirrahmanirrahim

Tutuldu Kalp, Rebâb'a
Saç baş ağardıktan sonra
Şüphesiz Allah'ın dini hak
Bundan zerre kadar kuşkum yok.

Baba hayrettedir: Valla Kadı Efendi emin olun dün komşunun mushafını çalana kadar bu iki ayetten de bihaberdi.

Bunu duyan kadı iyice batırır: Yazık sana be! Kur'an okursun ama mucibince amel etmezsin![153]

Bunun dışında Kuran bilgisinin derinliğini anlatmak üzere her sureden 1000 ayet bildiğini iddia eden cahiller, de kitapta resmigeçit yapmaktadır.[154]

[153] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 78.
[154] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 81.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİL MESELELERİNDE AHMAKLIK OLGUSU

A. İrap Düşkünleri

Hemen hemen her toplumda kültürlü ve entelektüel olmanın bir nişanesi olarak sayılan dilbilgisi kural ve kaidelerine riayetle konuşma ekseriyetle ilim meclislerinde takdir ve övülme vesilesi bir meziyet olsa da, gereğinden fazla ölçüsü kaçmış gramer ve irap ağırlıklı konuşmalar genellikle muhatabı rahatsız etmiştir. *Nesrü'd-dür ve Muhâdarâtü'l-üdebâ* gibi bazı eserlerde aşağıda zikredilen "vecize irapta ifrata kaçmanın sakıncasını latif bir teşbih üzerinden anlatır".

اَلنَّحْوُ مِلْحُ الْعِلْمِ وَمَتَى اسْتُكْثِـرَ مِنَ الْمِلْحِ فِـي الطَّعَامِ فَسَدَ.

> Nahiv ilmin tuzudur. Tuz gereğinden fazla kullanıldığında yemeğin tadı ve tuzu kaçar.[155]

İbnü'l-Cevzî de *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*'inin 18. Bölümünde irap düşkünü kimselerin tiye alındığı yaklaşık 28 anekdot rivayet etmiştir. Gramer takıntısının alaya alındığı ortam kâh bir ilim meclisi kâh bir çarşı-pazar, kâh bir emir ve halife huzurunda, kâh bir hekim yanı kâh bir taziye ortamı, kâh bir hamam ya da bir def-i hacet mekânı olmaktadır. Aşağıda bu bağlamda *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn* de yer alan birkaç nükte zikredilecektir. İlk örneğimiz bir nahiv âlimi ve yeğeni arasında geçtiği rivayet olunan şu hikâyedir:

قَدِمَ عَلَى ابْنِ عَلْقَمَةَ النَّحْوِيِّ ابْنُ أَخٍ لَهُ، فَقَالَ لَهُ: مَا فَعَلَ أَبُوكَ؟ قَالَ: مَاتَ، قَالَ: وَمَا فَعَلَتْ عِلَّتُهُ؟ قَالَ: وَرِمَتْ قَدَمَيْهِ، قَالَ: قُلْ: قَدَمَاهُ، قَالَ فَارْتَفَعَ الْوَرَمُ إِلَى رُكْبَتَاهُ، قَالَ: قُلْ: رُكْبَتَيْهِ، فَقَالَ: دَعْنِي يَا عَمُّ، فَمَا مَوْتُ أَبِـي بِأَشَدَّ عَلَيَّ مِنْ نَحْوِكَ هٰذَا.

> Bir gün nahivci İbn Alkameyi yeğeni ziyaret etmiş. Aralarında şu diyolog geçmiş:
>
> Alkame: Baban nasıl?
>
> Yeğeni: Sizlere ömür.
>
> Alkame: Hastalığı neydi?

[155] *Râğıb el- İsfehânî, Muhâdarâtü'l-üdebâ,1/55; el-Âbî, Nesrü'd-dür,5/178*

Yeğeni: (Fâil olan tesniye Elif'i yerine Yâ harfi ile [وَرِمَتْ قَدَمَيْهِ] şeklinde okuyarak) Ayaklarında ödem oluşmuştu da.

Alkame: [قَدَمَاهُ] demen gerekirdi.

Yeğeni: (Mecrur tesniyeyi Yâ harfi yerine Elif ile [إِلَى رُكْبَتَاهُ] şeklinde okuyarak) ödem dizlerine kadar vurdu.

Alkame: (إِلَى رُكْبَتَيْهِ] demen gerekirdi.

Yeğeni: Yeter ama amca! Senin bu nahiv kuralların pederin ölümün-den daha ağır geldi bana.[156]

İbnü'l-Cevzî aktardığı bir başka anekdotta gramere riayetle konuştuğunda vakar ve heybetinin artacağını düşünen bir budalaya yer verir:

عَنْ أَبِي عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ فَتَنٍ، قَالَ: دَعَانِي إِنْسَانٌ مِنْ جِيرَانِنَا، فَوَجَّهَ إِلَى الْبَقَّالِ: وَجِّهْ إِلَيَّ جَزَرًا بِدَانِقَانِ، فَقُلْتُ: سُبْحَانَ اللّٰهِ مَا هٰذَا؟ قَالَ: أَرَدْتُ أَنْ يَهَابَنِي.

Abdullah b. Feten anlatıyor: Komşularımdan biri beni evine davet etmiş sonra da bir uşağını bakkala yollarken (Mecrur tesniye harfi Yâ yerine Elif ile okuyarak) [إِلَيَّ جَزَرًا بِدَانِقَانِ] "*Bana iki dâniklik havuç gönder*" demişti. Ben bunun nasıl bir ifade olduğunu sorunca da dediği şu oldu: Böyle ifade ettim ki benden çekinsin.[157]

Aşağıda zikredeceğimiz anekdotsa yine nahiv kaidelerinden ukûd sayılarının irabına fazlasıyla takıntılı bir nahivcinin, gramer kurallarından bihaber pazar satıcısıyla olan ahmakça diyalogunu konu almaktadır:

وَقَفَ نَحْوِيٌّ عَلَى رَجُلٍ فَقَالَ: كَمْ لِي مِنْ هٰذَا الْبَذَانْجَانِ بِقِيرَاطٍ؟ فَقَالَ: خَمْسِينَ. فَقَالَ النَّحْوِيُّ: قُلْ خَمْسُونَ، ثُمَّ قَالَ لِي: أَكْثِرْ، فَقَالَ: سِتِّينَ. قَالَ: قُلْ سِتُّونَ، ثُمَّ قَالَ لِي: أَكْثِرْ، فَقَالَ: إِنَّمَا تَدُورُ عَلَى مِئُونَ وَلَيْسَ لَكَ مِئُونَ.

Nahivcinin biri (pazarda) bir adamın yanına varır, akabinde aralarında şu diyalog geçer:

Nahivci: Bu patlıcan bana kaç kırat[158]'a olur?

Adam: (Vav yerine Ye ile [خَمْسِينَ] şeklinde okuyarak) 50'ye olur.

Nahivci: [خَمْسُونَ] demelisin, ama neyse, biraz fiyatı yükselt bakalım.

---

156 İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 130.

157 İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 130.

158 Kırat; sikke, ecza ve kıymetli taşların ölçümünde kullanılan eski bir ağırlık ölçüsü. *TDV İslam Ansiklopedisi 437.*Cengiz Kallek, "Kırat", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara, 2022), 25/437.

Adam: (Vav yerine yine Ye ile [سِتِّينَ] şeklinde okuyarak) 60 olsun o zaman.

Nahivci: [سِتُّونَ] demelisin ya, neyse. Biraz daha artır fiyatı.

Adam: Senin niyetin (Ye yerine Vav ile [مِئُونَ] şeklinde okuyarak) 100'e kadar artırmak ama ben sana 100'e de satmayacağım![159]

Arapça'da sülasi fiillerin mezid fiil formuna aktarıldığında bunun manaya da tesir ettiğini biliyoruz. Arap gramerinin kelime yapısıyla ilgilenen sarf branşında bu konuya hassasiyetle değinilir. Aşağıdaki anekdot [إِفْعَال] babından geçişli bir fiil kullanması gerektiği halde sülasi vezinde geçişsiz bir fiil kullanma hatasına düşen zamanın Kûfe emirine dair ince bir alay içermektedir:

كَانَ أَمِيـرٌ عَلَى الْكُوفَةِ مِنْ بَنِي هَاشِمٍ، وَكَانَ لَحَّانًا. فَاشْتَـرَى دُورًا مِنْ جِيـرَانِهِ لِيَزِيدَهَا فِـي دَارِهِ. فاجْتَمَعَ إِلَيْهِ جِيـرَانُهُ فَقَالُوا لَهُ: أَصْلَحَكَ اللّٰهُ، هٰذَا الشِّتَاءُ قَدْ هَجَمَ عَلَيْنَا فَتُمْهِلَنَا إِنْ رَأَيْتَ حَتَّى يُقْبِلَ الصَّيْفُ وَنَتَحَوَّلُ، فَقَالَ: لَسْنَا [بِخَارِجِيكُمْ] يُرِيدُ بِـمُخْرِجِيكُمْ.

Zamanın birinde Haşim oğullarından bir Kûfe emiri varmış, bu kişi paldır küldür dil hataları yaparmış. Bir keresinde evini genişletmek için komşularının hanelerini satın almış. Ancak bu durumdan memnun olmayan komşuları emirin huzuruna varıp şu mealde dil dökmüşler: Allah işinizi rast getirsin Efendimiz. Malum kara kış kapıya dayandı, yaza kadar bize mühlet verirseniz, havalar ısınınca taşınırız.

(Bap farkının anlam farkına yol açtığından habersiz) emirin yanıtı [لَسْنَا بِخَارِجِيكُمْ] "*Sizden çıkacak değiliz*" olmuş. Hâlbuki "*Zaten sizi çıkaracak değiliz*" demek isteyen emirin kastı burada [لَسْنَا بِمُخْرِجِيكُمْ] imiş.[160]

Yukarıda zikrettiğimiz örneklere ilaveten, irap hassasiyeti çok belirgin entelektüel kesimin hususen avam ile diyaloglarında aşırı gramerci bir üslupla konuşmaları ediplerce doğru bulunmamış olmalı ki, İbnü'l-Cevzî buna dair de birkaç anekdot zikretme ihtiyacı hissetmiştir. Bir nahiv bilgini ile züccaciyeci arasında cereyan aşağıdaki diyalog, aynı zamanda müşakele sanatının da nefis örneklerinden biridir:

---

[159] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 130; Âbî, *Nesrü'd-dürr fi'l-muhâdarât*, 7/5/177.

[160] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 129; Ebü'l-Ferec el-Meʿâfî b. Zekeriyyâ b. Yahyâ el-Cerîrî en-Nehrevânî - Abdulkerîm Sâmî el-Cundî, *el-Celîsü's-sâlihü'l-kâfî ve'l-enîsü'n-nâsıhü'ş-şâfî,* (Beyrut: Dârü'l Kütübi'-ʿİlmiyye, 2005), 349.

وَقَفَ نَحْوِيٌّ عَلَى زَجَّاجٍ فَقَالَ: بِكَمْ هَاتَانِ الْقِنِّينَتَانِ اللَّتَانِ فِيهِمَا نُقْطَتَانِ خَضْرَاوَتَانِ؟ فَقَالَ الزَّجَّاجُ: ﴿مُدْهَامَّتَانِ، فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾.

Nahivcinin biri bir züccaciyeciye gelip *"Üzerlerinde iki yeşil nokta bulunan şu iki şişe kaça?"* diye sormuş. Ancak (nahivcinin ism-i işaret ve müşârun ileyhisini, ism-i mevsul ve sıla cümlesinde bulunan ait zamiri, sıfat ve mevsufu tesniye kurallarından zinhar ödün vermeyerek art arda dizdiğini gören) dükkân sahibi müşâkele babından bol tesniyeli şu ayeti okuyuvermiş:

﴿مُدْهَامَّتَانِ، فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾

(Cennetlerin) ikisi de yemyeşil. Öyleyse Rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz? (Rahmân 63-64)[161]

Klasik Arap nevadirinde sıkça rastlanan bir nahiv anlatısı, saplantılı bir nahiv tutkunun bir hayat memat meselesi anında dahi belledi̇ği gramer kurallarından vazgeçemeyip nihayetinde düştüğü trajikomik sahneyi anlatmaktadır:

وَقَعَ نَحْوِيٌّ فِي كَنِيفٍ فَصَاحَ بِهِ الْكَنَّاسُ: أَنْتَ فِي الْحَيَاةِ؟ قَالَ: اِبْغِ لِي سُلَّمًا وَثِيقًا وَأَمْسِكْهُ إِمْسَاكًا رَفِيقًا وَلَا بَأْسَ عَلَيَّ، فَقَالَ لَهُ: لَوْ كُنْتَ تَرَكْتَ الْفُضُولَ يَوْمًا لَتَرَكْتَهُ السَّاعَةَ وَأَنْتَ فِي الْخَرَا إِلَى الْحَلْقِ.

Nahivcinin biri bir lağım çukuruna düşmüş. Durumu farkeden temizlikçi "*Sağ mısın?*" diye seslenmiş. Çukurdaki gayet fasih bir lisanla "*Bana sağlamından bir merdiven bul; onu da canımı yakmayacak tarzda nazikçe tut!*" deyivermiş

Böylesi bir durumda dahi tumturaklı üslubundan taviz vermeyen nahivciyi gören temizlikçi dayanamayıp: Bir gün dahi boşboğazlığı bırakacak olsaydın herhalde o gün, gırtlağına kadar gaitaya battığın bugün olurdu, ama nerdeee![162]

Tarihsel süreci Hz. İbrahim'e ulaşan sünnet Yahudi ve Müslüman çocuklar için dini maksatla uygulanan bir ibadet olup bu mesleği icra eden sosyal tabakaya da haccam denilmektedir. Arapçada sünnet etmek anlamında kullanılan fiil (خَتَنَ) dir. Bu sözcüğe benzeyen diğer bir sözcük ise damat, enişte anlamında kullanılan (خَتَنٌ) dir. Aşağıda zikredeceğimiz enekdot konuşma esnasında harf ve harekelerin yeterince vurgulanmaması, fasl ve vasılların gereğince yapılmamasından kaynaklı hazfe düşülmesi

[161] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 124.

[162] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 124; İbşîhî - Saîd Muhammed Ellehhâm, *el-Müstetraf fî külli fennin müstazraf* (Beyrut: Âlem el-Kütüp, ts.), 349; Muhyiddîn Muhammed İbnü'l-Hatîb. Emâsî, *Ravzu'l-ahyâr el-müntehab min rebîʿi' l-ebrâr* (Halep: Dâru'l kalem el-ʿArabî, ts.), 50.

gibi telaffuz hatalarının sebebiyet verdiği yanlış anlaşılmaya dair bir hikâyedir. İlginç diyalog, Ömer b. Abdülaziz (öl. 101/720) lahnleriyle meşhur Halife Velîd b. Abdülmelik'in (öl. 96/715) yanında olduğu sırada, halife ile şikâye-tini anlatmak üzere huzura çıkan bir bedevi arasında geçen konuşma şöyledir:

> قَدْ رُوِيْنَا عَنْ الْوَلِيدِ، أَنَّهُ قَالَ لِرَجُلٍ: ما شَأْنُكَ؟ فَقَالَ الرَّجُلُ: شَيْخٌ نَايِفِيٌّ، فَقَالَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ: إِنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ يَقُولُ لَكَ: ما شَأْنُكَ؟ فقَالَ: خَتَنِي ظَلَمَنِي، فَقَالَ الْوَلِيدُ: وَمَنْ خَتَنُكَ؟ فَنَكَسَ الْأَعْرَابِـيُّ رَأْسَهُ وَقَالَ: مَا سُؤَالُ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَنْ هٰذَا؟ فَقَالَ عُمَرُ: إِنَّمَا أَرَادَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ مَنْ خَتَنُكَ؟ فقَالَ: هٰذَا وَأَشَارَ إِلَى رَجُلٍ مَعَهُ.
>
> Halife Velîd "*Şikâyetin nedir*?" diye bedeviye sormuş. Bedevi (*halifenin nereli olduğunu sorduğunu zannederek)* "*Ben Naifli bir ihtiyarım"* demiş. Ömer b. Abdülaziz bedevi adamın soruyu yanlış anladığını farkedince araya girip "*Emîrü'l-mü'minîn ne derdin var diye soruyor sana"* demiş. İhtiyar bedevi "*damadım bana haksızlık etti"* demiş. Halife (*damadın kim senin*)? [مَنْ خَتَنُكَ؟] diye sorması gerekirken sehven [مَنْ خَتَنَكَ؟] "*Seni kim sünnet etti?*" diye sormuş. Bedevi biraz utanır bir vaziyette başını eğerek "*Mü'minlerin emiri niye böyle bir soru soruyor?* demiş. Ömer "*Halife sana* [مَنْ خَتَنُكَ؟] '*Damadın kim?*' *demek istedi*" deyince, bedevi gözüyle yanıbaşındaki adamı işaret etmiş.[163]

Arapça'da harf-i cerler, bir cümledeki parçaları birleştiren ve detaylı anlamları kısa ve öz bir şekilde sunan kelimelerdir. Bu harfler Arapça'daki diğer harflere nazaran dilde daha sık kullanılmakla beraber manayı daha etkili vurgulayarak ince detayları belirginleştirirler. Ayrıca gramatikal açıdan da kendinden sonra gelen ismin son harfini cer ederler.

Arap gramerinin temel ilkeleri sayılan bu kaidelerin ihlaline karşı herhangi bir müsamaha gösterilmemiş, hatayı yapanın mevkii ve makamına bakılmaksızın tenkit edilmiştir. Nevadir malzemeleri içerisinde bu bağlamdada çok sayıda anekdot olup İbnü'l-Cevzî de mütekellimin harf-i cerrin fonksiyonelliğine dair cehaletini sergileyen bir gafil nüktesi

---

[163] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 129. *Anekdotun farklı bir varyantı için b.k.z. el-Vatvât, Gurerü'l-hasâîsi'l-vâdıha ve urerü'n-nekâîdi'l-fâdıha*, 222; *et-Tezkiretü'l-hamdûniyye*, 9,444

aktarmıştır. Hikâyenin kahramanı, kelimenin sonunu cer etmekle sınırlı olan harf-i cerrin hükmünü tüm kelimeye teşmil etmekle büyük bir gaf yapmıştır.

كَتَبَ بَعْضُ النَّاسِ "كَتَبْتُ مِنْ [طِيسٍ]" يُرِيدُ "طُوسًا" فَقِيلَ لَهُ فِي ذٰلِكَ فَقَالَ: لِأَنَّ "مِنْ" تَخْفِضُ مَا بَعْدَهَا. فَقِيلَ: إِنَّمَا تَخْفِضُ حَرْفًا وَاحِدًا لَا بَلَدًا لَهُ خَمْسُمِائَةِ قَرْيَةٍ!

Bir adam "*Tus'tan yazdım*" demek için [طُوس] kelimesini tahrif ederek [كَتَبْتُ مِنْ طِيسٍ] olarak yazarak itiraza uğramış. Bunun üzerine hemen savunmaya geçip: "*Min, mabadini cerrediyordu ya?*" deyince, muzibin biri şöyle karşılık vermiş: *Min, tek bir harfi cerreder; 500 köyü olan koca bir şehri değil!*

Arapçada çoğul formundaki kelimeler Raf hallerini "Vav", Nasp ve Cer hallerini de "makabli meksur mabadi meftuh" bir Ya harfi ile alırlar; [أَهْلُونَا، أَهْلِينَا] gibi. Birçok anekdotta yer alan bu ve benzeri sözcüklerin kullanımında gramer konusunda eksik kimseler sehve düşmüş bazen de ahmak tayfasından kimseler bu keli-meleri tafra yapma gayesiyle kullanmışlardır. Yine İbnü'l-Cevzî *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-muğaffelîn*'de Basra dil mektebi âlimlerinin ilk temsicilerinden kıraat ve dil âlimi Îsâ b. Ömer es-Sekafî'den (öl. 149/766) naklen şöyle bir rivayet aktarmıştır:

كَانَ عِنْدَنَا رَجُلٌ لَحَّانٌ، فَلَقِيَ رَجُلاً مِثْلَهُ فَقَالَ: مِنْ أَيْنَ جِئْتَ؟ فَقَالَ: مِنْ عِنْدِ أَهْلُونَا، فَتَعَجَّبَ مِنْهُ وَحَسَدَهُ فَقَالَ: أَنَا أَعْلَمُ مِنْ أَيْنَ أَخَذْتَهَا، مِنْ قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿شَغَلَتْنَا أَمْوَالُنَا وَأَهْلُونَا﴾!

Bizim oralarda konuşurken çok fazla hata yapan bir adam vardı. Bir gün bu adam kendisi gibi biriyle karşılaşıp *"Hayırdır, nereden böy-le?" diye sormuş.* Beriki "(cemi müzekker salim mülhaklarından olan [أَهْلُونَ]'kelimesini mecrur yerine merfû hâlde okuyarak) "[مِنْ عِنْدِ أَهْلُونَا] *ailemin yanından*" dedi. Adam cevaba şaşırıp biraz da kıskanarak şöyle dedi: "*O kelimeyi nereden (ç)aldığını çok iyi biliyorum, sen onu Kur'an'ın, şu ayetinden kopyaladın:*

﴿شَغَلَتْنَا أَمْوَالُنَا وَأَهْلُونَا﴾

Bizi mallarımız ve ailelerimiz meşgul etti. (Fetih: 11)[164]

[164] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 131.

Konuya dair bir başka örnek, yine belagat tekniği olan müşâkele sanatınıa dair şu hikâyedir:

لَقِيَ رَجُلًا مِنْ أَهْلِ الْأَدَبِ، وَأَرَادَ أَنْ يَسْأَلَهُ عَنْ أَخِيهِ، وَخَافَ أَنْ يَلْحَنَ، فَقَالَ: أَخَاكَ أَخُوكَ أَخِيكَ هَا هُنَا؟ فَقَالَ الرَّجُلُ: لَا، لُو، لِي، مَا هُوَ حَضَرَ.

Nahivcinin biri edebiyattan iyi anlar birine rast gelmiş, ona kardeşini sormak istemiş ancak ifadede yanlış yapmaktan korkarak doğruyu ıskalamamak adına da soruyu şu şekilde sormuş:

أَخُوكَ، أَخِيكَ، أَخَاكَ هَا هُنا؟

Biraderin buralarda mı?

(Zeki) edip müşâkele üslubunda şöyle cevap vermiş:

[لَا، لُو، لِـي مَا هُوَ حَاضِـرٌ]

Yok, hayır, kendisi burada değil.[165]

1. Tashif Temalı Nükteler

İslam dininin temel iki kaynağından biri olan Kur'ân kültürünün ve Arap dil biliminin ortak terimi olarak kabul edilen "*tashîf*" olgusu, kelimenin tam anlamıyla "bir sayfada *birbirine benzeyen harflerden müteşekkil kelimeleri yanlış okuma, yazma veya harekelendirmede hata yapma*" anlamına gelir. Herhangi bir kelimeyi meydana getiren harflerin hem tertibinde hem de harekesel durumunda vaki olan çok ince bir hata her şeyden evvel o sözcüğün ögesel yapısında bir kaymaya yol açabilmekte, bunun sonucunda ise bazı durumlarda tuhaf veya komik addedilebilecek anlam kaymaları ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda aktarılan bu mizahi hikâyelerin genelde gramer bilgisi, tahsil düzeyi ve algılaması nispeten düşük kimselerden meydana gelen hatalar olduğu söylenebilir.

İbnü'l-Cevzî de *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*'inin 10. Bâbı'nı *Kârilerden Ahmaklık Sergileyenler ve Tashifte Bulunanlar*'a tahsis etmiş ve bu başlık altında 27 tashif anekdotu aktarmıştır. Ayrıca kitabın başka birçok yerinde de tashif temalı nüktelere rastlanmaktadır.

Bu tashiflerin önemli bir kısmı noktalardan, daha doğrusu Arap harflerinin üzerinde ve altlarında bulunan değişik sayıdaki noktaların yanlış konulup okunmasından

[165] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 131.

kaynaklanmaktadır. Bir diğer önemli husus, bu hataların, kendilerinden sadır olan kişilerin ilmi statüsü (müfessir, muhaddis vb. oldukları) dikkate alındığında tipik birer ahmak nüktesi olarak görülemeyeceğidir. Yazı sanatına dair teknik imkânsızlıkların yol açtığı bu tashifleri birkaç kategoride ele alınacaktır.

a. [ج-ح-خ] Harfleri

İbnü'l-Cevzî, tamamen farklı mahreç mahallerine sahip olmasına rağmen noktanın varlığı veya yokluğu ya da harfin karnında ya da tepesinde bulunmasına göre karakteri değişen bu üç harfin birlikte yer aldığı bir tashif örneği sunmaktadır. Onun naklettiği tashif temalı anlatı, dönemin siyasi durumlarına, toplumsal çalkantılarına da ışık tutacak cinstendir. Maide Suresinin dördüncü ayetindeki "*Eğitimini verdiğiniz hayvanlardan*" ﴿مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ﴾ ibaresinin, Harici fırkasıyla ilişkisi kurularak "*Yetiştirdiğiniz Haricilerden*" [مِنَ الْخَوَارِجِ مُكَلِّبِينَ] şeklinde okunması gibi.[166]

b. [ط-ظ] Harfleri

İbnü'l-Cevzî hadis ve tefsir âlimi Osman b. Ebû Şeybe'nin (öl.239-853) Bakara suresi 265. ayetinde ﴿فَإِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ﴾ ibaresindeki [فَطَلٌّ] lafzını tashif yoluyla [فَظَلٌّ] şeklinde okuduğunu aktarmaktadır.[167]

c. [ب-ث-ز-ر] Harfleri

Noktalılık-noktasızlık açısından en ziyade rastlanan hata grubu arasında değerlendirdiğimiz bu harflere ilişkin olarak İbnü'l-Cevzî ilginç bir anekdot zikretmektedir. Hikâyenin kahramanı, eserlerinde mülhidce fikirleri yansıtan ve müfrit Şiiliğiyle bilinen kelam âlimi ve filozof Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Yahyâ b. Muhammed b. İshâk er-

---

166 İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 75; Hamza bin el-Hasan el-İsfahâni, *Kitâbü't-Tenbîh ʿalâ ḥudûşi't-taṣḥîf* (Beyrut: Daru Sadır, 1992), 5; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Mîzânü'l-iʿtidâl* (Beyrut: Dârül Maʻrife, 1923), 37; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmiʿ li-aḫlâḳı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi* (Rıyad: Mektebetü Maârif, ts.), 2/298.

167 İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-müğaffelîn*, 75; Ebu Ahmed Hasan b. Abdullah b. Sadi 'Askerî, *Tashifatül-Muhaddisin* (Kahire: el-Matbaatü'l-Arabiyyeti'l-Hadise, 1402), 2/146; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Câmiʿ li-aḫlâḳı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi* (Rıyad: Mektebe Maârif, 1444), 2/298; İbn Halfûn - Abu Abdul Rahman Adel bin Saʻad, *el-Muallim bi-Şüyuhi'l-Buhari ve Müslim* (Beyrut: Darü'l Kütübi'l-'İlmiyye, ts.), 480; Adem Bin Musa El İtyobi El Vulûvi, *El Bahru'l Muhitul Seccâc Fi Şerhi Müslim Bin Haccâc* (Riyad: Darü'l İbni Cevzî, ts.), 47/535.

Râvendî'dir (öl.301/913-13[?]). [مِيـرَاثُ] kelimesinin [مِيزَابُ] şeklinde hatalı okunmasıyla ortaya çıkan komik durumu Râvendî şöyle hikâye etmektedir:

مَرَرْتُ بِشَيْخٍ فِي حِجْرِهِ مُصْحَفٌ وَهُوَ يَقْرَأُ [وَلِلّٰهِ مِيزَابُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ] فَقُلْتُ: يَا شَيْخُ، مَا مَعْنَى [وَلِلّٰهِ مِيزَابُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ]؟ قَالَ: هٰذَا الْمَطَرُ الَّذِي تَرَاهُ، فَقُلْتُ مَا يَكُونُ التَّصْحِيفُ إِلَّا إِذَا كَانَ بِتَفْسِيرٍ، يَا هٰذَا، إِنَّمَا هُوَ ﴿مِيرَاثُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾، فَقَالَ: اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِي، أَنَا مُنْذُ أَرْبَعِينَ سَنَةً وَأَقْرَؤُهَا وَهِيَ فِي مُصْحَفِي هٰكَذَا.

Bir gün kucağında mushaf olan bir adama rast geldim. Bu zat Âl-i İmrân'ın 180. ayetini[168] [وَلِلّٰه مِيزَابُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ] "*Yerin ve göğün olukları Allah'ındır*" şeklinde okumaktaydı. Ben [وَلِلّٰه مِيزَابُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ] ibaresinin ne anlama geldiğini kendisine sorunca, ihtiyar o sırada dışarıda yağan yağmura işaretle "*İşte gördüğün şu oluk oluk yağan yağmurun ta kendisi*" dedi. Ben "*Şu tefsirinle tashifini daha bir pekiştirdin be adam!*" deyip doğrusunun ﴿مِيرَاثُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ olduğunu kendisine söyleyince söylediği şu oldu: Allah beni affetsin, çünkü 40 seneden bu yana ayeti Mushafımdaki yazılı o şekliyle okuyordum.[169]

d. [س-ش-ن-ت] Harfleri`

Yine İbnü'l-Cevzî, imlada birbirine benzeyen harf ikililerinden "Nun" ve "Te"nin iltibasına dair de hoş bir anekdot kaydetmiştir. Hamiyet-i diniye saikiyle tercihinde ihtiyatı esas alan bir imam hatibin düştüğü komik durum, alaycı hicvin usta kalemlerinden Arap şair Ebü'l-Hasen Alî b. el-Abbâs b. Cüreyc el-Bağdâdî'nin (ö. 283/896) dilinden şöyle anlatılmaktadır:

خَرَجَ رَجُلٌ إِلَى قَرْيَةٍ فَأَضَافَهُ خَطِيبُهَا فَأَقَامَ عِنْدَهُ أَيَّامًا فَقَالَ لَهُ الْخَطِيبُ: أَنَا مُنْذُ مُدَّةٍ أُصَلِّي بِهٰؤُلَاءِ الْقَوْمِ وَقَدْ أَشْكَلَ عَلَيَّ فِي الْقُرْآنِ بَعْضُ مَوَاضِعَ قَالَ: سَلْنِي عَنْهَا، قَالَ: مِنْهَا فِي ﴿اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ﴾ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ أَيُّ شَيْءٍ تِسْعِينَ أَوْ سَبْعِينَ؟ أَشْكَلَتْ عَلَيَّ هٰذِهِ فَأَنَا أَقُولُهَا تِسْعِينَ آخُذُ بِالْاِحْتِيَاطِ.

Bir adamın bir köye yolu düşmüş, orada kendisini imam efendi günlerce ağırlamış. (Samimiyeti ilerleten) imam fırsatını bulup "*Şu köy ahalisine yıllardır namaz kıldırıyorum ama Kur'ân'da bazı yerler kafama takılıyor, hazret*" demiş. Misafir "*Tabi tabi sor*" deyince o da sormuş: Mesela

[168] (وَلِلّٰهِ مِيرَاثُ السَّمٰوَاتِ وَ الْأَرْضِ) "Göklerin ve yerin mirası Allah'a aittir".
[169] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 77.

bunlardan biri Fatiha suresinde; ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ﴾ dedikten sonra [تِسْعِينَ] mi olacak [سَبْعِينَ] mi, bundan emin olamıyorum. Ama ben ihtiyaten [تِسْعِينَ] deyip işin içinden çıkıyorum.[170]

"Sîn" ve "Şîn" harflerinin imlada karıştırılmasıyla ortaya çıkan bir diğer garabetse Müzemmil/7. ayetle ilgilidir. ﴿إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيلاً﴾ ayetindeki [سَبْحًا] "*uğraş/çaba*" sözcüğünün [شَيْخًا] "*ihtiyar*" şeklinde okunup anlaşılması rivayete anekdotik bir hava katmaktadır.[171]

e. [ن-ب] Harfleri

Bu bapta zikredilmesi gereken önemli bir husus, bazen tashife, ibarede mantıksız çıkarımlarda bulunmak sebebiyle de düşülebilmesidir. Örneğin aşağıdaki fıkrada ke-di [سِنَّوْرٌ] ve diş [نَابٌ] sözcükleri arasında yakın bir anlam münasebeti kurulduğu için tashif yapılmış ve tashif de Nun ve Be harfleri arasındaki iltibastan kaynaklanmıştır:

قَرَأَ عَلَيْنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ سِنَّوْرٌ لَهُ نَابٌ فَقِيلَ لَهُ إِنَّمَا هُوَ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ فَقَالَ: أَنَا لَا أَقْرَأُ قِرَاءَةَ حَمْزَةَ، قِرَاءَةُ حَمْزَةَ عِنْدَنَا بِدْعَةٌ.

(Hadis ve tefsir âlimi) Osman b. Ebû Şeybe (öl.239-853) bir keresinde ibareyi

فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ [سِنَّوْرٌ] لَهُ [نَابٌ]

Aralarına (köpek) dişi olan bir kedi konuldu.

şeklinde okumuş, kendisine ayetin "*kapısı olan bir sur çekildi*" ﴿بِسُورٍ لَهُ بَابٌ﴾ şeklinde olduğu söylenince de, güya meseleyi kıraat farkına bağlayarak "*Bendeniz Hamza[172]kıraatince okumuyurum beyler; o kıraat bizde bid'at sayılır!*" deyivermiştir.[173]

Nun-Be ve Sin-Şin iltibasına güzel bir örnek de, fazla koku sürüdüğü için dostları tarafından "Misk Şişesi (Mişkdâne)" olarak lakaplanan Abdullah b. Ömer el-Kuraşî'nin hikayesidir. Rivayete göre o, Nuh suresindeki ﴿وَيَعُوقَ وَنَسْرًا﴾ ibaresini tashif yoluyla [وَيَعُوقَ وَبَشْرًا] şeklinde okuduğu söylenen Abdullah'ın, noktaların olmayacağını söyleyen

[170] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mügaffelîn*, 81; Hâzim Saîd Haydar., *el-Mukavvimâtü eş-şahsiyyeti limuallim el-Kur'ân'ı Kerim*, ts., 33.
[171] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 80.
[172] Yedi kıraat imamlarından biri (ö. 156/773) bkz. Tayyar Altı Kulaç, "Hamza b. Habîb" (İstanbul, 1997).
[173] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 77.

şahsı "*Kafan kadar noktaları görmüyor musun?*" diyerek aşağıladığı rivayet olunmaktadır.[174]

[174] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 75.

SONUÇ

1- Vâiz olması hasebiyle dini konularda irşad sorumluluğu taşıyan biri olarak genelde ciddi ve vakur bir duruş sergileyen İbnü'l-Cevzî, şen şakrak mizacının gereği nükte ve anekdot derleyiciliğine bigâne kalamamış sıradışı bir âlimdir. Bu yöndeki mesaisinin semereleri kaleme aldığı dört adet mizahi telifattan anlaşılmaktadır.

2- *Nesrü'd-dür, Muhâdarâtü'l-üdebâ, Rebîʿu'l-ebrâr ve nusûsu'l-ahyâr, el-Besâir ve'z-zehâir, et-Tezkiretü'l-hamdûniyye, Hadâ'iku'l-ezâhir* vb. eserler hem müstakil bölüm başlıkları hem de muhtevaya dağılan diğer anlatılarıyla budalalık ve ahmaklık üzerine rivayet olunmuş zengin bir müktesebat içerse de, ahmak literatürünün en eski yazılı kaynaklarından *Ahbâru'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn* -alanın olduğu kadar- ünlü Hanbeli fakih ve vaizi Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin de mizah telifatı içerisinde ahmaklığa dair kaleme alınmış yegâne müstakil eseridir.

3- Müellif bu eserinde zihinsel bir kusur olarak ahmaklık olgusunun etimolojik analizini ele almış, ahmaklık ve delilik arasındaki farklara değinmiş, insanları deli, yarı deli ve akıllı olmak üzere üç katagoriye tasniften sonra özlü bazı sözlerle de düşüncelerini teyit yoluna gitmiştir.

4- Diğer taraftan müellif, emsal kültüründe haklarında benzetme yapılan birkaç tescilli ahmak figürüne yer vermiş, keza tabiatları gereği ahmaklık çağrışımı yapan bazı bitki ve hayvanların durumlarını örnekleyen anekdotları da ihmal etmemiştir.

5- Temel karakteri dindarlık olan bir sosyolojinin evladı olarak İbnü'l-Cevzî, dikkat çekici dini figürlere ilişkin bol bol budalalık hikayeleri aktarmıştır. İmamlara, müezzinlere, küttap hocalarına, kadılara ve karilere dair topladığı malzeme bir yönüyle didaktik amaç güderken diğer yönüyle muhtevasındaki gülmece unsurlarıyla eğlendirme hedefine de hizmet etmekte, aslına bakılırsa bir yönüyle de toplum eleştirisinde bulunmaktadır.

6- *Ahbâru'l-hamkâ*'da dikkat çeken bir husus sözde zahidlerden oluşan güruha ilişkin anlatıların ciddi bir yekün tutmasıdır. Muhtemelen erken İslam döneminde fütuhatın çok hızlı şekilde gerçekleşmesi dini yeterliliği haiz olmayan kimselerin belirli vazifeleri deruhte etmesine, Kur'an ve hadis bilgileri tartışmalı, ibadet şekillerinde

garabete kaçan uygulamalar bulunan, İslam'ın evrensel mesajını yeterince özümsememiş, ibadet ve ritüellerde yapmacıklığa kaçan kişilerin türemesine yol açmış, bu da nevâdir avcılığına soyunan nükte derleyicilerinin iştahını kabartmıştır. İşte müellifin eserini telif etmesinde etkili bir neden de böyle bir sosyolojide görünür hale gelen anomalilerin nicelik ve nitelik arz etmesidir, denilebilir.

7- Komik anlatıların dışında İbnü'l-Cevzî, söz konusu eserinde, ahlaki bakımdan insanlara rehberlik edecek bir takım edep düsturları da sunmaktadır. Konuya dair ayet, hadis ve özlü sözlerden hareket eden müellifin, eserinin edebi olduğu kadar ahlaki olmasına da riayet ettiği açıkça anlaşılmaktadır.

8- Müellifin bir entelektüel olarak dini sahaya ait uygulamalarda gözlemlediği tashif, imlâ, mahreç ve telaffuz kaynaklı fahiş hataları yakalaması ve onları anekdot hüviyetine büründürmesi büyük bir başarı olup onu diğer akranlarından belirgin bir çizgiyle ayırmaktadır.

9- Müellifin aktardığı nükte malzemesinden anlaşıldığına göre, budala anlatılarının bir bölümü de Arap dili ve gramerinin kullanımında ortaya çıkan hatalardan kaynaklanmaktadır. Hızlı fütuhat hareketi dini sahada olduğu kadar -yeni unsurların ortaya çıkışıyla- dil sahasında da ahmak ve budala hikâyelerini beslemiş, kültürel ve medeni bağlamda kendini dikte eden Arapça hızlı kültürel transformasyonun neticesi olarak bilhassa avam arasında özgün ve komik hikayelerin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

10- Diğer taraftan eserde öne çıkan bir diğer mizahi figür de ahmak bedevi olup hem çöl şartlarında teşekkül etmiş sert tabiatlarıyla hem de sürdükleri yaşam tarzlarıyla mizahi anlatılara ilham kaynağı olmuşlardır. Umumi olarak şehir hayatının rutinlerini bilememe, herhangi bir otoriteye boyun eğmeme, entrika ve kurnazlıklardan uzak durma, dobralık, fıtri kabalık ve centilmenlikten yana nasipsizlik gibi faktörler nice komik anlatıya kapı aralamıştır. Kuşkusuz, serazat oluşlarının ve lakaydi tavırlarının da ibadet hayatına ilişkin mizah müktesebatının oluşumunda önemli bir payı söz konusudur.

11- İbnü'l-Cevzî'nin ilgili eserinde dikkat çektiği önemli bir kategori ise gerçekte ahmak ve aptal olmadığı halde budala rolüne soyunan "sözde ahmak" figürüdür. Müellifimiz hicri I. asrın sonu II. asrın başlarında Kûfe'de yaşamış efsanevi mizah karakteri Cuhâ'yı safdillik sergileyen böylesi zeki kimselerin piri olarak takdim ederken, münhasıran aptallığını öne çıkaran rivayetlerin uydurma olabileceği yönündeki değerlendirmesiyle kendisini klasik rivayet aktarıcılarından ayırır.

12- Sonuç olarak, İbnü'l-Cevzî'nin *Ahbâru'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*'i, muhtevasındaki içerisinde ahmaklığa dair kaleme alınmış yegâne müstakil eseridir.

13- Ancak hem kendisinden önceki anlatılar hem de sonraki yüzyılların terakümatı düşünüldüğünde, Arap edebiyatının en eğlenceli figürlerinden "budala"nın ahmak edebiyatı kapsamında daha geniş bir perspektiften ele alınmaya ve daha derin psikolojik, sosyolojik ve kültürel tahlillere ihtiyaç duyulduğu bir gerçektir.

KAYNAKÇA

‘Âşûr, Abdüllatîf. Mevsû‘atü’t-tuyûr ve’l-hayevân fi’l-hadîsin-nebevî, Kahire,t.y.

Âbî, Ebû Sa‘d Mansûr b. el-Hüseyn. *Nesrü’d-dürr fi’l-muhâdarât*. thk. Hâlid Abdülganî Mahfûz. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2004.

Adem b. Musa el-İtyûbî el-Vuluvî, *el-Bahru'l-muhîtu's-Seccâc fî şerhi Müslim b. Haccâc*. Riyad: Darü’l-İbni'l-Cevzî, 1. Basım, ts.

Ahmed Zekî Safvet. *Cemheretü'l-Resâili'l-‘Arab fî ‘Usûri'l-'Arabiyyeti'z-Zâhire*. 3 Cilt. Beyrut: Mektebetü’l-'İlmiyye, ts.

Altı Kulaç, Tayyar. “Hamza b. Habîb”. 15/551/513. İstanbul, 1997.

‘Âlûsî, Ebü’l-Me'âlî Cemâlüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd, *Gâyetü’l-emânî fi’r-red ‘ale’n-Nebhânî*. Rıyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1. Basım, 2001.

‘Askerî, Ebû Ahmed Hasan b. Abdullah b. Sa'dî. *Tashîfatü'l-Muhaddisîn*. Kahire: el-Matba'atü’l-'Arabiyyeti’l-Hadîse, 1. Basım, 1402.

‘Askerî, Ebû Hilâl Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *Cemheretü’l-emsâl*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Fikr, ts.

Atar, Fahrettin. “Kadı”. 24/66-69. İstanbul, 2001.

Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Câmiʿ li-aḫlâḳı’r-râvî ve âdâbi’s-sâmi*. Rıyad: Mektebetü Me'ârif, 1444.

Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd ev Medîneti’s-selâm*. Lübnan: Dârü’l Kütübi’l-'İlmiyye, 1. Basım, 2004.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Şuʿabü’l-îmân*. Rıyad: Dârü’s Selefiyye, 2003.

Çelebi, İlyas. “Rukye”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 35/219-222. İstanbul, 2008.

Demîrî, Ebü’l-Bekâ Kemâleddin Muhammed b. Musa b. İsa. *Hayâtü’l-hayevân*. Beyrut: Darü’l Kütübi’l-'İlmiyye, ts.

Dinçer, Şükrü. *Bir Mizah Kaynağı Olarak İbn Âsım el-Endelüsî’nin Hadâiku’l-Ezahir Adlı Eseri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2017.

Doğanay, Ramazan. *Medine Hâricinden Gelenlerin Esbâb-ı Vürûd’a Etkileri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2016.

Ebû Davud, Süleyman b. el-Eş'as Sicistanî el-Ezdî. *Sünen-u Ebî Dâvûd*. 5 Cilt. İstanbul: Milli Gazete Yayınları, 1983.

Ebû Nüvâs. *Divânu Ebî Nüvâs*. thk. Muhammed Enîs Mehrât. Suriye: Dârü Mehrât li’l-'Ulûm, 2009.

Ebû Tâhir Sadrüddîn Ahmed b. Muhammed b. Silefî. *et-Tuyûriyyât*. Mektebetü Edvâi’s-Selef, Riyad, 2004.

Ebü’l-'Abbas, İbn Hallikân. *Vefeyâtü’l-a‘yân ve enbâü ebnâi’z-zemân*. Beyrut: Dârü's- Sadr, 1978.

Ebü’l–Ferec İbnü’l-İbrî. *Tarihu Muhtasari’d-Düvel*. Beyrut: Dârü’ş-Şark, 3. Basım, ts.

Emâsî, Muhyiddîn Muhammed İbnü’l-Hatîb. *Ravzu’l-ahyâr el-müntehab min rebîʿi’l-ebrâr*. Halep: Dârü’l-kalemi'l-'Arabî, 1. Basım, ts.

Erdem, Sargon. “Buhur”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 6/383-384. İstanbul, 1992.

Furat, Ahmed Sunni. “Zahidlerin Tenkidi”. *İslam Medeniyet Dergisi2/9*.

Gazzî, Necmeddin. *Hüsnü’t-tenebbüh li-mâ verede fi’t-teşebbüh*. Suriye: Dâr’ün Nevadir, 2011.

Günday, Hüseyin. *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*. 1 Cilt. Bursa: Emin Yayınları, 1. Basım, 2013.

Gürsoy, Cevat Rüştü. “Abadan”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 1/6, 1988.

Hamevî, Şihâbüddîn Yâkutî. *Muʿcemü’l-üdebâʾ İrşâdü’l-erîb ilâ maʿrifeti’l-edîb*. çev. İhsan Abbâs. Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1993.

Hanbelî, es-Sefârînî. *Gizâu’l-elbâb şerhu manzûmeti’l-âdâb*. Mısır: Müessesetü Kurtuba, 1993.

Hâşimî, Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ es-Seyyid. *es-Sihrü’l-halâl fi’l-hikemi ve’l-emsâl*. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-'İlmiyye, ts.

Hatîb el-Bağdâdî. *el-Câmiʿ li-ahlâki’r-râvî ve âdâbi’s-sâmi'*. Riyad: Mektebetü Me'ârif, ts.

Hattâbî el-Büstî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-. *Kitâbü’l-ʿUzle*. Kahire: el-Matba'atü's-Selefiyye, 1399.

Hâzim Saîd Haydar. *el-Mukavvimâtu eş-şahsiyye li-mu'allimi'l-Kur'an'i'l-Kerim*, ts.
İbn 'Asâkir, Ebü'l-Kâsım. *Târîhu medîneti Dımaşk ve zikru fazlihâ ve tesmiyetü men hallehâ mine'l-emâsil ev ictâze bi-nevâhihâ min varidîhâ ve ehlihâ*. Dârü'l-Fikr, 1995.
İbn 'Âsım, Ebû Bekir. *Hadâiku'l-ezâhir fî müstahseni'l-ecvibe ve'l-müdhikât ve'l-hikem ve'l-emsâl ve'l-hikâyât ve'n-nevâdir*. Kahire: Dârü'l-Kütübi ve'l-vesâikı'l-Kavmiyye, 2014.
İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-luga*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Dârü'l-Fikr, ts.
İbn Halfûn-Ebû Abdurrahman 'Adil b. Sa'd. *el-Mu'allim bi-Şüyûhi'l-Buhârî ve Müslim*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Basım, ts.
İbn Hamdûn. *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*. thk. İhsan Abbâs, Bekr Abbâs. Beyrut: Dârüs- Sadr, 1. Basım, 1996.
İbn Kuteybe. '*Uyûnü'l-Ahbâr*. 4 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts.
İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*. thk. Abdülemîr Mehennâ. Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Lübnânî, 1. Basım, 1990.
İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Ahbârü'l-hamka ve'l-mugaffelîn*, 1990.
İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Telbîsü-Îblîs*. Lübnan: Dârül Fikr, 2001.
İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Cevzî. *el-Kussâs ve'l-müzekkirûn*. thk. Muhammed Lütfî es-Sabbâg. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1. Basım, 1983.
İbşîhî-el-Lehhâm, Saîd Muhammed. *el-Müstetraf fî külli fennin müstazraf*. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1. Basım, ts.
İsfahânî, Hamza b. el-Hasan. *Kitâbü't-Tenbîh ʿalâ hudûsi't-tashîf*. Beyrut: Dârü's- Sadr, 1992.
İsfahânî, Râgıp. *Muhâdarâtü'l-üdebâ*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1. Basım, 1999.
İskenderânî. *Mecelletü'l-hakâik*, ts.
İşbili. *el-'Âkıbe fi Zikri'l-Mevt*. Kuveyt: Mektebetü'l-dâri'l-Aksâ, 1982.
Kallek, Cengiz. "Kırat". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 25/437-438. Ankara, 2022.
Karaaslan, Nasuhi Ünal. "Ebû Nüvâs". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 10/205-207. İstanbul, 1994.
Kayrevânî, el-Husrî. *Zehrü'l-âdâb ve semeru'l-elbâb*. thk. Yusuf Ali Tavîl. Beyrut: Dârü''l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1997.
Keskin, Mehmet. "Kefen". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 25/184,185. Ankara, 2022.
Köse, Kadir. "Zühd ve Sûfîlerin Zühde Yükledikleri Anlam Tasavvufta Dünyevileşmeye Tepkisel Yaklaşım". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (2002), 175/194.
Kutluer, İlhan. "İbnü'r- Râvendî". C. 21. İstanbul, 2000.
Kuyumcu, Nadir. "Tâhert". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 39. İstanbul, 2010.
Küçük Kaşçı, Mustafa Sabri. "Müezzin". 31/489-495. Ankara, 2020.
Ma'arrî, Ebü'l-'Alâ, Ahmed b. Abdillâh b. Süleymân. *el-Fusûl ve'l-gâyât fî temcîdillâh ve'l-mevâʿiz*, ts.
Mâtürîdî', Ebû Mansûr. *Tevilat Ehli Sünne*. Lübnan, 2005.
Meydânî, Ebü'l-Fazl, *Mecma'ü'l-emsâl*. thk. Ahmed b. Muhammed. Beyrut: Dârül-Ma'rife,ts.

Muhammed Aydemir el-Müsta'simî. *ed-Dürrü'l-Ferîd ve Beytü'l-Kasîd*. thk. Kâmil Selmân el-Cebbûrî. Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 2015.
Müslim. *Sahîh-Î Müslim*. thk. Abdullah Feyzi Kocaer. 2 Cilt. Konya: Hüner Yayınevi, 2005.
Necdî, Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım el-Hanbelî. *ed - Dürerü's-seniyye fi'l-ecvibeti'n - Necdiyye*, ts.
Nehrevânî, Ebü'l-Ferec el-Meʿâfî b. Zekeriyyâ b. Yahyâ el-Cerîrî-Abdulkerîm Sâmî el-Cundî. *el-Celîsü's-sâlihü'l-kâfî ve'l-enîsü'n-nâsıhü'ş-şâfî,*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'ilmiyye, 1. Basım, 2005.
Nehşelî, Abdülkerim Kayrevânî. *Mümti ʿ fi sanʿati'şiʿr.* Mısır: Münşetu'l-Meʿârif, ts.
Nesâi. *Sünenû'n-Nesâî*. 8 Cilt. İstanbul: Kalem Yayıncılık, 1981.

Nîsâbûrî, Ebü'l-Kâsım el-Hasen b. Muhammed b. Habîb. '*Ukalâʾü'l-mecânîn*. Lübnan: Dârü'l Kütübi'l-İlmiyye, 1978.
Sâhib b. 'Abbâd. *el-Muhît fi'l-lüga*. thk. Muhammed Hasan Âli Yâsîn. 11 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1. Basım, 1994.
Sâlih b. Abdullâh b. Hamîd vd. *Nadratu'n-Na'îm fî Mekârimi Ahlâki'r-Rasûli'l-Kerîm*. Cidde: Dârü'l-Vesîle li'n-Neşr ve't-Tevzî, 4. Basım, ts.
Se'âlibî, Ebû Mansûr. *Yetîmetü'd-dehr fî mehâsini ehli'l-ʿasr*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-'İlmiyye, ts.
Se'âlibî, Ebû Mansûr-Abdullah el-Fettâh Muhammed el-Hulv. *et-Temsîl ve'l-muhâdara*. ed-Dârü'l-'Arabiyye li'l-kitâb, 1981.
Seffârînî, Ebü'l-'Avn (Ebû Abdillâh) Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Sâlim es- *Gızâʾü'l-elbâb şerhu Manzûmeti'l-âdâb*. Mısır: Müessesetu Kurtuba, 1993.
Sıddîk Hasan Han. *et-Tacül-mükellel min cevâhiri meâsirit-tırâzil-âhir vel-evvel*. 1 Cilt. Katar: İdera Şu'ûnul İslâmiyye, 1. Basım, 2008.
Şahin, Şener. "Nasreddin Hoca Fıkralarının Klasik Arap Mizahı Kaynaklarındaki İzdüşümleri Üzerine Değerlendirmeler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/1 (Ağustos 2018), 137-173.
Nüveyrî, Şihâbüddîn. *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb*. Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2022.
Tevhîdî, Ebû Hayyân Alî b. Muhammed b. Abbâs et-. *el-İmtâʿ ve'l-mü'ânese*. Beyrut: el Mektebetül Asriyye, 1. Basım, 2005.
Tevhîdî, Ebû Hayyân el-Endelüsî. *el-Besâir ve'z-zehâir*. thk. Vedâd el-Kâdî. Beyrut: Dârüs-Sadr, 1. Basım, 1988.
Tirmizî, Ebû Îsa Muhammed b. Sevre. *Sünen'üt-Tirmizî*. 2 Cilt. İstanbul: Kitap Dünyası, 1. Basım, 2018.
Tural, Hüseyin. "Cuhâ". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 8. 82, 1993.
Tûsî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-. *İhyâu 'Ulumid-dîn*, ts.
Vatvât, Ebû İshak Burhâneddîn. İbrâhîm Şemseddîn. *Guraru'l-hâsâisi'l-vâdıha ve ʿuraru'n-nekâidi'l-fâdıha*. Beyrut: Dârü'l Kütübi'l- İlmiyye, 2008.
Yavuz, Yusuf Şevki-Avcı, Casim. "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec". 20/543-544. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1999.
Yılmaz, İbrahim. "İslam Tarihinde Belâzür Kullanan Bilim İnsanları ve Karşılaştıkları Sonuçlar". Giresun, 2018.
Yûsî, Ebû Alî Nûruddîn Hasen b. Mes'ûd b. Muhammed el-. *Zehrü'l-ekem fi'l-emsâl ve'l-hikem*. 3 Cilt. Mağrip: Darü's-Sekafe/Darü'l-Beydâ, 1981.
Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Mîzânü'l-iʿtidâl*. 4 Cilt. Beyrut: Darü'l-Marife, 1923.
Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım. *Rebîʿül-ebrâr ve füsûsu'l-ahbâr*. thk. Abdülemîr Mühennâ. Beyrut, 1. Basım, 1992.
Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Atvâku'z-zeheb fi'l-mevâ'iz ve'l-hutab*, ts.
Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Fâʾik fî garîbi'l-hadîş*. Lübnan: Dârü'l-Ma'rife, ts.
Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Rebî'ül-ebrâr ve nusûsul ahbâr*. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1. Basım, 1412.